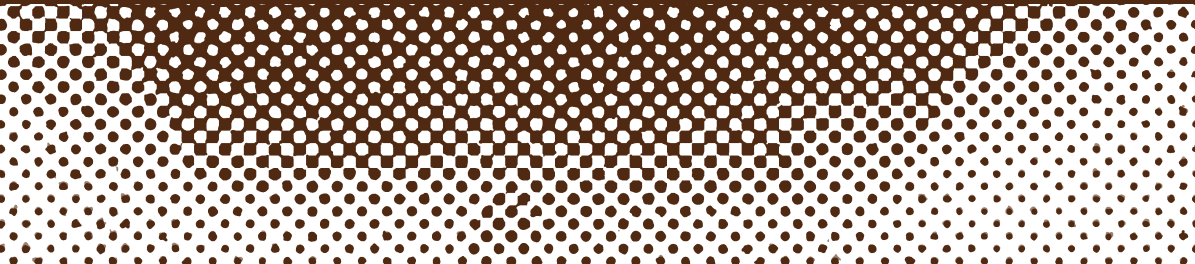

Škrabčevi dnevi 10

ZBORNİK PRISPEVKOV S SIMPOZIJA 2017

Uredili: Aleksandra Bizjak Končar in Helena Dobrovoljc

ŠKRABČEVI DNEVI 10

ZBORNİK PRISPEVKOV S SIMPOZIJA 2017

Uredili: Aleksandra Bizjak Končar in Helena Dobrovoljc

Založba Univerze v Novi Gorici

2018

ŠKRABČEV ZBORNIK 10

Zbornik prispevkov s simpozija 2017

Urednici: doc. dr. Aleksandra Bizjak Končar, doc. dr. Helena Dobrovoljc

Člani in članice programskega odbora: izr. prof. dr. Kozma Ahačič, doc. dr. Aleksandra Bizjak Končar, doc. dr. Helena Dobrovoljc, prof. dr. Franc Marušič, dr. Petra Mišmaš, doc. dr. Danila Zuljan Kumar in doc. dr. Rok Žaucer

Recenzenti in recenzentke: izr. prof. dr. Kozma Ahačič, prof. dr. Franc Marušič, dr. Petra Mišmaš, prof. dr. Vera Smole, prof. dr. Jožica Škofic, doc. dr. Danila Zuljan Kumar, doc. dr. Rok Žaucer

Naslovnica: Darko Turk

Prelom: Darko Turk

Izdala: Založba Univerze v Novi Gorici, Vipavska 13, Rožna Dolina, Nova Gorica

Leto izida: 2018

Izdajo dela je omogočila Ustanova patra Stanislava Škrabca.

Published in: PDF

<http://www.ung.si/sl/zalozba/>

<http://www.ung.si/en/publisher/>

30. 11. 2018

Brezplačna publikacija.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

[COBISS.SI-ID=297510144](http://www.cobiss.si)

ISBN 978-961-7025-08-8 (pdf)

Založba Univerze v Novi Gorici

Ustanova
p a t r a
S t a n i s l a v a
Š k r a b c a

To delo je objavljeno pod licenco Creative Commons. Avtor/ji besedila dovoli/jo reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem in priobčitev javnosti samega izvirnega avtorskega dela pod pogoji: priznanje avtorstva, nekomercialno ter brez predelav.

Celotno besedilo licence je na voljo na spletu, na naslovu <http://creativecommons.si/licence>

*Posvečeno spominu Stanislava Škrabca
ob 100-letnici smrti
1844–1918*

*Jezikoslovci imajo z razumom, ki so ga za to prejeli od Boga, sami preiskovati
zakone jezika in presojevati, kako se vjema ž njimi, kar pride kje novega na dan v spisih
najboljših pisateljev in pesnikov dotičnega naroda.
(Stanislav Škrabec, Cvetje z vrtov svetega Frančiška, 1902)*

VSEBINA

- 9 Ob 10. Škrabčevem simpoziju
Aleksandra Bizjak Končar, Helena Dobrovoljc
- 13 Fonološki opis govora Brdinj v Občini Ravne na Koroškem
Anja Benko
- 24 Prispevek jezikoslovca Josefa Marcheta k ozaveščanju furlanske identitete
David Bizjak
- 39 Pomenska motivacija hišnih imen v Bovcu
Mija Bon
- 52 Spletna jezikovna svetovalnica za slovenski jezik ter normativne zadrege uporabnikov in jezikoslovcev
Helena Dobrovoljc, Tina Lengar Verovnik, Aleksandra Bizjak Končar
- 70 Umik novega dolgega akuta v slovenskih narečjih
Januška Gostenčnik
- 76 Izgovor slovenskih besed v nemških pravorečnih slovarjih
Luka Horjak
- 89 Frazeologija istrskega in kraškega narečja – medjezikovna in kulturnosemantična analiza frazemov iz pojmovnega polja *DRUŽINA*
Karin Marc Bratina
- 99 Povezovanje hierarhije pridevnikov v samostalniški zvezi in kognicije
Franc Marušič, Petra Mišmaš
- 111 Kulturnozgodovinsko ozadje in jezik dveh različic koroškega bukovništva – *Duhouna branua & Molitoune bvkvize Andreja Schusterja*
Drabosnjaka
Herta Maurer-Lausegger
- 125 Kaj nam usvajanje nejezikovnih prvin pove o ustroju jezika
Petra Mišmaš, Tjaša Popovič, Rok Žaucer
- 137 Od nizanja prislovov do določnega člena pridevnikov
Vlado Nartnik

- 146 Prvi slovensko-italijanski slovar Vodnikove priredbe Linhartove komedije *Veseli dan ali Matiček se ženi* v slovnici *Saggio grammaticale italiano-cragno* (1811) Vincenca Franula de Weissenthurna (Ob Franulovi 200-letnici smrti)
Irena Orel
- 157 Nedominantna roka v krajevnih stavkih slovenskega znakovnega jezika
Matic Pavlič
- 167 Leksikalna sinonimija v sinonimnem slovarju
Jerica Snoj

OB 10. ŠKRABČEVEM SIMPOZIJU

ALEKSANDRA BIZJAK KONČAR, HELENA DOBROVOLJC

V jubilejnem zborniku Škrabčevi dnevi 10 so zbrani prispevki desetega znanstvenega simpozija Škrabčevi dnevi, ki se je odvijal 13. oktobra 2017 na Univerzi v Novi Gorici. Organizirali sta ga Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici ter Raziskovalna postaja Nova Gorica Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

Tradicija simpozijev, organiziranih v čast frančiškana Stanislavu Škrabcu, ki jo je leta 1984 začel akademik Jože Toporišič, je v letu 2018 – ko izdajamo 10. Škrabčev zbornik – sovpadla s 100. obletnico smrti našega pomembnega jezikoslovca. Škrabec, ki je že kot dijak pokazal nadarjenost in zanimanje za jezikoslovje, si ni prizadeval za ugledno in častno mesto v slovenskem jezikoslovnem in znanstvenem prostoru, a se je kljub temu s svojim delom zapisal v zgodovino slovenskih jezikoslovnih razmišljanj kot utemeljitelj sodobnega pravorečja. V pravorečju in tudi na drugih področjih jezikovnega opisa in normativne podobe je vztrajno zagovarjal odmike od umetnih posegov pri oblikovanju enotnega slovenskega knjižnojezikovnega standarda. Študij Škrabčevih, pogosto razdrobljenih zapiskov nam razkriva, da vzgib Škrabčevega jezikoslovnega ustvarjanja ni bilo le razmišljanje o perečih jezikovnih in družbenih vprašanjih, temveč želja, da slovensko govorečim v obdobju jezikovne neustaljenosti ponudi sprejemljive jezikovne rešitve.

Želimo si, da bi se Škrabčevo duhovno poslanstvo ohranilo tudi na simpozijih, ki nosijo njegovo ime. Škrabčevi dnevi so se tako razvili v srečanje, ki je iz tematske osredinjenosti na osvetlitev Škrabčevega delovanja in življenja preraslo prvotno začrtani okvir in od 2011 vabi k sodelovanju različne jezikoslovce, kulturne delavce, zgodovinarje in vse, ki jih zanima zahodnoslovenski prostor. Že udeležba na prvem Škrabčevem simpoziju je pokazala, da na Slovenskem nimamo zadosti srečanj, ki bi jezikoslovcem omogočila prikaz njihovih aktualnih raziskav – brez tematskih omejitev, ki so pogosto značilne za druga srečanja oziroma simpozijske publikacije. Pomembna značilnost Škrabčevih srečanj je tako spodbujanje humanistične diskusije med nastopajočimi in publiko, kar vpliva na strokovno tehtnost po simpoziju oddanih prispevkov, ki so tudi recenzirani.

Na Škrabčevih dnevih 10 leta 2017 je nastopilo 21 predavateljic in predavateljev s 17 prispevki, ki so razen treh objavljeni v pričujočem zborniku.

Prispevki so tematsko raznoliki. Z dialektološko tematiko se ukvarjajo štiri avtorice. Anja Benko v prispevku *Fonološki opis govora Brdinj v Občini Ravne na Koroškem* prikazuje govor Brdinj s področja koroško-podjunskega narečja. Mija Bon (*Pomenska motivacija hišnih imen v Bovcu*) predstavlja hišna in prebivalska imena v Bovcu, in sicer njihovo zgodovinsko-etimološko razlago ter delitev na pomenskomotivacijska polja.

Karin Marc Bratina v prispevku *Frazeologija istrskega in kraškega narečja – medjezikovna in kulturnosemantična analiza frazemov iz pojmovnega polja družina* razčleni frazeme iz pojmovnega polja *družina* (natančneje sorodstvo, izbiro partnerja in odnos med zakoncema), ki se uporabljajo v nekaterih primorskih govorih in ki pričajo o življenju jezikovne dediščine kljub spremenjenim družbenim razmeram. Primerjava zgodovinskih in sodobnih razmer v narečjih je predmet razprave Januške Gostenčnik (*Umik novega dolgega akuta v slovenskih narečjih*), ki preučuje umik novega dolgega akuta v čabranškem, kostelskem in severnobelokranjskem narečju dolenjske narečne skupine.

Prispevke, ki se uvrščajo v sodobno slovensko sinhrono jezikoslovje, uvaja prispevek z naslovom *Spletna jezikovna svetovalnica za slovenski jezik in normativne zadrege uporabnikov in jezikoslovcev* avtoric Helene Dobrovoljc, Tine Lengar Verovnik in Aleksandre Bizjak Končar. Prispevek se osredinja na nabor normativnih zadreg, ki jih je mogoče izluščiti iz uporabniških vprašanj, na motivacijo uporabnikov, in osvetli načine oblikovanja odgovorov, saj postaja svetovanje bolj informativna jezikoslovna dejavnost, ki upošteva načela demokratične rabe jezika. Luka Horjak se v svoji razpravi *Izgovor slovenskih besed v nemških pravorečnih slovarjih* posveti slovenskim imenom v dveh novejših nemških pravorečnih slovarjih *Deutsches Aussprachewörterbuch* (DAWB) in *Duden Das Aussprachewörterbuch* (DUDEN 15), in sicer zapisovanju izgovora slovenskih lastnih imen. V članku Vladimirja Nartnika *Od nizanja prislovov do določnega člena pridevnikov* je na poseben način predstavljena problematika nedoločne in določne oblike pridevnika, in sicer s poudarkom na rabi pogovornega člena »ta«. Prispevek Jerice Snoj *Leksikalna sinonimija v sinonimnem slovarju* temelji na praktičnih izkušnjah pri izdelavi *Sinonimnega slovarja slovenskega jezika* (2016) in podrobno opiše razmerje med besedilnim gradivom in slovarskim prikazom pomenskih danosti, ki je leksikografski izziv tako pri načrtovanju sinonimnega slovarja in nujno merilo pri njegovem ocenjevanju.

Novogoriški jezikoslovci se predstavljajo s prispevkoma o tvorbeni slovnici in psiholingvistiki. Franc Marušič in Petra Mišmaš (*Povezovanje hierarhije pridevnikov v samostalniški zvezi in kognicije*) opisujeta tri eksperimente, s katerimi ugotavljata, ali se univerzalno hierarhija funkcijskih projekcij odraža tudi v nejezikovnih kognitivnih procesih, in sicer pri konceptih barve, oblike in velikosti. Petra Mišmaš, Tjaša Lazar in Rok Žaucer (*Kaj nam usvajanje nejezikovnih prvin pove o ustroju jezika*) pa opisujejo pilotno študijo, ki je preverjala ustreznost predpostavke, da se skladijska zgradba usvaja od spodaj navzgor, zaradi česar je pričakovati, da bodo otroci najprej usvojili koncept barve, nato oblike in nazadnje velikosti. S splošnojezikovnimi zakonitostmi se povezuje tudi prispevek *Nedominantna roka v krajevnih stavkih slovenskega znakovnega jezika* avtorja Matica Pavliča, ki analizira vlogo t. i. dominantne in nedominantne roke v krajevnih stavkih slovenskega znakovnega jezika.

V zgodovino jezika in jezikoslovja posegajo tri razprave. Herta Maurer-Laussegger (*Kulturnozgodovinsko ozadje in jezik dveh različic koroškega bukovištva – Duhouna branua & Molitoune bvkvize Andreja Schusterja Drabosnjaka*) predstavlja kulturnozgodovinsko ozadje dveh besedilnih sklopov iz dveh različic koroške *Duhoune branue*. Jezikovne značilnosti besedil kažejo na dva tipa urejenosti, in sicer jezikovno manj urejen starejši tekst ter skrbnejše jezikovno izražanje v mlajših *Molitounih bvkvizah*. Irena Orel v prispevku *Prvi slovensko-italijanski slovar Vodnikove priredbe Linhartove komedije Veseli dan ali Matiček se ženi v slovnici Saggio grammaticale italiano-cragnolino* (1811) Vincenca Franula de Weissenthurna predstavlja prvo didaktično slovensko-italijansko zbirko leksemov, ki sestavlja praktični del prvega učbenika za učenje slovenščine za

Italijane, ki omogoča vpogled v jezikovni substandard z začetka 19. stoletja. V bližnjo zgodovino pa se v svojem prispevku podaja David Bizjak (*Prispevek jezikoslovca Josefa Marcheta k ozaveščanju furlanske identitete*), ki prikazuje delo in delovanje duhovnika, učitelja in prebuditelja furlanske narodne zavesti Josefa Marcheta (it. Giuseppe Marchetti, 1902–1966). Med njegove najopaznejše dosežke uvršča *Patrie dal Friûl*, prvi in še danes edini časopis, ki je v celoti pisan v furlanščini, in predstavlja gradivsko osnovo za prvo slovnico furlanskega jezika (*Lineamenti di grammatica friulana*).

Organizatorji srečanja menimo, da simpozijiški prispevki posrečeno odlikujejo raznovrstnost Škrabčevih raziskovalnih zanimanj in upamo, da tudi vsebinsko sledijo njegovemu nadčasovnemu jezikoslovnemu načelu:

Da, ljudje božji, pot do napredka je resnica, tista Atlētheia, veste! Ves mogočni napredek našega časa na svetu izvira le iz resnice, ali recimo jasniše iz resnic, ki jih je v tem času znanstvo odkrilo in človeštvu v prid izrabilo; zato mislimo tudi, da le tisto znanstvo kaj velja, ki se da izkoristiti v povzdigo človeka in človeštva, vse drugo je prazno.

(Stanislav Škrabec, *Cvetje z vrtov svetega Frančiška*, 1902)

V Novi Gorici, julija 2018

FONOLOŠKI OPIS GOVORA BRDINJ V OBČINI RAVNE NA KOROŠKEM

ANJA BENKO

Šolski center Ravne na Koroškem, Gimnazija Ravne na Koroškem
anja.benko@gmail.com

Izvleček¹

V literaturi najdemo le štiri fonološke opise za posamezne govore koroške narečne skupine in ti opisujejo govore z območja Avstrije (Potoče/Potschach /Ivić 1981: 183–192/; Breznice pri Št. Jakobu v Rožu/Friessnitz /Ivić 1981: 193–200/; Rigler 2001: 279–286/; Kneže/Grafenbach /Ivić 1981: 201–212/; Breznice pri Št. Jakobu v Rožu/Frießnitz). Brdinje (najbližja točka v mreži SLA so Ravne na Koroškem /T044/) ležijo v Mežiški dolini. Po Logar-Riglerjevi *Karti slovenskih narečij* (1983) njihov govor uvrščamo v koroško mežiško narečje. Novejše raziskave (primerjava s fonološkimi opisi govorov Bistrice pri Pliberku /blizu T037/, Libelič /T041/ in Strojne /blizu T039 in T040/) kažejo, da gre tudi tu za koroško podjunsko narečje. Zato podajamo fonološki opis govora Brdinj.

Ključne besede: fonologija, koroško narečje, koroško mežiško narečje, koroško podjunsko narečje, Brdinje

Abstract

Literature unveils only four instances of phonological descriptions of the Carinthian dialect group and these describe merely the local speeches from the geographical area of Austria (Potoče/Potschach /Ivić 1981: 183–192/; Breznice pri Št. Jakobu v Rožu/Friessnitz /Ivić 1981: 193–200/; Rigler 2001: 279–286/; Kneže/Grafenbach /Ivić 1981: 201–212/; Breznice pri Št. Jakobu v Rožu/Frießnitz). The village of Brdinje (its closest point in the SLA net is the town of Ravne na Koroškem /T044/) lies in the Mežica valley. According to Logar-Rigler's *Karta slovenskih narečij* (1983) the Brdinje local speech belongs to the Carinthian Mežica dialect. However, recent research (i.e. the comparison with phonological descriptions of speeches in Bistrica pri Pliberku /close T037/, Libelič /T041/, Strojna /close to T039 and T040/) has shown that the Brdinje local speech might be classified also as a Carinthian Podjuna dialect. To determine that, its phonological description is analyzed and put forward.

Key words: phonology, the Carinthian dialect, the Carinthian Mežica dialect, the Carinthian Podjuna dialect, the village of Brdinje

¹ Prispevek je predelano poglavje iz avtoričine doktorske disertacije z naslovom *Teoretični model za izdelavo strokovnega narečnega slikovnega slovarja (na primeru koroškega podjunskega narečja)* (Benko 2013). Fonološki opis govora Brdinj je nastal na osnovi gradiva, ki je bilo zbrano na terenu (v letih 2010, 2011, 2012 in naknadno preverjeno še 2017).

0 Uvod

Brdinje² spadajo v Občino Ravne na Koroškem, ki obsega pokrajino spodnjega dela Mežiške doline in največje mestno naselje Mežiške doline – Ravne na Koroškem (63,4 km² in 12 170 prebivalcev). Ležijo ob glavni cesti Kotlje–Ravne na Koroškem. Ker so sončno pobočje, sta lega in rodovitna prst omogočili domačinom, da že od nekdaj gojijo sadje in se ukvarjajo s kmetijstvom. Tu so že 1961. leta odkrili prazgodovinske ostanke, saj so pri kmetu Rožeju izkopal kamnit preluknjan klin (prazgodovinsko orodje hrani Koroški muzej na Ravnah na Koroškem) (Osojnik 1993: 79).

Po podatkih *Statističnega urada Slovenije*³ je v naselju Brdinje leta 2017 živelo 648 prebivalcev, od tega 325 moških, 323 žensk, starejših od 50 let je bilo 143 ljudi (od tega 12 nad 80).

Snoj meni (2009: 76), da je pri razlagi besede *Brdinje*⁴ potrebno izhajati iz množinskega imena prebivalcev **Brdinjani*, tvorjenega iz občnega imena *brdina* 'vzpetina, breg'.

Beseda *Brdinje* je ustrezno standardizirana, saj se v mežiškem narečju *-n'* denalizira v *-j-*. Druga možnost razlage je imenotvorna razlaga množine od **B̆rdyn'i* ali **B̆rdinv̆ji*, kar bi bilo oboje izpeljano iz *br̆do* < slovansko **b̆r̆do* v zemljepisnem pomenu 'vzpetina, hrib' (Snoj 2009: 76).

1 Inventar

1.1 Samoglasniki

1.1.1 Dolgi samoglasniki

<i>i:</i>	<i>u:</i>
<i>i:ə</i>	<i>u:ə</i>
<i>ɛ:</i>	<i>o:</i>
<i>e:/ea:/</i>	<i>o:/</i>
<i>ɛe:</i>	<i>oa:/qo:</i>
<i>a:</i>	

1.1.1.1 Funkcijo dolgega naglašenelega zložnika opravlja tudi /əɾ/.

1.1.1.2 Fonemi /ea:/, /ɛe:/, /oa:/ in /qo:/ so zelo redki.

1.1.2 Kratki samoglasniki

1.1.2.1 Naglašeni kratki samoglasniki

² Besedilo je pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://ZRCola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil dr. Peter Weiss.

³ Vir: <http://pxweb.stat.si>. Ogled 2. decembra 2017.

⁴ Brdinje -d̆inj ž mn., na *Brdinjah*, prid. *brdinjski*, imeni prebivalcev *Brdinjčan* in *Brdinjčanka*, narečno krajevno ime *B̆rdije*, na *B̆rdijax*, starejši zapis: leta 1763–1787 *Berdine* (Snoj 2009: 76).

i *u*
ɛ *ə* *o*
a

1.1.2.1.1 Funkcijo kratkega naglašenega zložnika opravlja tudi /ər/.

1.1.2.2 Nenaglašeni kratki samoglasniki

i *u*
e *(ə)* *o*
a

1.1.2.2.1 Funkcijo nenaglašenega zložnika opravljajo tudi /ɨ/, /ɨ̃/ in /ɨ̄/.

1.2 Soglasniki

1.2.1 Zvočniki

w/ɥ *m*
l *r* *n*
j

1.2.2 Nezvočniki

p *b* *f*
t *d*
c *s* *z*
č *š* *ž*
k *g* *x*

1.3 Prozodija

1.3.1 Govor ne pozna tonemske intonacije.

1.3.2 Naglas ni vezan na določeno mesto v besedi.

1.3.3 Količnostna nasprotja so; naglašeni samoglasniki so dolgi ali kratki, nenaglašeni samo kratki.

1.3.4 Iz povedanega sledi, da inventar prozodemov vsebuje dva naglasa ('V:, 'V) in nenaglašeno kračino (V).

2 Distribucija

2.1 Samoglasniki

2.1.1 Dolgi samoglasniki

2.1.1.1 Dolgi samoglasniki nastopajo le pod naglasom.

2.1.1.2 V položaju pred /j/ se /i:ə/ ne pojavlja; zanj se govori [e:]: 'fɛ:jst, 'tɛ:jko, 'wɛ:jko.

2.1.1.3 V položaju pred /m/ in /n/ se na mestu /ɛ:/ govori [i:ə]: 'ni:əmški, ko'li:əno.

2.1.1.4 Namesto /u:ə/ se pred /j/ govori [o:]: g'nɔ:j, 'lɔ:j/wɔ:j.

2.1.1.5 /e:/ je manj pogost fonem; za alofona ima drseča dvoglasnika /ea:/ (redko slišen; 'dea:wat, 'mea:tat, 'rea:kwa, 'rea:zat) in /ɛe:/ (prav tako redko slišno; 'dɛe:wat, 'mɛe:tat, 'rɛe:zat).

2.1.1.6 /o:/ se redko lahko izgovarja diftongično kot [oa:] ('koa:š, 'koa:za) ali [ɔo:] ('kɔo:tu, 'kɔo:š).

2.1.2 Kratki samoglasniki

2.1.2.1 Naglašeni kratki samoglasniki

2.1.2.1.1 /i/ je možen samo sredi besede; na absolutnem začetku besede dobi protezo: 'jigrat, 'jəgo. Na koncu besede ni možen.

2.1.2.1.2 /u/ nastopa v zadnjem in predzadnjem zlogu in je možen na absolutnem začetku besede, ne pa tudi v izglasju. V zlogu pred zaporniki ali pred soglasniškim sklopom z zaporniki se skrajša.

2.1.2.1.3 /ɛ/ ne nastopa v prvem zlogu, v zadnjem odprtem zlogu ima zelo svetlo barvo.

2.1.2.1.4 /ə/ se pojavlja v sklopu dveh soglasnikov: zvočnik in zvočnik ('rəwo, d'rəwo, 'məne), nezvočnik in nezvočnik ('təbe), nezvočnik in zvočnik ter nasprotno ('məš, 'səno, 'zəmla).

2.1.2.1.5 /a/ se skrajša v enozložnicah pred /m/ in /w/: 'mawo, m'wat, 'sam, š'tam.

2.1.2.2 Nenaglašeni kratki samoglasniki

2.1.2.2.1 /ɨ/, /ɣ/, /ŋ/ ne nastopajo ob samoglasnikih in ne v naglašeni poziciji.

2.1.2.2.2 /i/ v izglasju v nedoločniku onemi. Ponaglasni /i/ se izgovarja nekoliko niže, vendar ne na mestu /ɛ/ ali /ɔ/.

2.1.2.2.3 /a/ se nahaja v vzglasju in izglasju. Nenaglašena pripona /-a-/ se v nedoločniku za /č/, /š/, /j/ premenjuje z -e-: 'pəlet.

2.1.2.2.4 /o/ lahko v položaju za naglasom preide v /a/: 'tɔ:par.

2.1.2.2.5 /ə/ se pojavlja kot rezultat vokalne redukcije različnih samoglasnikov v nena-glašениh zlogih. V priponi -əc- se izgovarja kot [-oc-]: 'gɔ:boc, 'ko:soc/'koa:soc.

2.2 Soglasniki

2.2.1 Zvočniki

2.2.1.1 Za /v/ se v položaju pred samoglasnikom in zvočnikom govori [w]: 'wa:ga, 'wu:xo; 'pa:wri.

2.2.1.2 /w/ se lahko pojavlja tudi kot proteza: 'wɔ:jnica, 'wo:ni, 'wo:sec, 'wo:xo.

2.2.1.3 Za /v/ se v položaju za samoglasnikom v zaprtem zlogu, pred pavzo in v vzglasju pred soglasnikom govori [u]: 'ba:u, b'ra:u, ž'ga:u.

2.2.1.4 /mn/ se diferencira v /ml/: 'pu:əmlem.

2.2.1.5 /l/ in /w/ se lahko analogično menjavata: 'šu:əwa/'šu:əla.

2.2.1.6 /l/ večinoma otrdi: 'lədi, g'ra:ble, grab'li:ca, k'lu:sa, reg'la:jo, s'wi:na, 'vɔ:la.

2.2.1.7 Sekundarni /n/ se pojavlja v priponah -janjk in -anj: 'ku:rjanjk, p'ru:əlanjk, p'ri:əlanjk.

2.2.1.8 /n'/ se v v izglasju in v položaju ob samoglasniku izgovarja kot [j]: 'koa:j, ko'ja:r, ko're:je, 'pi:ja, s'wi:ja; ali kot [n]: 'ja:gne, ko're:ne, s'wi:na, s'wi:nski.

2.2.1.9 /n/ pred /k/, /g/ se izgovarja kot [ŋ]: 'bu:ŋkica, 'bu:ŋker, k'ra:uŋenk, pi'to:uŋenk, 'ri:ŋk, š'ta:ŋga, 'ti:ŋka, 'pu:ŋgrat, 'zi:ŋka.

2.2.1.10 V izglasju /j/ onemi: u'če:ra, za'ka:.

2.2.1.11 /j/ se lahko pojavlja kot proteza: 'jəgwa, 'jəme.

2.2.2 Nezvočniki

2.2.2.1 V položaju pred /t/ se je vzglasni /p/ izgubil: 'ti:č, 'ti:ca.

2.2.2.2 V položaju na začetku besede, v geminaciji in v skupini -mb- za nemški /b/ nastopi /p/: 'pi:əsca, 'pu:ŋgrat, 'wa:mpi.

2.2.2.3 Skupine /tl/, /dl/, /dn/ se lahko disimilirajo v /kl/, /gl/, /gn/: na k'li:əxo, k'wo:čit, na k'li:əx, g'hɔ:r, po'po:gni.

2.2.2.4 V položaju pred zaporo se končni /g/ izgovarja kot [x]: 'bu:əx, b'ri:əx, 'nu:əx, p'ra:x, s'ni:əx, u'ra:x.

2.2.2.5 V vzglasju lahko /x/ pred samoglasniki onemi: 'a:užəŋga, 'a:užwat.

2.2.2.6 Soglasniški sklop /gn/ se lahko izgovarja kot [n]: po'ta:ne.

2.2.2.7 Soglasniški sklop /šč/ se izgovarja kot [š]: 'gɔ:ša, 'i:šem, k'li:əše, 'pi:ši, 'pəše, za'pu:šan.

2.2.2.8 V položaju pred /j/ iz /n'/ se namesto predloga /z/ govori [ž]: ž 'jɔ:, ž 'ji:əm.

2.2.2.9 Skupini /črč-/ , /žrč-/ sta ohranjeni: č'ri:əs, č'ri:əšna.

2.2.2.10 V skupino /žrč-/ se med /ž/ in /r/ vrine še /g/: žg'rəbʃ.

2.2.2.11 Po zvonečnosti se nezvočniki prilagajajo sledečemu nezvočniku in pavzi.

2.2.2.12 Zvoneči nezvočniki ne nastopajo v izglasju, ampak imajo tam svoje nezvoneče pare.

2.3 Prozodija

2.3.1 Naglas je možen na katerem koli zlogu.

2.3.2 Dolgi samoglasniki so le naglašeni.

2.3.3 Distribucija dolgih in kratkih samoglasnikov glede na položaj v besedi ni omejena.

3 Izvor

3.1 Samoglasniki

3.1.1 Dolgi samoglasniki⁵

- i:* ← stalno dolgega *i*: 'li:st, 'pi:šem, s'wi:na, 'zi:ma, 'zi:t;
← staroakutiranega *i* v nezadnjem besednem zlogu: 'xi:ša, 'li:pa, 'ri:ba, 'ži:la;
← ponaglasnega *i* po premiku naglasa nanj: ba'bi:ca, kles'ti:li, mis'li:li, pa'li:ca;
← v imenih: ■ma'ri:ja, ■mi:lan;⁶
← v prevzetih besedah: 'i:bəržno, fa'mi:lija, ma'si:n;
- u:* ← stalno dolgega *u*: 'lu:bje, 'lu:č/'wu:č/'u:č, o'wu:pek, 'wu:pim/'u:pim;
← staroakutiranega *u* v nezadnjem besednem zlogu: k'ru:xa (rod. ed.), 'ku:pa, 'mu:xa;
← v prevzetih besedah: g'ru:nt, 'pu:ηgrat, 'šu:xi;
← včasih iz -ol-: do'pu:ni, 'pu:ni;
- i:ə* ← stalno dolgega *ě*: be'si:əda, g'ri:əx, 'li:əp, 'li:əs, m'li:əko, s'li:əp, s'mi:əx, s'wi:əča, z'wi:əzda;
← stalno dolgega *e*: 'li:ət, 'pi:əč, ko'li:əsi, o'či:əsi;
← stalno dolgega *i* v položaju pred -le: ko'bi:əle, no'si:əle, 'wi:əle;
← stalno dolgega *i* v položaju pred -li: sta xo'di:əli, sma sa'di:əli;
← stalno dolgega *i* v položaju pred -wo iz -lo: se je gno'ji:əwo;
← stalno dolgega *i* v položaju pred -wa iz -la: je ce'di:əwa, sm ro'di:əwa;
- u:ə* ← stalno dolgega *o*: 'bu:əx, 'du:əbo, g'nu:əj, 'gu:ərši, 'mu:əč, 'nu:əč, 'ru:əx, s'tu:ə;
← zgodaj podaljšanega stalno dolgega *o*: 'nu:əx (rod. mn.);
← v prevzetih besedah: 'cu:ə, 'fu:ətrat, 'fu:ətər, 'fu:ətərma'si:n;
- e:* ← stalno dolgega *ə*: 'de:n, 'lɛ:n, 'mɛ:x, s'tɛ:bo, 'wɛ:s;
← stalno dolgega nosnega *e*: de'sɛ:t, 'pɛ:t, 'pɛ:tək, s'wɛ:ti;
← staroakutiranega *ě* v nezadnjem besednem zlogu: b'rɛ:za, 'cɛ:sta, ko'lɛ:no, 'lɛ:to, 'mɛ:sto, 'mɛ:ša, ne'vɛ:sta, 'pɛ:na, po'lɛ:no, st'rɛ:xa;
← novoakutiranega *ə* v nezadnjem besednem zlogu: 'mɛ:ša;
← novoakutiranega *e* v nezadnjem besednem zlogu: 'mɛ:čem, 'pɛ:ko, 'rɛ:ku/'rɛ:ko, 'zɛ:le, 'zɛ:nin, 'zɛ:nnska;
- o:* ← novoakutiranega *o* v nezadnjem besednem zlogu: 'dɔ:ta, 'xɔ:ja, 'nɔ:sim, 'nɔ:ša, p'rɔ:sim, š'kɔ:da, 'wɔ:la;
← stalno dolgega nosnega *o*: d'rɔ:g, 'gɔ:bəc, go'wɔ:p, k'wɔ:p, k'rɔ:g, mɔ:dər, 'mɔ:š, 'rɔ:p, 'sɔ:t;
← staroakutiranega nosnega *o* v nezadnjem besednem zlogu: 'gɔ:ba, 'kɔ:ča, 'tɔ:ča;
← v prevzetih besedah: b'lɔ:nt, 'cɔ:kɛ, fi'žɔ:la, 'fɔ:lgat;
- e:* ← umično naglašena *e*: 'te:ta, 'ze:na;
← staroakutiranega *ě*: 'de:wat, 'me:tat, 're:zat;
- ɛe:* ← umično naglašena *e*: 'tɛ:ta, 'zɛ:na;
← staroakutiranega *ě*: 'dɛe:wat, 'kɛe:dɛ, 'rɛe:zat;
← ponaglasnega *e* po premiku naglasa nanj: ma'čɛe:xa;
← staroakutiranega *ě* v zadnjem besednem zlogu: 'dɛe:t;

⁵ Dodatni viri, preverjeni na terenu: Benko (1999: 86–87); Benko (2008: 16, 22–23); Koletnik (2001); Mikic (1974: 8–11); Rigler (2001); Sibečnik (1982: 14); Zagernik (2001: 11–12); Zorko (1993/1994: 55; 1998: 291; 2002: 38–39; 2009: 37).

⁶ Grafično znamenje ■ označuje veliko začetnico pri lastnem imenu.

- ea:* ← iz umično naglašene *e*: 'tea:ta, 'žea:na;
 ← staroakutiranega *ě*: 'dea:wat, 'mea:tat, 'rea:zat.
- o:* ← umično naglašene *o*: 'ko:tu, 'ko:za;
 ← novoakutiranega *o* v zadnjem besednem zlogu: 'čo:k, 'ko:š;
 ← v prevzetih besedah: k'ro:f;
- qo:* ← umično naglašene *o*: 'kqo:tu, 'kqo:za;
 ← novoakutiranega *o* v zadnjem besednem zlogu: 'čqo:k, 'kqo:š, s't'qo:k.
- oa:* ← umično naglašene *o*: 'koa:tu, 'koa:za;
 ← novoakutiranega *o* v zadnjem besednem zlogu: 'čoa:k, 'koa:š, 'poa:t;
- a:* ← stalno dolgega *a*: d'wa:, k'la:s, k'ra:l, t'ra:wa;
 ← staroakutiranega *a* v nezadnjem besednem zlogu: d'wa:ka, k'ra:wa, 'ma:ti;
 ← staroakutiranega *a* v zadnjem besednem zlogu: b'ra:t;
 ← stalno dolgega *a*: 'da:n, 'la:n, 'ma:x, 'wa:s;
 ← novoakutiranega *a* v nezadnjem besednem zlogu: do'ta:kne, 'ma:ša, u'sa:xne, u'za:me;
 ← v imenih: ■'ma:rca, ■'ar'ja:uka, ■'sa:wa, ■'š'wa:jca;
 ← v prevzetih besedah: 'fa:rba, 'ga:re, 'ma:ndəlc, 'ma:tica, 'ša:jba, ž'la:jf;
- ar* ← stalno dolgega *r*: 'čəry, 'pərst, s'mərt;
 ← staroakutiranega *r* v nezadnjem besednem zlogu: 'mərwa, 'pəržgat, 'pərwem, 'wərze, 'zəno;
 ← nenaglašeni *a* + *r*: 'cə:kər, 'že:xtər.

3.1.2 Kratki samoglasniki

3.1.2.1 Naglašeni kratki samoglasniki⁷

- i* ← staroakutiranega *i* v edinem besednem zlogu: 'miš, 'nič, 'nit, 'sit;
 ← akutiranega *e* v zadnjem besednem zlogu z *r*: um'rit, d'rit sa;
 ← po mlajšem naglasnem umiku s protezo: 'jigrat;
 ← novoakutiranega *a* v zadnjem besednem zlogu: 'diž;
- u* ← staroakutiranega *u* v zadnjem besednem zlogu: k'ruχ, 'kup, š'tu, 'uš;
 ← prednaglasnega *u* po umiku naglasa nanj: 'suxo, 'uxo, 'uši;
 ← prednaglasnega *r* v poziciji pred *w* po umiku naglasa nanj: d'ruwa;
 ← v prevzetih besedah: 'luft;
- ę* ← umično naglašene *e*: 'nešli, 'pekli, 'tepli, 'zəmļa;
 ← prednaglasnega *e* po umiku naglasa z dolgocirkumfektiranega končnega zloga: 'jęsen, 'nebo, 'wečer;
 ← prednaglasnega *ę* po umiku naglasa iz cirkumfektiranega končnega zloga: 'ęsa, 'ęno, 'ęsto;
- o* ← akutiranega *u* v zadnjem besednem zlogu: s'to, 'toť;
- a* ← staroakutiranega *a* v edinem besednem zlogu: 'bat se, 'dat, 'past;
 ← novoakutiranega polglasnika v zadnjem besednem zlogu: 'pas;
 ← prednaglasnega *a* po umiku naglasa s končnega kratkega zloga: 'magwa;
- ə* ← prednaglasnega *a* po umiku naglasa s končnega kratkega zloga: s'təza;
 ← prednaglasnega *o* po umiku naglasa s končnega cirkumfektiranega zloga: 'məži, 'zəbi;

⁷ Viri: Benko (2008: 17, 23–24); Koletnik (2001); Mikic (1974: 11–14); Sibečnik (1982: 17); Zagernik (2001: 12–13); Zorko (1993/1994: 55; 1995: 99–101; 2002: 39–40; 2009: 36–37).

- ← staroakutiranega *i* v zadnjem besednem zlogu: 'mǎš, 'nǎč;
- ← novoakutiranega polglasnika v edinem zlogu po umiku naglasa nanj: 'dǎš – 'dǎža;
- ← ě, naglašena po mlajšem umiku: d'rǎwo;
- ← zlogotvornega *r*: 'pǎrwi;
- ← *a*: ni'kǎkǎr, 'kǎdǎr;
- ← *i*: 'žǎwo.

3.1.2.2 Nenaglašeni kratki samoglasniki⁸

- i* ← nenaglašena *i*: i'mɛ:, 'nɔ:sim, na 'mi:zi;
- ← prednaglasnega *u*: ji'ži:na;
- ← prednaglasnega *a*: jig'li:či;
- u* ← nenaglašena *u*: 'ko:pus, u'mɛ:tni, u'mǎrli;
- ← v redkih knjižnih besedah: xu'di:č;
- e* ← nenaglašena *e*: be'si:ǎda, 'ne:se, 'pe:če, že'lɛ:zo;
- ← nenaglašena *ě*: č'lo:wek;
- o* ← nenaglašena *o*: ko'lɛ:no, ko'wa:č/ko'wɔ:č, 'lɛ:to, 'mɛ:sto;
- ← po asimilaciji iz -ǎu > -ou: b'rɛ:skou, 'ci:ǎrkou;
- ← po asimilaciji iz -ǎl > o: g'ri:zo, 'rɛ:ko, ob'li:ǎko;
- ← po asimilaciji iz -il > -o: 'mi:no, u'ta:kno, 'xɔ:do;
- ← po asimilaciji iz -au > -ou: 'de:wou, po'si:uou;
- a* ← nenaglašena *a*: brada'wi:ca, g'wa:wa, 'ža:gati;
- ← nenaglašena nosnega *ɛ*: jač'mɛ:na;
- ← v prevzetih besedah: ma'si:n, š'ta:wa, ž'la:jfa;
- ǎ* ← po onemitvi *e* in *o* v izglasju in iz istozložnega *e*: žǎ, kǎ, 'wɛ:wǎrca;
- ǎr* ← iz nenaglašena -r: 'lɔ:jtǎrnik, ǎrde'či:ca, ǎr'pi:ca;
- ← po onemitvi istozložnega *i*: pǎr 'pa:urix, pǎr'ti:sno;
- ǎ ← po onemitvi samoglasnika ob *l*: c'wɛ:rgǎni, 'ki:sǎca, k'rɛ:mpǎni, š'mi:rkǎni, š'tru:kǎni;
- ǎ ← po onemitvi samoglasnika ob *n*: mla'ti:lǎca, 'pɛ:tǎd'wa:jst, slamo'rɛ:zǎca;
- ǎ ← po onemitvi samoglasnika ob *m*: 'wi:dǎ.

3.2 Soglasniki

3.2.1 Zvočniki

Zvočniki /j l r m n/ so nastali enako kot izhodiščni splošnoslovenski glasovi, poleg tega pa še:

- w* ← *v*: d'wi:ǎma, ǎr'ja:wi, 'pa:wǎr, s'wi:ǎča, 'wi:gret, 'wi:no, wi'li:ce, 'wou, 'wu:ǎs;
- ← iz *l* v poziciji pred zadnjimi samoglasniki, pred pavzo in pred soglasniki: m'wo:tit, g'wu:x, g'wo:dik, g'wa:dam, 'te:wa;
- ← kot proteza pred vzglasnim *u* in *o*: 'wo:ni, 'wu:xo;
- ɥ* ← *ɥ* pred soglasnikom in na koncu besede: 'ɔ:ɥca, ɥ 'li:ǎs, ɥ'mi:ǎs, ɥ'so:k;
- ← -l za samoglasnikom in v izglasju: b'ra:ɥ, 'i:skau, 'šɔ:ɥ, ž'ga:ɥ;
- ← -v: p'ra:ɥ;
- ← *w* v redkih posameznih besedah: 'A:ɥstrija, 'a:ɥto;
- l* ← l': k'lu:č, 'wɔ:le;

⁸ Viri: Koletnik (2001); Zorko (1995: 101–103; 1998: 179–181).

- ← *t*: 'wa:čən;
- ← naglašena *ŕ* skupaj z /o/ (*o* + *u*): 'čɔ:ɥn, 'wɔ:ɥna;
- j* ← *g* po sekundarni palatalizaciji velarov: 'rɔo:je, d'ru:ji, po'mo:j;
- ← ponaglasnega -wi-: ta p'ra:ji, p'ra:jli, pos'ta:jim;
- ← *nj*: 'ko:ji, 'ni:wa, ko'rɛ:je, s'wi:je;
- ← *dj*: 'mɛ:ja;
- n* ← *nj* v izglasju in v položaju ob samoglasniku: 'ko:stan, 'lu:kna, 'za:dna.

3.2.2 Nezvočniki

Nezvočniki so nastali iz enakih praslovanskih glasov v izhodiščnem splošnoslovenskem sistemu, poleg tega pa še:

- f* ← začetnega *pf*- v starejših izposojenkah: 'fa:jmošter, 'fa:rof, fl'zɔ:la;
- ← v mlajših prevzetih besedah: 'fa:rba, 'fa:səl, 'fe:rtik, 'lu:ft, 'za:jfa;
- š* ← skupine *šč*: 'i:šem, 'ku:šar;
- ž* ← *z* pred *nj*: ž n'jɔ:;
- g* ← *d* v položaju pred *n*: g'na:r.

Nezveneči nezvočniki so nastali tudi iz zvenečih v izglasju in po asimilaciji na sledeče nezvočnike, zveneči nezvočniki pa iz nezvenečih prav tako po asimilaciji na sledeče nezvočnike.

3.3 Prozodija

3.3.1 Naglasno mesto v besedi je kot v izhodiščnem sistemu, le zlogi, ki so bili tam pred naglašeni kratkimi zadnjimi zlogi, so naglašeni: 'že:na, 'ko:sa, 'mɛgla.

3.3.2 Kolikost je kot v izhodiščnem sistemu.

3.3.3 ¹V: ← naglašeni V;

- ← naglašeni V (novoakutirani, skrajšani staroakutirani);
- ← umično naglašeni *e*, *o*;
- ← po naglasnem premiku (tip *babica*, *jagoda*, *palica*);

¹V ← naglašeni V (novoakutirani v zadnjih zlogih, skrajšani staroakutirani v zadnjih ali v edinih besednih zlogih);

- ← umično ali po analogiji naglašeni samoglasnikov *e*, *o*;
- ← po umiku naglasa z zadnje cirkumflektirane dolžine ali kračine.

V ← nenaglašeni samoglasnikov;

- ← naglašeni samoglasnikov po umiku naglasa z njih.

3.4 Onemitev glasov

3.4.1 Moderni samoglasniški upad je močen.

3.4.1.1 Samoglasniki se najpogosteje izgube v nenaglašenem položaju ob zvočnikih in pred pavzo: 'bɔ:bnarca, g'nɔ:jɥca, ko'si:lɥca, no'be:dɥ, 'ma:, 'mɛ:li, 'mo:čɥ, 'nɔ:swa, 'wi:dɥ, ž'wat.

3.4.1.2 Pri glagolu onemeva prvotno nenaglašeni *i* v nedoločniškem obrazilu: 'a:rat, 'ba:rat, b'ru:sit, c'wi:lit, 'čɔ:xat, 'de:wat, f'rɛ:zat, 'ga:gat, k'le:pat, 'kɔsit, z'wu:šit.

3.4.1.3 Do izgube lahko prihaja še v posameznih primerih: b'lə, 'či:st, 'kəkər, zap'rələ.

3.4.2 Onemitev soglasnikov je posamičen pojav.

3.4.2.1 Vzglasni /j/ onemeva: ig'li:či, i'ni:ca.

3.4.2.2 Vzglasni /s/ onemeva pred /p/: p'rɛ:di.

4 Sklep

Na podlagi podanega fonološkega opisa govora Brdinj ugotavljamo, da gre za prepletanje značilnosti govora s tistimi v govorih Bistrice pri Pliberku, Libelič in Strojne. Že Zorkova (2009: 33–49) je v glasoslovnih raziskavah koroškega mežiškega narečja (obravnava je govore Javorja, Črne na Koroškem, Mežice, Kotelj in Pameč) ugotovila, da posamezni govori v koroškem mežiškem narečju v razvoju glasoslovja niso enotni.

Ugotavljamo, da gre v govoru Brdinj za podjunsko podstavo. Mežiško narečje se loči od podjunskega le po razvoju nosnega *e*, dolgega polglasnika v *a*-jevski fonem in dolgega *a* v široki *o* (v koroškem mežiškem narečju se dolgi *a* ne labializira v široki *o*).

V globinski raziskavi vokalizma je dokazano, da je temeljna osnova govora Brdinj v mežiškem narečju podjunska, zato lahko mežiško narečje uvrščamo k podjunske- mu narečju in kot takšnega ga v tem prispevku tudi obravnavamo in prikazujemo.

Literatura

- Benko, Vanja, 1999: Živalski frazemi v Prežihovi Požganici in v mežiškem narečju. Diplomsko delo. Maribor: Pedagoška fakulteta.
- Benko, Anja, 2008: *Rokopisni slovar Luke Sienčnika ob narečnih ustreznicaх tostran državne meje*. Diplomsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Benko, Anja, 2013: *Teoretični model za izdelavo strokovnega narečnega slikovnega slovarja (na primeru koroškega podjunskega narečja)*. Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Ivič (ur.), Pavle, 1981: Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih/slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Koletnik, Mihaela, 2001: *Slovenskogoriško narečje*. Maribor: Slavistično društvo (Zora 12).
- Logar, Tine, 1981: Izhodišni splošno-slovenski fonološki sistem. V *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih/slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. Ur. P. Ivič. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. 29–33.
- Logar, Tine, Rigler, Jakob, 1983: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Univerzum.
- Mikić, Janez, 1974: *Govor vasi Šentanel*. Diplomsko naloga. Ljubljana.
- Osojnik, Mirko, 1993: *Vodnik po Mežiški dolini*. Ravne na Koroškem: Koroška turistična zveza.
- Rigler, Jakob, 2001: *Zbrani spisi 1. Jezikovnozgodovinske in dialektološke razprave*. Ur. Vera Smole. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Sibečnik, Milena, 1982: *Koroški govor Brdinj*. Diplomsko naloga. Maribor: Univerza v Mariboru, Pedagoška akademija.
- Snoj, Marko, 2009: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC.
- Statistični urad Republike Slovenije: <http://pxweb.stat.si>. Dostopno 2. 12. 2017.
- Zagernik, Tina, 2001: *Besedje koroškega delovnega običaja steljeraja na Strojni*. Diplomsko delo. Ljubljana.
- Zorko, Zinka, 1993/1994: Dialektizmi v Prežihovi zbirki Samorastniki. *Jezik in slovstvo* 39/2–3. 55–64.
- Zorko, Zinka, 1998: *Haloško narečje in druge dialektološke študije*. Maribor: Slavistično društvo.

- Zorko, Zinka, 2002: Podjurski govor Strojne na Koroškem. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika. Ob življenjskem jubileju prof. dr. Martine Orožen*. Ur. Marko Jesenšek, Bernard Rajh in Zinka Zorko. Maribor: Slavistično društvo. 35–51.
- Zorko, Zinka, 2009: *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti (Zora 64).

PRISPEVEK JEZIKOSLOVCA JOSEFA MARCHETA K OZAVEŠČANJU FURLANSKE IDENTITETE

DAVID BIZJAK

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije

bizjak.david50@gmail.com

Izvleček

Duhovnik in učitelj Josef Marchet, it. Giuseppe Marchetti (1902–1966), med ljudstvom zlasti poznan kot *pre Bepo*, ni le eden najpomembnejših samoniklih jezikoslovcev v furlanskem jezikovnem prostoru, temveč tudi zgodovinar in etnolog samouk, pesnik, fotograf, odličen poznavalec in opisovalec kulturne dediščine na furlanskih tleh. V sodelovanju z videmskim zobozdravnikom Felicejem Marchijem je po koncu druge svetovne vojne osnoval *Patrie dal Friûl*, prvi in še danes edini časopis, ki je v celoti pisan v furlanščini. Kot ustanovitelj literarnega gibanja *Risultive* je veliki skupini furlanskih literarnih ustvarjalcev podal dragocen zgled furlanske literarne norme, natančno predstavljene v njegovih člankih *Patrie*. Leta 1952 je iz teh člankov nastala prva sistematična slovnica furlanskega jezika, *Lineamenti di grammatica friulana*, sicer v italijanščini. S svojim delom in odnosom do rojakov predstavlja enega glavnih prebuditeljev furlanske narodne zavesti.

Ključne besede: Marchet, furlanski jezik, furlanska avtonomija, *Patrie dal Friûl*, furlanska identiteta

Abstract

The priest and teacher Josef Marchet, it. Giuseppe Marchetti (1902–1966), particularly well-known among people as *pre Bepo*, is not only one of the most important autodidact linguists in the Friulian linguistic area, but also a self-taught historian and ethnologist, a poet, a photographer, as well as an excellent expert in the field of cultural heritage of the Friulian territory. After WW2 he started, in cooperation with Felice Marchi, a dentist from Udine, *Patrie dal Friûl*, the first and only newspaper wholly published in the Friulian language. As the founder of the *Risultive* literary movement he offered many contemporary poets and writers a precious model of a Friulian literary standard variety which was presented in detail within his articles published in the *Patrie*. The collection of his articles analysing the Friulian linguistic system resulted, in 1952, in *Lineamenti di Grammatica friulana*, the first systematic grammar of Friulian, written however in Italian. With his work and attitude toward his patriots Marchet represents one of the main creators of the Friulian national awareness and identity.

Key words: Marchet, Friulian language, Friulian autonomy, *La Patrie dal Friûl*, Friulian identity

1 Vpliv duhovnikov na razvoj furlanske narodne identitete

Če je uradna politika italijanske države od svoje združitve do današnjega dne izrazito ne-naklonjena ohranjanju identitete naroda, čigar ime izhaja iz latinskega toponima *Forum Iulii*, rimskega poimenovanja današnjega Čedad, frl. Cividât, Cezarjevega mesta, ki je stoletja služilo kot rimska utrdba proti slovanskemu življu na vzhodu, pa so posamezni duhovniki na ozemlju dežele Furlanije - Julijske krajine skozi zgodovino odigrali ravno nasprotno vlogo v procesu njenega nastajanja in ohranjanja. Omenimo le nekaj zelo živih imen očetov furlanskega naroda, ki s svojo vnemo zaznamujejo njegovo pot v smeri osvoboditve izpod okov italijanske politike in vsiljevanja standardnega italijanskega jezika in kulture ter beneškega narečja na ozemlju nekdanje suverene države oglejskega patriarhata.

V januarju 2017 preminuli Meni Zannier, it. Domenico Zannier, avtor velikih pesniških stvaritev in romanopisec, kandidat za Nobelovo nagrado; od 2007. leta pokojni Antoni Beline, it. Antonio Bellina, po rodu iz Venčona, sl. Pušja vas, glavni prevajalec Svetega pisma iz grščine in hebrejščine v *marilenghe*,¹ torej v furlanščino; don *Checo Placerean*, it. Francesco Placereani, soavtor Svetega pisma, ki pa so mu sredi dela žal ugasnile moči in večji del prevoda je moral prepustiti kolegu Belini, sicer pa slovi kot eden ustanoviteljev kulturnega društva *Int furlane*² in politične stranke *Il moviment furlan*, it. Il movimento friulano³ ter eden glavnih pobudnikov za ustanovitev furlanske univerze.

2 Marchet, duhovnik z močnim pedagoškim poslanstvom

Svoje večje nadarjenosti za pedagoško delo kot pa za opravljanje pastoralne dejavnosti se je 'furlanski Čedermac', rojen l. 1902 v osrednji Furlaniji, v mestu *Glemone*, sl. Humin, jasno zavedel že ob odločitvi za duhovniško pot. Pri starosti 23 let je bil sicer posvečen v duhovnika, vendar se je odločil za nadaljevanje študija teologije in književnosti na *Katoliški univerzi v Milanu*, kjer so mu po končanem študiju tudi ponudili delovno mesto, ker pa ga je bila videmska župnija že pred tem predvidela za delovno mesto profesorja italijanske književnosti v svojem semenišču, se je odločil, da se vrne na rodno zemljo. S semenišča ga bo nato pot vodila še na klasična liceja *Bertoni* in *Stellini*.

V razredu si je don Marchet kmalu pridobil veliko spoštovanje dijakov, čemur sta botrovala na eni strani njegov globoki pedagoški etos, ki ga bo vodil skozi vso kariero, na drugi pa izjemna človeškost oz. sposobnost empatije. Njegova predavanja iz književnosti so bila poglobljena, pa tudi v dobršni meri prepletena z opisi zgodovinskih ozadij literarnih del, nazornih usmeritev in družbene angažiranosti avtorjev. Pri tem je bil izrazito odprt, razlagal je svoj izostren pogled na zgodovino brez sprenevedanja in pristranskosti, kar pa je v tedanjem fašističnem režimu pomenilo stalno izzivanje nevarnosti. Kolegi so ga označili kot nevarnega in padel je v nemilost oblasti: l. 1935 prekinejo njegovo pot širjenja obzorij med mladimi sredi fašističnega enoumja, pošljejo ga kot vojaškega duhovnika v Abesinijo, za enoto sardinskih grenadirjev, kjer ostane do konca abesinske vojne, torej do l. 1937. Po povratku mu kljub temu dovolijo ponovno prevzeti delovno mesto učitelja, tokrat v *Tumieču*, it. Tolmezzo, očitno v veri, da je 'prevzgojen'.

¹ Sl. materni jezik.

² Sl. furlansko ljudstvo.

³ Sl. furlansko gibanje, to je stranka za podporo socialno-ekonomskega razvoja Furlanije.

Od l. 1939 dalje nadaljuje svoje učiteljsko poslanstvo na *Učiteljišču Catarine Percude*,⁴ it. Caterina Percoto. Toda zaradi nadaljnjega antifašističnega usmerjanja mladine mora zapustiti šolo ter se skrivati pri prijateljih, dokler ga naposled l. 1944 ne pošljejo kazensko kot učitelja v okolico Piacenze v Lombardiji, kjer živi v precejšnji izolaciji do konca vojne.

Po vojni in vrnitvi v Videm nadaljuje s poučevanjem na istem učiteljišču do svoje smrti l. 1966.

2.1 Pobudnik izobraževanja o/v furlanskem jeziku in kulturi

L. 1948 predstavlja pravzaprav prelomnico v sociolingvističnem razvoju furlanščine, v tem letu namreč pre Marchet izvede prvi tečaj furlanskega jezika in kulture, namenjen učiteljem v okviru učiteljišča *Percude*. To izjemno pomembno delo opravi v sodelovanju s prof. Steccatijevo: na svoja ramena prevzame podajanje jezikovnega dela, zlasti predstavitev slovničnih zakonitosti furlanščine, čeprav v tem obdobju ta niti zdaleč še nima statusa jezika,⁵ medtem ko se njegova kolegica posveti pregledu furlanske književnosti s pomočjo dela *Piccola antologia della letteratura friulana* Gianfranca D'Aronca, nastalega leto pred tem, torej 1947.⁶

Njun tečaj predstavlja prvo organizirano obliko javnega seznanjanja učiteljskega kroga znotraj dežele o jezikovnem sistemu furlanščine, njenih posebnostih in številnih odstopanjih od italijanščine, tedaj edinega uradnega jezika Videmske pokrajine.

Pred Marchetovim poskusom o poučevanju sodobne furlanščine pač ni bilo ne duha ne sluha. Ohranjali so jo kot ljudski jezik, naslednika oglejske vulgarne latinščine, to je pogovorne latinščine rimskih kolonov na območju Ogleja, kontaminirane s prvimi substrata na tem ozemlju, to je jezika Karnijskih Galov, ki jih je vsrkala vase med procesom romanizacije in pokristjanjevanja dežel današnje Srednje Evrope, katerega žarišče je bil Oglej. Navzlic dolgemu in obsežnemu razvoju furlanske književnosti, katere zametki segajo v obdobje med 13. in 14. stoletjem, se šele v devetdesetih letih 20. in na začetku 21. stoletja začno poskusiti sistematičnega uvajanja furlanskega jezika kot fakultativnega predmeta v šole na eni strani, na drugi pa v obliki nekakšnih ljudskih tečajev za ljubitelje tega 'sklopa starinskih govorov', ki so do nedavnega v mestih Furlanije veljali le za občevalni jezik v družinskem življenju in prijateljske pogovore v gostilniškem okolju.

2.1.1 Srednjeveška furlanščina kot jezik poučevanja

Treba pa je omeniti pomemben dokaz, da je vendarle v daljni preteklosti, v 2. polovici 14. stoletja, takratna srednjeveška furlanščina služila kot poučevalni jezik v Čedadu, v t. i. *Schola notariorum*, sl. Notarska šola. Iz te dobe je ohranjen učbenik latinske slovnice, zapisan v latinščini, z dragocenim dodatkom za furlaniste: vajami iz prevajanja

⁴ Po pisateljici in pesnici Catarine Percude (1812–1887), največjem ženskem liku v furlanski književnosti.

⁵ 6. člen Ustave Republike Italije iz l. 1948 priznava le dve jezikovni manjšini: francosko v dolini Aoste in nemško na Južnem Tirolskem. Kasneje sta pod zaščito dodani še slovenska manjšina v Tržaški in Goriški pokrajini ter ladinska na Južnem Tirolskem, medtem ko Furlani in Slovenci v Videmski pokrajini niso omenjeni v sklopu manjšin (Cisilino 2001, 100–101). Šele *Zakon o obnovi območij FJK in Veneta po potresu* l. 1977 prvič posredno omenja furlanščino kot svojski jezik, čeprav ne s pravim imenom, imenuje ga preprosto *jezik Furlanije* (Cisilino 2001: 102).

⁶ Sl. Kratek pregled furlanske književnosti.

furlanskih stavkov v latinščino,⁷ ki jih je Alfredo Schiaffini l. 1922 objavil skupaj s svojim Uvodom in opombami v *Rivista della Società Filologica Friulana*, III, 2, 87-117 (Benincà/Vanelli, 1998: 7). Michaelis de la Motta navaja kot avtorja človeka z imenom *Petrus de Civitate Austriae*,⁸ imenovanega tudi Magister Petrus Famosus Grammaticae professor (Frammenti, <http://www.librideipatriarchi.it/frammenti-grammaticali-latino-friulani-ed-esercizi-di-versione-dal-friulano-al-latino/> -2015).

2.1.2 Trojezičnost v času samostojnosti oglejskega patriarhata

Med tem obdobjem stare furlanščine, oz. pozne oglejske latinščine, in zgodnjimi povojnimi leti, torej Marchetovim obdobjem, pa so pretekla dolga stoletja. V teh stoletjih se je znotraj revnih slojev podeželskega prebivalstva raba furlanščine kot pogovornega jezika nadaljevala in se nemoteno utrjevala, ob boku dvema jezikoma prestiža. Prvi, latinščina, je ostajal uradni jezik Cerkve in duhovščine, delno pa so jo uporabljali tudi v parlamentu, ustanovljenem v času samostojne furlanske države, imenovane *Il stât patriarcjâl di Aquilee* ali *La Patrie dal Friûl*, ustanovljene 3. aprila l. 1077 v okviru Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti. Drugi, nemščina, pa je bil tod jezik plemstva in je prevladoval v Parlamentu skozi celotno obdobje njenega obstoja, torej do l. 1420, ko pretežni del furlanskega ozemlja zasede Serenissima. Tudi kasneje, pod Habsburškim cesarstvom, je nemščina prisotna kot jezik vladajočega razreda (Skubic, 1997). Ker je med nemško govorečim plemstvom in nižjimi družbenimi sloji zelo malo neposredne komunikacije, se jezika med seboj minimalno mešata. Prav tej izolaciji pred nemščino in latinščino so lahko Furlani hvaležni, da je njihov pogovorni jezik preživel in da so iz njega literati, mnogi med njimi duhovniki, skrbno ustvarjali knjižni jezik, medtem ko se standardizacija jezika aktivno odvija šele v zadnjih treh desetletjih.

2.2 Poučni nagovori Furlanom

Neprecenljive vrednosti je Marchetova didaktično-literarna stvaritev Pisma Furlanom, *frl. Lëtaris ai furlans*, zbirka pisem, naslovljenih na furlanske rojake, v katerih se na preprost, toda šaljiv način, dotika odnosa svojega ljubljenega, a neukega, znanja in samozavesti podhranjenega ljudstva, do različnih življenjskih problemov in situacij. V obliki pragmatičnih navodil jim svetuje, kako naj se odzivajo na sočloveka, na delovne okoliščine, v ospredje pa postavlja zavest o dosledni rabi njihovega maternega jezika ter krepitev samozavesti Furlanov kot enotnega naroda z lastno kulturno tradicijo. Obrača se na različne predstavnike furlanske družbe, ki jih opisuje kot like v zgodbi iz njihovega vsakdanjega življenja: kmeta, prodajalko v trgovini, uradnika v pisarni, učiteljico v šoli, brezposelnega moža, svetlolaso dekle, duhovnika, žensko, ki nosi hlače, učenca v šoli, umetnika, priseljenca v Furlanijo, svojo mamo, predstavnika Furlanskega filološkega združenja, *frl. Societât Filologjiche Furlane*.⁹ Vsakemu izmed njih posebej osvetli

⁷ Izvirnik dela hranijo v veronski knjižnici Biblioteca Civica, l. 1998 pa sta ga jezikoslovki Paola Benincà in Laura Vanelli opremili s prevodi v italijanščino in temeljito jezikovno analizo ter izdali pod naslovom *Esercizi di versione dal volgare friulano in latino in una scuola notarile cividalese* (sec. XIV).

⁸ Toponim *Civitas Austriae*, sl. Vzhodno mesto, je v 10. stoletju izrinil rimski Forum Iulii. Z elipso drugega elementa toponima se ohrani ime Civitas, ki sčasoma preide v današnji furlanski *Cividât*, od koder izhaja tudi slovenska inačica Čedad.

⁹ SFF je bila ustanovljena l. 1919 v Gorici, z namenom ohranjanja furlanskega jezika in kulture. Prvi predsednik združenja je bil pesnik *Zuan Lurinzon*, it. Giovanni Lorenzoni, glavni pobudniki

njegove naloge v družbi in ga pozove, čemu mora posvetiti pozornost. Vsakomur izrazi najprej svoje razumevanje, nato pa mu poda praktičen nasvet, v čem se lahko izboljša, in moralni poduk za življenje in delo.

Pisma odsevajo Marchetov izrazito vzgojni pristop do ljudi, od katerega ne odstopa niti za trenutek, hkrati pa so njegove besede prežete z vdanostjo in ljubeznijo do njihovih šeg, njihove delavnosti, neposrednosti in slikovitega izražanja, kar njegovo osebnost bogati s karizmo, kakršni se človek zlahka pusti voditi.

Tipičen primer je poučni nagovor namenjen Profesorju kot predstavniku Furlanskega filološkega združenja (SFF) (Marchet 1950–51: 42–43). Očita mu, da »z eno roko nekaj ustvarja, z drugo pa ustvarjeno sproti podira«. Pravi, da je materni jezik vsakomur najbližji in najlepši jezik, vendar pa spoštovanje do nekega jezika ni toliko odvisno od lepote in bogastva tega jezika kolikor od njegovega statusa, od predsodkov, ustvarjenih ponavadi v duši na pol omikanih ljudi, saj se ti počutijo bolje, če si nadenejo »pavji napuh«. Zatem poudari svojo simpatijo do nemščine in slovenščine, ki sta po njegovem mnenju zelo razvita jezika, bolj razširjena od italijanščine in ki nista nikoli slabili položaja furlanščine, pač pa njeno vrednost zmanjšujeta italijanščina in beneščina. S tem v zvezi vodilne v SFF opozarja, naj prenehajo ob vsaki priložnosti poveličevati italijanščine kot prestižnega jezika in prikazovati furlanščine kot jezika kmetov, spričo mnogih arhaizmov zanimivega le za jezikoslovce. Kritizira njihovo pomanjkljivo znanje furlanščine, češ da se v osebem življenju oprijemajo beneščine, rivalskega govora, uveljavljenega predvsem v urbanem okolju Furlanije, v javnih ustanovah pa so zvesti italijanščini.

3 La Patrie dal Friûl, simbol furlanske avtonomije

Časopis *La Patrie dal Friûl* sta osnovala s somišljenikom, videmskim zobozdravnikom *Feliçem Marchijem*, it. Felix Marchi, pri oblasteh nič manj slabo zapisanim anarhistom in vnetim antifašistom. Njuna ideja o tiskanju časopisa, ki bo promoviral avtonomijo Furlanije in izhajal izključno v furlanskem jeziku, sočasno pa predstavljal jezikovni model pisne rabe furlanščine, je rodila bogate sadove. Financiranje lista je prevzel na svoja pleča sam Marchi. Naslovila sta ga po že omenjeni samostojni domovini oglejskem patriarhatu, frl. *La Patrie dal Friûl* (gl. 2.1, 5. odst.), imenu, ki ostaja danes, 940 let po njenem nastanku, vtisnjeno globoko v srcih furlanskega ljudstva in ima veliko simbolno moč, saj označuje pripadnost domovini, ki je žal že dolgo ni več, predstavlja jim torej izgubljeno narodovo vrednoto. L. 1861 je namreč ozemlje postalo del Združene Italije, kar je pomenilo zlitje furlanske kulture in jezika z italijanskima. Furlanščina pa je posledično dobila status enega izmed številnih narečij severnoitalijanske jezikovne sfere, podobno kot sosednja beneščina, ki je pred tem pravzaprav nekaj stoletij predstavljala *linguo franco* pristanišč vzhodnega Sredozemlja (Skubic 1997: 10–11).

in ustanovitelji pa veliki italijanski jezikoslovec Ugo Pellis, literarni zgodovinar Bindo Chiurlo, jezikoslovec in pisec furlanske proze in poezije, Ercole Carletti, ki je v sodelovanju s sodobnikom Giovannijem Battisto Corgnalijem izdal *Il Nuovo Pirona: vocabolario friulano*.

Današnja situacija je bistveno drugačna: furlanščina ima status uradnega jezika,¹⁰ medtem ko sosednja beneščina ostaja na ravni severnoitalijanskega narečja.

24. februarja 1946 izide prva številka lista, in sicer pod oznako *sfuei setemanâl independent*, sl. neodvisni tedenski list, logo časopisa pa je orel, simbol Patriarhata. Kasneje postane publikacija *sfuei cuindisinâl*, to se pravi štirinajstdnevnik, današnji časopis pa izdajajo mesečno, označen je torej kot *sfuei mensil independent*. Od l. 2010 dalje je njegov urednik Dree Valcic, it. Andrea Valcic.

Posebno odmeven je bil Marchetov prvi članek, *Autonomie e lengaç*,¹¹ v katerem sta izpostavljena dva medsebojno tesno povezana vidika: kulturni in politični. Na eni strani poziva k uvedbi pouka furlanščine v šole in k usposabljanju za to potrebnih učiteljev, kot zasilno oz. začetno rešitev pa predlaga večerne tečaje. Dve leti kasneje tudi ponudi praktičen model tovrstnega izobraževanja s pripravo in izvedbo predhodno omenjenega prvega tečaja (gl. 2.1). Politični vidik pa je njegova neposredna zahteva po politični avtonomiji furlanskega prostora.

Večina Marchetovih večjih stvaritev je pravzaprav nastala v obliki člankov, objavljenih znotraj *Patrie*. Ti članki predstavljajo velik del furlanske jezikovno-kulturne dediščine, v resnici so zametek furlanske koinè, torej jezikovne norme, kar pomeni začetek dolgega in zapletenega procesa standardizacije jezika njegovega ljudstva.

Če bi se Marchet v sedanji dobi ponovno prebudil v življenje, bi bil gotovo zelo vesel podatka, da je Videm univerzitetno mesto,¹² da je trenutno na tamkajšnjem Oddelku za germanske in romanske jezike in književnosti skupno približno 100–120 študentov vpisanih na obeh obstoječih smereh študija furlanščine,¹³ da študentje po zaključku študija prejmejo diplomu v furlanskem jeziku, pa da obstaja doktorski študij s področja *Ladinistiche e plurilenghisin*, sl. Ladinistika in večjezičnost. Verjetno bi bil manj vesel, ko bi slišal, da se v zvezi s pogoji za zasedbo mesta učitelja furlanščine v šolah sistem še vedno zateka k zasilnim rešitvam, o kakršni je govoril on v štiridesetih letih 20. stol.¹⁴ Morda bi bil celo očaran nad razmeroma visokim deležem učencev nižjih in višjih razredov osnovnih šol, ki so se od 2012 do 2016 učili furlanščine kot izbirnega jezika, ta namreč po uradnih podatkih niha med 60 in 70 procenti vseh učencev. Gotovo pa bi bil

¹⁰ William Cisilino, direktor *ARLEF*, sl. Deželne agencije za furlanski jezik, v delu *La tutela delle minoranze linguistiche* (Cisilino 2004) pojasnjuje, da ji prvo resnično priznanje statusa jezika prinese deželni zakon št. 15/1996, imenovan Zakon o zaščiti furlanskega jezika. Najpomembnejša sta 1. in 2. člen, saj opredeljujeta poenotenje pisave, predvidevata učenje furlanskega jezika in kulture v obveznem šolstvu, pripisujeta pa tudi poseben pomen zaščiti in razvoju furlanskega jezika v smislu krepitve avtonomije Avtonomne dežele Furlanije - Julijske krajine.

¹¹ Sl. avtonomija in jezik.

¹² Upravičeno se lahko pošalimo, da je za rojstvo videmske univerze poskrbela Narava, ki je v te kraje l. 1976 poslala hud potres, kar je v naslednjih letih močno pospešilo tako ekonomski kot tudi kulturni razvoj dežele. Že omenjeni Zakon št. 546 iz l. 1977 namreč med drugim ustanavlja videmsko univerzo.

¹³ Smer furlanski jezik s književnostjo, čeprav v okviru programa študija tujih jezikov in kultur (*Lenghis e leteraduris forestis*) ter pedagoška smer, ki usposablja bodoče učitelje furlanščine za delo v vrtcih in osnovnih šolah (*Siencis de formazion primarie*). Kar se tiče srednješolskega izobraževanja, prevladuje zaenkrat eksperimentalno poučevanje posameznih predmetov v tem jeziku.

¹⁴ Zadošča izpit za naziv *mestri di furlan*, sl. učitelj furlanščine, v okviru SFF, ki mu sledi 300-urno usposabljanje na Univerzi v Vidmu.

razočaran, ko bi izvedel, da izven šolskega okolja furlanščino veliko pogosteje uporabljajo otroci tujcev in migrantov, zlasti iz afriških držav kot pa otroci furlanskega rodu. Takšna situacija se zdi sicer po eni strani razumljiva, kajti spričo potrebe po čim hitrejši integraciji v novo okolje so otroci migrantov bolj motivirani, poleg tega so večjezični, sočasno namreč uporabljajo plemenske jezike in uradne jezike držav, iz katerih izhajajo.

Tematiko obravnavajo mnogi sodobni jezikoslovci, med drugimi *Danila Kumar Zuljan* z ZRC SAZU v članku *Identity and discursive practices of Friulians and Slovenes in the Province of Udine, Italy, in recent decades*.¹⁵

Toda poleg *Patrie* je zadnjih nekaj let življenja Marchet urejal tudi revijo *Sot la Nape*, sl. Okoli ognjišča,¹⁶ dvojezično znanstveno revijo, posvečeno študiju folklorne, etnologije in jezika. Redno je objavljajl svoje članke še v drugi pomembni znanstveni reviji SFF *Ce fastu*?¹⁷ ter v nekaterih drugih.

3.1 Marchet zgodovinar

Sad časopisa niso le Marchetova *Pisma Furlanom* (gl. 2.2), nastala po delih v letih 1950–1951, marveč tudi serija člankov z zgodovinsko tematiko, izdana posthumno, l. 1974, v knjižni obliki, s provokativnim naslovom *Cuintristorie dal Friûl*.¹⁸ Na kaj je želel avtor opozoriti v člankih, sestavnih delih tega 'pogleda na zgodovino Furlanov z očmi Furlana', ki je kajpak marsikdaj bistveno drugačen od tistega z italijanskega zornega kota, nam pojasni njegova misel: »Kaj ko bi poskusili pogledati na zgodovino Furlanije z obratnega zornega kota, brez izmišljotin in predsodkov, tako da bi povedali tudi stvari, ki oblastnikom ne ugajajo preveč? [...] čas je namreč, da vsakdo opravi to, kar smatra za svojo dolžnost in kar izhaja iz njegove prave vesti, namesto sprenevedanja in propagandnih laži.« (Verone 1999: 224). V nadaljevanju je naveden poslovenjen drobec iz tega dela, ki je sprožilo nemalo negotovanja ali celo zgražanja v vrstah državnih uslužbencev, med katerimi je tudi dandanašnji mnogo nasprotnikov furlanske avtonomije. Odlomek *La dominazion di Vignesie*¹⁹ razgalja licemerstvo beneških oblasti pri zasedbi furlanskega ozemlja l. 1420 in premeteni način, ki so se ga te poslužile za podređitev furlanskega življa. Opisan je eden izmed zgodovinskih mejnikov, iz katerega sta se rodila spor in zamera do 'beneških levov', prisotna v zavesti Furlanov skozi vsa nadaljnja obdobja, lahko govorimo o nekakšni prelomni točki v razvoju furlanske identitete:

(1)

Ureditev oglejskega patriarhata je bila v glavnem zelo podobna ureditvi nemških cerkvenih kneževin. Stopnja neodvisnosti posameznih naselij, graščin, gospostev od patriarha, pa se je razlikovala od primera do primera. Če bi Serenissima ob zavzetju dežele obstoječi sistem nemudoma v celoti pretresla in vsilila svoj model, bi to gotovo sprožilo hude nemire med prebivalstvom. Zato so Benečani raje ubrali drugo pot: taktiko uvajanja sprememb po korakih in na prijaznejši način.

¹⁵ Raziskava Danile Kumar Zuljan, predstavljena v članku, je osnovana na intervjujih s številnimi furlanskimi in slovenskimi govorniki na območju Furlanije - Julijske krajine (gl. tudi delo *Lingua friulana e società: studi sociolinguistici sul Friuli di oggi* avtorice Linde Picco).

¹⁶ *La nape in il fogolâr* sta furlanski besedi za ognjišče, simbolizirata domačnost, družinsko življenje, v razširjenem pomenu pa ljudsko dediščino.

¹⁷ Njen dolgoletni urednik in direktor je eden največjih sodobnih ekspertov furlanistike Zuan Frau, it. Giovanni Frau, z videmske univerze.

¹⁸ Sl. Pogled Furlana na svojo zgodovino.

¹⁹ Sl. nadvlada Benetk.

Ohranili so fevdalni sistem nedotaknjen, furlansko plemstvo je obdržalo večino v parlamentu, sodno oblast, z ljudstvom pa niso vzpostavljali neposrednih stikov. Parlament so pravzaprav pretvorili v izvršni organ, zakonodajno telo svoje vlade. Seveda Benečani nikakor niso zaupali plemičem nemških korenin, ki je izhajalo iz močne cesarske tradicije (350 let furlanske neodvisnosti in državnosti v okviru oglejskega patriarhata mu je izklesalo trden karakter), ker pa si ga niso upali zlomiti zaradi strahu pred vseljenskim uporom, so nagajali s podtikanjem različnih birokratskih ovir, dokler jih niso počasi začeli odstavljati z najpomembnejših funkcij sodstva, istočasno pa dajali vse več pravic upraviteljem beneškega rodu. Ko je kasneje, kot posledica naraščajoče revščine kmečkega sloja, pričelo med prebivalstvom vreti k uporu proti celotnemu plemiškemu razredu, je beneška vlada to izkoristila sebi v prid, se obrnila proti parlamentu tako, da je ustanovila *Contadinance*,²⁰ nekakšen unikum v tedanji Evropi. S tem je parlamentu odvzela oblast nad večinskim prebivalstvom, ta je predstavljal posej le še manjšino privilegirancev. Na ta način so Benetke proglasile začasen odvzem suverenosti patriarha in prevzele popolno oblast. V Videm pošljejo t.i. *Luctignint Gjenerâl pe Patrie dal Friûl*,²¹ nikoli pa z nobenim zakonskim aktom niso jasno določili meja njegovih pristojnosti, s čimer so mu praktično odobrili absolutno svobodo vladanja. Tudi sodna oblast je padla v njegove roke.

Tako je Furlanija, pred tem suverena dežela, ki ji je bila ob prihodu Benetk napovedana le majhna sprememba, v resnici močno ogoljufana: doživela je popoln preobrat in se znašla pod novim oblastnikom v docela podrejenem položaju, vsiljena pa ji je bila tudi nova, dotlej tuja identiteta (Marchet/Placerean 1977: 50–51).

Primer kontroverzne zgodovinske osebnosti iz časa beneške okupacije je sicer zelo karizmatični, med ljudstvom priljubljeni videmski plemič *Antoni Savorgnan*, spričo svoje borbenosti poimenovan *Toni il Sassin*.²² Bil je na čelu *Vêlikega furlanskega kmečkega upora*, poznanega kot *Joibe grasse*²³ 27. februarja 1511. Savorgnani so bili videmska plemiška družina, naklonjena Benetkam, hkrati pa so podpirali kmečko prebivalstvo in mu v obdobju krize stali ob strani. Svoje gibanje *Zamberlans* je Antoni popeljal v napad proti celotnemu plemiškemu razredu, tako beneškemu kot avstrijskemu. Prišlo je do strašnega spopada z nasprotno strujo, *strumîrs*, predstavnico večjega dela plemstva iz časa oglejskega patriarhata, torej sovražnico Beneške republike, ki je uživala podporo Avstrijskega cesarstva proti slednji, vodila pa jo je dinastija *Della Torre*. Iz Vidma se je upor razširil po vsej Furlaniji, gradovi so množično goreli, kmetje so izvajali masaker nad plemiškimi rodbinami, žal pa se je vstaja nad plemstvom v kasnejši fazi sprevrgla v vsestransko medsebojno obračunavanje, kar je vodilo v popoln kaos, na začetku dobro organizirana vstaja se je tako nesrečno končala. Za nameček sta sledila še katastrofalni potres v Vidmu 26. marca istega leta in izbruh kuge.

Karizmatični ljudski junak, ki pa je vendarle 'kolaboriral' z beneškim plemstvom, je moral po viharnih dogodkih pobegniti, zatekel se je v Beljak, kjer so ga leto kasneje, marca 1512, zahrbtno umorili. Po uporuh zatorej Benetke pod pretvezo pomoči in z lažno solidarnostjo do furlanskega kmečkega stanú na videmskem gradu ustanovijo v (1) omenjeno *Contadinance*.

Februarski upor je po mnenju marsikaterega furlanskega zgodovinarja morada najslavnejši dogodek v furlanski zgodovini (Vichipédie: *Joibe grasse dal 1511*: 1.

²⁰ Sl. kmečki parlament.

²¹ Sl. vrhovnega upravitelja za področje Furlanije.

²² Sl. Toni Morilec.

²³ Ben.-tosk. *Crudel zobia grassa*, sl. debeli četrtek.

odst.). Česar pa v povezavi s tem dogodkom Furlanom ne moremo šteti v čast, je njihova nagnjenost k medsebojnim preprirom v trenutkih, ko bi se morali zediniti v boju za svoje nacionalne cilje, izid vstaje namreč zrcali prav to velikansko razdvojenost, ki se kaže tudi danes v odnosu do lastnega jezika.

4 Avtor prve sistematične slovnice furlanskega jezika

Pravila furlanske koinè, tudi ta objavljena po delih v časopisu *La Patrie dal Friùl*, je avtor l. 1952 združil v prvo sistematično slovnico furlanskega jezika, *Lineamenti di grammatica friulana*.²⁴ Delo je resda napisano v italijanščini,²⁵ velja pa za pionirsko delo na področju furlanistike. Njegova veličina se kaže v dvojnosti Marchetovega pristopa, v njegovi sposobnosti, da se približa slehernemu uporabniku: preprostemu človeku ponuja nazoren učbenik za učenje osnovnih zakonitosti pravilne pisave, izgovorjave, spreganja glagolov itd., pa tudi posebnosti, kajti odlikuje ga izredna natančnost pri razlagi, istočasno pa učenjaku jezikoslovcu ponuja širši vpogled v zgodovinsko in sociolingvistično ozadje s poglobljenimi znanstvenimi utemeljitvami. Marchet je hkrati pragmatik, ki odlično začuti potrebe povprečnega govorca, in navdušen znanstveni jezikoslovec.

Veliko vrednost ima *Uvod*, kjer uvršča furlanščino med ostale neolatinske jezike, oz. jo natančneje umesti v podskupino imenovano 'lingue celto-latine' (Marchetti 1952: 11).²⁶ Na kratko opiše izvor in razvoj jezika ter poudari, da »je posebna fizionomija našega jezika trdno ustrojena na začetku 2. tisočletja« (Marchetti 1952: 14).²⁷ Nato opredeli govorno območje, ki se je bilo že dobrih sto let pred nastajanjem njegovega dela v precejšnji meri skrčilo: Trst, Koper in večina obalnih mest v Istri je bilo furlansko govorečih do začetka 19. stol., nato je celotno obalno področje preplavila beneščina.²⁸ Marchet ocenjuje, da poteka zahodna furlanska jezikovna meja od Jadranskega morja po

²⁴ Sl. *Oris furlanske slovnice*.

²⁵ Avtor prve sistematične furlanske slovnice v celoti pisane v furlanščini, *Dopre la tô lenghe, gramatiche furlane*, izdane 1975, je srednješolski profesor francoščine in angleščine, slovaropisec samouk, Zuan Nazzi, it. Gianni Nazzi. Sledi l. 1988 učbenik *Il biel furlan, 30 lezions curtis e fazzilis, leturis osservazions, esercizis, vocabolariüt* pesnika in pisatelja Lela Cjantona, it. Aurelio Cantoni, ki je povzetek furlanske slovnice v konkretnih besedilih, z razlagami v furlanščini, obogaten z vajami, v obliki lekcij, vsaki lekciji pa je dodan še furlansko-italijanski glosarček. Giorgio Faggin, jezikoslovec s širokim vpogledom v furlansko jezikovna vprašanja in prevajalec knjižnih del v furlanščino z izostrenim občutkom, se vendarle odloči za uporabo italijanščine v svoji *Grammatica friulana* (1997). Leta 2000 izda Fausto Zof izrazito praktično usmerjeno *Gramatiche pratiche de lenghe furlane*. Leta 2003 izide zopet v furlanščini pisana slovnica-učbenik Anne Madriz in Paola Roseana.

²⁶ Sl. kelto-latinski jeziki. Kot ostale jezike te podskupine omenja provansalsščino, frankoprovensalsščino, katalonščino, ladinsščino in 'grigionese' (sl. švicarsko retoromanščino v kantonu Grigioni/Graubünden/ Grigioni/Grisons) (Marchet 1952: 17).

²⁷ Oglejska vulgarna latinščina, torej romanski govori na področju današnje Furlanije, Trsta, Milj in celotne Istre, so zgodaj kazali močno odstopanje od večine ostalih dialektalnih variant italoromanske jezikovne sfere. Že Dante v svojem *De vulgari eloquentia*, sl. O ljudskem jeziku, razglabljanju o tem, katera varianta bi bila najustrežnejša kot osnova za postavitve norme italijanskega knjižnega jezika, s svojim šaljivim dovtipom »*Ces fas tu?*« na račun govornice Oglejcev in Istranov, izpostavi svojskost teh govorov, s tem pa jim že posredno prizna, da imajo poseben jezik. (Dante 1304–5: *Liber Primus*, XI., 6.)

²⁸ Tod se je razvil *istru-veneto* (sl. istrskobeneško italijansko narečje).

toku reke Soče navzgor do Gorice, zajema dobršen del mesta, nato se vije ob vznožju predalpskega gričevja do Krmina, Čedada, Tarčenta in Humina, severna meja teče po severnem obrobju Karnijskih Alp do prelaza Mauria in jeza Vajont na severovzhodu, od tam pa se spušča navzdol do Cordenonsa in izliva reke Tilment²⁹ v Jadran v bližini Linjana. Omenja tudi tri nemške jezikovne otoke v Karniji: Sauris, Sappada in Tamau. S takšno opredelitvijo furlanskega govornega območja se v glavnem strinja tudi dialektolog Giuseppe Francescato (Francescato 1970: 58–60).³⁰

V nadaljevanju Marchet seznanil bralca z *la questione ladina*.³¹ Izraz označuje dilemo retoromanistov, ki buri duhove od druge polovice 19. stol. dalje, natančneje povedano od izida Ascolijevega³² dela *Saggi ladini*. Ascoli v njem na osnovi vzporednih glasoslovnih pojavov dokazuje hipotezo o tesni sorodnosti med tremi alpskimi jezikovnimi enotami, to je med švicarsko romanščino v kantonu Gritichun, dolomitsko ladinščino³³ in furlanščino. Te naj bi po Ascolijevi hipotezi predstavljale jezikovno celoto, za skupno označevanje govorov tega prostora pa je uvedel pridevnik in samostalniki *ladino*.³⁴ Začetnik te hipoteze je bil sicer že Johann Christoph Adelung³⁵ in za njim Ascolijev sodobnik Christian Schneller,³⁶ vendar je Ascoli hipotezo prvi utemeljil s podrobno fonetično analizo. Hipotezi pa sta se kasneje postavila po robu jezikoslovec iz švicarskega Ticina Carlo Salvioni³⁷ in italijanski filolog iz Tridenta Carlo Battisti³⁸ (Marchet 1952: 14–16), za njima pa še celoten padovanski jezikoslovni krog.³⁹

²⁹ It. Il Tagliamento.

³⁰ Ta posveti precej pozornosti jugovzhodni meji govornega območja, to je problemu stika med furlanskimi govori z bizjaško varianto beneščine, vprašanju, kdaj je bil *il tergestino*, sl. stara furlanska govornica Trsta, izpodrinjen in ga je nadomestil današnji *il triestino*, sl. tržaška beneščina, pa Gradežu, it. Grado, frl. Grau, ki je izven meja furlanske jezikovne 'aree', velja pa po splošnem mnenju za »bolj furlanskega od same Furlanije«, namreč od nekdanje je to med Furlani stalna, najbolj priljubljena poletna obmorska destinacija.

³¹ Sl. Ladinsko vprašanje.

³² Graziadio Isaia Ascoli (1829–1907), veliki italijanski jezikoslovec, goriškega judovskega rodu, profesor primerjalnega indoevropskega jezikoslovja na Univerzi v Milanu, utemeljitelj italijanske dialektologije, ustanovitelj, v sodelovanju z Giovannijem Flechio, najpomembnejše italijanske jezikoslovne revije *Archivio Glottologico Italiano* l. 1873, in njen prvi urednik. V prvi številki revije objavi svoje odmevno delo *Saggi ladini*.

³³ Marchet za to enoto uporablja izraza *dolomitico* in *retico*. (Marchet 1952: 15)

³⁴ Sl. ladinski, ladinščina. Desetletje kasneje, l. 1883, bo avstrijski jezikoslovec Theodor Gartner obdelal isto področje v svoji *Rätoromanische Grammatik*, kjer isto jezikovno sfero poimenuje *retoromansko*.

³⁵ Johann Christoph Adelung (1732–1806), dresdenski jezikoslovec.

³⁶ Christian Schneller (1831–1908), šolski nadzornik.

³⁷ Carlo Salvioni, 1917: *Ladinia e Italia*. Pavia.

³⁸ Carlo Battisti, 1937: *Storia della questione ladina*. Firenze: Le Monnier.

³⁹ Zlasti Carlo Tagliavini in Gian Battista Pellegrini.

V nasprotju z italijanskimi jezikoslovci pa so romanisti na avstrijskih, švicarskih in nemških univerzah v glavnem še naprej zastopali idejo o enotnosti tega romanskega ozemlja.

Marchetov Uvod v *Lineamenti* vključuje tudi jednat oris furlanske književnosti, s precejšnjim poudarkom na avtorjih kot so lirični pesnik Ermis di Colorêt,⁴⁰ osrednja literarna osebnost 17. stoletja, po njegovem mnenju najplodnejši in hkrati najlažje berljivi furlanski pesnik Pieri Zorut,⁴¹ ki predstavlja največje ime književnosti 19. stol., že omenjena prozaistka Catarine Percude (gl. 2.), avtorica kratkih legend in zgodb z izjemno dodelanim jezikom, čeprav je poleg furlanske proze ustvarjala tudi v italijanščini. Percudino in Zorutovo literarno delo sta tako rekoč začrtala jezikovno podlago naslednjim generacijam.

V prvem od dveh posebnih podpoglavij *Uvoda* poda natančno predstavitev problema grafije:⁴² nihanja v zapisih posameznih glasov in dvoglasnikov ter rabe akcentov in apostrofa od 16. in 17. stol. dalje, v Zorutovih delih, pa do slovarja *Pirona*,⁴³ ki je uvedel bolj komplicirano pisavo, in SFF, ki je grafijo brez pomislekov približala italijanski (Marchet 1952: 22–26). Drugo podpoglavje je razčlemba izvora besednjaka, kjer se Marchet dotakne vseh faz jezikovne evolucije: oglejskega vulgarno-latinskega substrata, keltskih ostalin, grških prvin, starogermanskih in staronemških leksikalnih primesi, slovanskega adstrata, italijansko-beneškega superstrata.

Glavnina dela pa je razdeljena na 6 poglavij, znotraj katerih pravzaprav osnuje normo za tedanjega govorca ali pisca: Fonetika (47–77), Besedotvorje (89–110), Nominalne oblike (členi, samostalniki, pridevniki, števnik; 111–134), Zaimki (135–148), Glagolske oblike (149–204), Nepregibne besedne vrste (prislovi, predlogi, vezniki, členki, medmeti).

5 Literarno gibanje Risultive (Cortesele furlane)

Med prvimi literarnimi ustvarjalkami in ustvarjalci, ki so v praksi sledili pravilom furlanske norme, kakršno je 'uzakonil' Marchet, so bili Lelo Cjanton (gl. 4), Dino Virgili, avtor prvega romana v furlanskem jeziku⁴⁴ in *Novele Cjantarute*, it. Novella Cantarutti. Slednja je začela objavljati svoje prve pesmi v okviru Pasolinijeve *Academiuta de lenga furlana*, literarnega gibanja, katerega nadaljevanje predstavlja Marchetova usmeritev,

⁴⁰ It. Ermes di Colloredo.

⁴¹ It. Pietro Zorutti.

⁴² Npr. zapis prepalatalov *cj* in *gj* pred svetlim samoglasnikom na začetku ali sredi besede (*cjase*, *ancje*, *gjavá*, *spongje*), v nasprotju z grafemom *c'* v končni poziciji (*duc'*, *chesc'*).

⁴³ Prvi sistematični slovar furlanskega jezika, ki je nastajal pod peresom videmskega opata Jacopa Pirone med leti 1845 in 1870, natisnjen pa je bil leto po njegovi smrti, torej l. 1871, pod budnim očesom njegovega nečaka Giulia Andree Pirone, frl. Julius Dree Pirone, za katerega je skrbel od otroštva in ki ga je navdušil za slovaropisje. Po Pironovi izdaji je Julius Dree nadaljeval intenzivno raziskavo furlanskega besedišča, zlasti se je poglobil v znanstveni besednjak s področja geologije in botanike. Že obstoječi slovar svojega strica je obogatil in poglobil, uskladila pa sta ga s tedanjimi posodobljenimi kriteriji slovaropisne prakse Ercul Carleti, it. Ercole Carletti, in Zuan Batiste Quargnâl, it. Giovanni Battista Corgnali. Šele l. 1935 je tako izšel pod pokroviteljstvom SFF *Il Nuovo Pirona, Vocabolario Friulano*.

⁴⁴ Roman nosi naslov *L'aghe dapît la cleve*, sl. Voda pod pobočjem, in podnaslov *Conte di amôr*; sl. Ljubezenska zgodba.

Risultive (Cortesele furlane), osnovana l. 1949, pomeni pa nekakšen preporod ali renesanso furlanske književnosti. L. 1950 in 1952 so izdali prvi skupni pesniški zbirki, simbol gibanja. O globokem spoštovanju slavnega Piera Paulija Pasolinija do Marcheta pričajo njegove besede povzete v knjigi Luziana Verone: »Pasolini je zapisal, da ga je v Furlaniji razumel en sam bralec, to je bil don Marchet.« (Verone 1999: 222)

Tudi *I lunaris di pre Bepo*, zbirka Marchetove poezije, je posthumno delo, izdano l. 1976 v Huminu, kot obeležitev desete obletnice njegovega slovesa, izid knjige pa je sovpadel tudi s potresom, ki je v Marchetovem rojstnem kraju terjal toliko žrtev.

6 Marchet biograf

Il Friuli uomini e tempi je delo napisano v italijanščini, posvečeno velikim osebnostim živečim na ozemlju Furlanije skozi vsa obdobja zadnjih dveh tisočletij. Knjiga ostaja še v današnjem času »pravi rudnik informacij« (Verone 1999: 223) o njegovi ljubljeni deželi. Za vse življenje očaran nad njenimi lepotami in posebnostmi, jo je torej upodabljal z najrazličnejših zornih kotov ter nenehno nagovarjal in vzgajal njene prebivalce.

Letnica prve izdaje knjige je 1958, obsega 734 strani, sestoji iz 109 biografij – portretov, v dodatku pa najdemo še osnovne podatke o skoraj 900 osebnostih.

7 Ljubezen do fotografije, rezbarstva in cerkva

Umetnost rezbarjenja na furlanskih tleh, frl. *la culture furlane in len*, je Marchet povzdignil v knjigi *La scultura lignea nel Friuli* (1956). Rezbarska obrt je tod doživela svoj razcvet v obdobju med renesanso in barokom, razmahnila pa se je po vseh kotičkih njegove domovine. Opremljena je z 221 fotografijami, ki jih je izdelal lastnoročno, 205 črno-belih, 16 pa barvnih. Delo tako razkriva še en talent našega »il genius loci dal Friûl, le maître à penser dal Furlanentum« (Nazzi 1997: 436–437), to so fotografske sposobnosti. Sicer pa predstavlja največji arhiv te umetnosti, značilne za ljudstvo med Karnijo in Severnim Jadranom, med Sočo in Livenco. Njegovemu navdihu je v veliki meri pripomogla slutnja, da bo večina dragocenih izrezljanih lesenih Marijinih kipcev svetnikov, ki so krasili predvsem cerkve in kapelice, zaradi vlage, nagnjenja k plesenju, požarov in roparjev, izginilo. Žal se je njegova slutnja tudi uresničila, do danes je pač ohranjen le manjši del te etnološke dediščine.

Še eno posthumno delo, *Le chiesette votive del Friuli*, sl. Votivne cerkvice v Furlaniji, odseva njegov fotografski talent in navdušenje nad odkrivanjem in upodabljanjem po vsej domovini posejanih majhnih cerkvic in kapelic. L. 1972 ga v spomin nanj izda zgodovinar *Gian Carlo Menis*. Delo je mozaik sestavljen iz 812 slikovitih predstavitev cerkvic in kapelic. Leta in leta je Marchet sam raziskoval po terenu, fotografiral vsako cerkvico lastnoročno, nato pa vsako fotografijo opremil z ustrežno didaskalijo. Po Veronejevih besedah »se v tem delu znanost, poezija, učenost in strast zlijejo v pravo harmonijo« (Verone 1999: 224).

8 Odnos do Marchetove dediščine

Danes študiju Marchetovih del in njegove misli namenjajo veliko pozornosti v univerzitetnih krogih, kjer je deležen globokega spoštovanja. V spomin nanj prirejajo spominske slovesnosti in organizirajo kongrese, na katerih ga množično citirajo. L. 2016, ob šestdesetletnici Marchetovega slovesa, je bila natisnjena posebna številka *Patrie*, posvečena

dvema soborcema za furlansko stvar, Marchetu in Placereanu (gl. 1), v duhu ohranjanja furlanske kulturne in politične avtonomije ter vzpodbujanja uporabe furlanščine na vseh ravneh vsakdanjega življenja.

Po pripovedi Antonelle Lanfrit v članku *Pre Bepo Marchet fotograf* (Lanfrit 2017: 3), je trenutno v pripravi izbor vseh Marchetovih fotografij in diapozitivov in njihova razvrstitev po katalogih v digitalni obliki. Financiranje projekta finančno omogočata Videmska pokrajina in deželne oblasti.

William Cisilino z *Deželne agencije za furlanski jezik* (frl. ARLEF) zaključuje enega svojih razmišljanj o daljnoročnem vplivu Marchetovih del na miselnost v Furlaniji z ugotovitvijo, da »sta Pasolini in Marchet dala furlanščini popolno podobo jezika, prvi jo je postavil kot jezik poezije, Pre Josef pa je sklenil krog z uveljavitvijo vzorca pisanja proze« (Cisilino 2016: 2).

Nikakor ne smemo prezreti dejstva, da spada med začetnike razvoja znanstvene proze v furlanščini, kar poudarja že Bindo Chiurlo, profesor italijanske književnosti na praški univerzi v svoji *Antologiji furlanske književnosti*⁴⁵ (Chiurlo/Ciceri 1975: 534).

Dandanašnji prav agencija ARLEF pospešuje številne raziskave na področju razvoja strokovnega in znanstvenega jezika, ki ga kot del eksperimentalnega pouka uvajajo v šole. V nasprotju s tem pa se poskusi, da bi furlanščina zaživela kot poučevalni jezik, ne obnesejo posebno.

Za motiviranje otrok pri učenju jezika nastajajo furlanski stripi, kratki filmi in drugi pripomočki. Prenekatera glasbena skupina in posamezni pevec se odloči za izvajanje v furlanščini, kar je postalo že prava modna muha.

Vendar pa bi bil danes še kako potreben kakšen novi 'Marchet', ki bi vnesel malo več revolucionarnosti in vizije zlasti ljudem, ki krojijo delo uradnih inštitucij. Te so namreč pozabile na njegove usmeritve ali jih celo namerno zaobšle in jih ignorirajo, kar je očitno v interesu vodilnim političnim strukturam v Republiki Italiji, pa tudi v deželnem vodstvu v Trstu. Pravzaprav se sliši ironično, da je glavno politično središče Furlanije mesto, ki se nahaja izven nje, nanjo jo le delno vežejo kulturno-jezikovni spomeniki iz preteklosti.⁴⁶

Zgovoren primer nepripravljenosti državnih in deželnih inštitucij za podporo krepitvi furlanske avtonomije in posledično identitete je vsakoletni konflikt v zvezi s praznovanjem 3. aprila, furlanskega narodnega praznika⁴⁷ od l. 1977 dalje. Vsako leto se ponavljajo ista pomišljanja, ali in kako naj se praznik počasti v javnem življenju.

Čeprav je nova furlanska grafija uzakonjena z odlokom Deželnega odbora iz l. 1996,⁴⁸ pa se zapisi krajevnih imen na dvojezičnih tablah ne držijo abecede, pojavljajo se najrazličnejše variante pisave, vsaka občina pač uporablja svoj način zapisa.

⁴⁵ It. Antologia della letteratura friulana.

⁴⁶ Eden redkih ostankov furlanskega jezika na Tržaškem je v tržaški Katedrali Sv. Justa ohranjeno besedilo *I dialoghi piacevoli in dialetto vernacolo triestino* – sedem 'prijetnih pogovorov' v starem furlanskem tržaškem narečju s prevodom v italijanščino iz l. 1828. Avtor dela je tedanji tamkajšnji cerkovnik Don Giuseppe Mainatti.

⁴⁷ Obletnica ustanovitve neodvisnega *Stât Patriarcjâl di Aquilee* (1077).

⁴⁸ *Grafie normalizade de lenghe furlane* je bila potrjena s strani Pokrajinskega sveta v Vidmu že l. 1986, a je stopila v veljavo šele 10 let kasneje. Grafijo je pred tem strokovno dodelal poseben tim profesorjev in poznavalcev jezika, vodil pa ga je katalonski jezikoslovec Xavier Lamuela.

Kljub *Zakonu št. 482/1999 o zaščiti zgodovinskih jezikovnih manjšin*, ki je uzakonil pravico do uporabe furlanščine med sodnim postopkom in dovoljuje njeno ustno in pisno uporabo v vseh krajevnih in deželnih uradih, z izjemo vojske in policije, v praksi to nikakor ne deluje.

V javnih radiotelevizijskih medijih se uporaba furlanščine iz leta v leto krči, vedno manj časa je namenjenega oddajam, ki potekajo samo v furlanskem jeziku.

Pomenljiva je izjava Gianfranca D'Aronca, jezikoslovca in politika, velikega borca za furlansko avtonomijo, v intervjuju na temo furlanske avtonomije, ki predstavlja pretežni del vsebine knjige *Sorestants e sotans*,⁴⁹ da bi v primeru Furlanije raje kot o državi z veliko govoril o državi z malo začetnico (D'Aronco/Cisilino 2012: 21). Resda je v obstoječem pravnem redu iluzorno govoriti o kakršnikoli možnosti osamosvojitve Furlanije, toda njegove besede kažejo na simptomatično situacijo, na nemoč furlanskega naroda, vsesplošno oklevanje pri sprejemanju odločitev pomembnih za njegovo prihodnost, kar jasno kaže na hudo krizo narodne identitete. V istem intervjuju razočarano pravi, da se furlanska manjšina zaradi pomanjkanja volje ne more postaviti ob bok drugim narodnim manjšinam v evropskem prostoru, ki ostajajo bojevitve in se niso pripravljene tako ceneno predati premoči večinskega naroda v svojih državah, na primer Kataloniji, Škotski, Baskiji, Visokem Poadižju. (D'Aronco/Cisilino 2012: 23–24).

Sicer pa se satirično poigra s samopodobo *homo furlanusa* in njegovo umeščenostjo v italijansko sfero serija kratkih video filmov v furlanščini *Felici ma furlans*,⁵⁰ sl. Srečni, čeprav Furlani, s podnapisi v italijanščini, angleščini, francoščini, španščini in tržaškem govoru. Filmi s svojimi grotesknimi prizori in dialogi spominjajo na angleški *Monty Python*.

Kljub mnogim poskusom zaustavljanja ali vsaj upočasnjevanja procesa asimilacije večine manjšinskih jezikov, kakršen je na primer *Donostijski protokol*,⁵¹ je nedvomno obstoj večine teh jezikov močno ogrožen, s čimer se spreminja tudi identiteta njihovih govorcev.

O izidu krize furlanske identitete se lahko le sprašujemo. Navzlic pesimizmu obstaja možnost, da se bo z velikim vlaganjem v razvoj furlanskega jezika ter v pospeševanje njegove rabe na vseh ravneh, še bolj pa z uvajanjem pravih didaktičnih pristopov v šolah, odnos ljudstva do lastnega jezika korenito spremenil na bolje, še zlasti pod vplivom emigrantske populacije, ki ji znanje tega dodatnega jezika pomeni prednost pri iskanju delovnega mesta, torej pri integraciji, kar predstavlja v današnji Evropi novo vrednoto.

Literatura

- Benincà, Paola/Vanelli, Laura, 1998: *Esercizi di versione dal friulano in latino in una scuola notarile cividalese (sec. XIV)*. Udine: Forum S.r.l.
- Chiurlo, Bindo/Cicceri, Andreina, 1975: *Antologia della letteratura friulana*. Tolmezzo: Edizioni Aquileia.

⁴⁹ Sl. *Vladarji in podložniki*.

⁵⁰ Režiserja sta Alessandro di Pauli in Tommaso Pecile.

⁵¹ Imenovan po baskovskem imenu za San Sebastian, središče baskovske regije v Španiji. To je listina sprejeta 17. decembra 2017, katere vsebina obsega približno 185 ukrepov v prid jezikovni raznolikosti, torej zaščiti manjšinskih jezikov.

- Cisillino, William, 2004: *La tutela delle minoranze linguistiche. Analisi della normativa statale regionale, con particolare riguardo alla lingua friulana*. Udine: Consorzio Universitario del Friuli.
- Cisilino, William, 2016: *L'inzirli dal elenc, Lis oparis di Marchet a àn gambiât il Friûl*. Udine: La Patrie dal Friûl, mai 2016.
- D'Aronco, Gianfranco/Cisilino, William, 2012: *Sorestans e sotans*. Udine: Istitût Ladin Furlan »Pre Checo Placerean«.
- Francescato, Giuseppe, 1970: *Studi linguistici sul friulano*. Firenze: Accademia toscana di scienze e lettere »la Colombaria«.
- Kumar Zuljan, Danila, 2015: *Identity and discursive practices of Friulians and Slovenes in the Province of Udine, Italy in recent decades*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Lanfrit, Antonella, 2017: *Pre Bepo Marchet fotograf: lis sôs 12 mil fotografis a saran a disposizion di duj dentri di un an*. Udine: La Patrie dal Friûl, avrîl 2017.
- Marchetti, Giuseppe, 1952: *Lineamenti di grammatica friulana*. Udine: Società Filologica Friulana.
- Marchet, Josef/Placerean, Checo, 1977: *Cuintristorie dal Friûl fin tal dì di vuê*. Udin.
- Marchet, Josef, 2005: *Lètaris ai furlans*. Udin: Clape Culturâl Acuilee.
- Nazzi, Gianni, 1997: *Dizionario biografico friulano*. Udine: Ribis.
- Skubic, Mitja: 1997: *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Verone, Luzian, 1999: *Rassegne di Letterature Furlanedes origjinis al nestri timp*. Udine: Societât Filologjiche Furlane.

Spletne strani

- <http://www.librideipatriarchi.it/frammenti-grammaticali-latino-friulani-ed-esercizi-diversione-dal-friulano-al-latino/> 2015
- https://fur.wikipedia.org/wiki/Joibe_grasse_dal_1511: Joibe grasse dal 1511.04.2014
- <http://www.thelatinlibrary.com/dante/vulgar.shtml> Dante, Alighieri, 1304–5: *De Vulgari eloquentia I*

POMENSKA MOTIVACIJA HIŠNIH IMEN V BOVCU

MIJA BON

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

bon.mija@yahoo.com

Izvleček

V prispevku so obravnavana hišna imena v Bovcu. Namen prispevka je podati zgodovinsko-etimološko razlago hišnih imen, torej določiti njihov izvor oz. prvotno obliko in prvotni pomen. Predstavljena je njihova delitev na pomenskomotivacijska polja ter poimenovanja za hišnega gospodarja in hišno gospodinjjo, in sicer na podlagi terenskega gradiva iz dela Bovca, imenovanega Mala vas, nekdanj ločene vasi.

Ključne besede: imenoslovje, dialektologija, hišna imena, bovški govor

Abstract

This article examines house names in Bovec. The main idea is to present historical-etymological analyse of house names, specifically to define the origin, original structure and meaning. House names are presented from the name-motivational aspect, including also name of the master and name of the housewife. The data was collected by field informants for part of Bovec, named Mala vas (Small village), once a separated village.

Keywords: onomastics, dialectology, house names, Bovec dialect

1 Uvod

V tem članku¹ so obravnavana hišna imena v delu Bovca, imenovanem Mala vas, nekdanj ločeni vasi, ki se poleg Velike vasi (današnjega centra Bovca) omenja že leta 1285 (Kos 1965: 248). Za mejo med Veliko in Malo vasjo je na zahodu veljal Globoki potok, na vzhodu pa ju je ločeval potok Gereš (Juvančič: 20). Dokument iz leta 1524 dokazuje, da je imela Mala vas od nekdanj svojega dekana – vaškega župana (Rupnik 2004: 49) (morda od tod hišno ime *Pri Španu*). V spisih o bovškem glavarstvu iz sredine 18. stoletja, ki jih hrani Državni arhiv v Trstu (večinoma datirani leta 1769), pa sta Velika in Mala vas že združeni v skupno dekanijo (Kos 1965: 247).

1.1 Opredelitev hišnih imen

Hišna imena so naselbinska zemljepisna lastna imena, s katerimi poimenujemo hišo s hišno številko v naselju ali delu naselja (Še 2008: 139; Klinar et al. 2012: 13). So prepoznavni znak, ki posameznika oziroma družino v (predvsem podeželskih, a tudi mestnih) okoljih natančneje določajo kot priimek, obenem pa so običajno tudi starejša od priimkov. Medtem ko hišna imena niso dedna, ampak se držijo hiše in se z menjavo lastnika načeloma ne spreminjajo,² so priimki dedna imena, vezana na pripadnike iste rodbine. Priimki so nastali v davčne namene (za poravnanje (dednih) davkov) v Beneški republiki v 11. stoletju in se od tam razširili v dežele pod neposredno oblastjo in upravo Beneške republike in najprej v neposredni bližini izven njenih meja. V Trstu so se uveljavili v 12. in 13. stoletju, v osrednjeslovenskem prostoru pa sredi 15. stoletja, najprej pri meščanih (Mer 2004: 5–9). Priimki so običajno v nekem obdobju uradno rabljena hišna imena.

2 Strukturni tipi hišnih imen

Hišna imena v Mali vasi imajo obliko predložne besedne zveze s predlogom bov. *pər* ‘pri’, knj. sln. *pri* < psl. **pri* ‘pri’ (Be III: 120; Sn: 597) in golo samostalniško besedno zvezo z imenom hišnega gospodarja oz. redko hišne gospodinje v Med. Pomensko izražajo nahajanje, npr. *Pri Adelču* ‘pri Adelču; tj. kjer živi Adelč’ (Še 2008: 139–140). Najti je mogoče tudi hišno ime (*V govfu*) za objekt z več stanovanji, ki na vprašalnico *kje?* odgovarja z ledinskim imenom v predložni besedni zvezi s predlogom bov. *u* ‘v’, knj. sln. *v* < psl. **vъ* ‘v’ (Be IV: 271; Sn: 804).

¹ Prispevek je nastal na podlagi diplomskega dela *Ledinska in hišna imena v Bovcu*, ki je leta 2015 nastalo na Oddelku za slovenistiko FF UL pod mentorstvom doc. dr. Mateja Šeklija. Delitev na pomenskomotivacijska polja je za lažji prikaz dopolnjena tudi s primeri iz drugih delov Bovca in okoliških vasi.

² Iz obdelanega gradiva lahko za Bovec rečemo, da so se hišna imena z menjavo lastnika pogosto spremenila, kar dokazujejo zapisi v SA.

3 Seznam hišnih imen³

Pri Adelču ► Pər Adè:lčə [Adè:lč -a m] |Mala vas 66 (ni več hiše)| Ime hišnega gospodarja je izpeljano s priponskim obrazilom bov. -č/-əč, knj. -ič/-ičč < psl. *-itb/*-itb iz rojstnega imena *Adeles*, moške oblike imena *Adela*, ki izhaja iz nem. in je skrajšana oblika imena *Adelheid* 'plemenita oseba' (Ke 1996: 89). Hiša je najverjetneje dobila ime po Adelesu Brančolinu, roj. 29. 10. 1869.

Pri Bajskajberju ► Pər Bà:jská:jbərjə [Bà:jská:jbər -ja m] |Mala vas 58| Izvor ni jasen. Morda iz nem. zloženske, ki vsebuje nem. *weiss* 'bel'.

Pri Bruntču ► Pər Brù:ntčə [Brù:ntčə -tča m] |Mala vas 10, 11| Nejasno, najverjetneje izpeljano s priponskim obrazilom bov. -č/-əč, knj. -ič/-ičč < psl. *-itb/*-itb iz nekega rojstnega imena **Brunt*. Zaradi -t- v *Brù:ntčə* je manj verjetno, da je ime s priponskim obrazilom s pomenom vršilca dejanja tvorjeno iz glagola bov. *brù:ndəte*, sln. *brundati*, in hišno ime najverjetneje ne poimenuje telesne oz. duševne lastnosti svojega nosilca s prvotnim pomenom '*tisti, ki brunda'.

Pri Cviterju ► Pər Cvít:tərjə [Cvít:tər -ja m] |Mala vas 80| Hišno ime je enakozvočno hišnemu prímku *Cviter*, kar je verjetno sorodno s sln. nar. *cvitar* (hišno ime *Pri Cvitarju* je pogosto, tudi v Čezsoči, Kranjski Gori, Logu, Selah pri Cerкви (Klinar spletni vir; Kotnik 2002/2003)), kar je prevzeto iz nem. *Zwitter* (ST: 106). Prímek *Zwitter* so na Bovško prinesli nemški vojaki (Sedmak 2004: 145–146).

Pri Čimcu ► Pər Čí:mce [Čí:mce Čí:mca m] |Mala vas 24, 81, 82| Nejasno. Morda iz bov. čí:ma 'poganjek, kal' (IK: 33), kar je enakozvočno poimenovanju za žensko pri tej hiši.

Pri Čovpiju ► Pər Čò:upjə |Mala vas 62| Hišno ime je enakozvočno hišnemu prímku Čopi, ki je po mnenju pokojnega Edija Čopija madžarskega izvora (ZSSP: 93).

Pri Čuriju ► Pər Čú:rijə [Čú:ri -ja m] |Mala vas 12| Izvor ni ugotovljen. Morda v povezavi z bov. čú:ra -e ž 'grča' (IK: 34). Hišno ime Čuri najdemo tudi v Goričah (Goritschach), kjer izhaja iz glagola čuriti, ki v Podjuni pomeni nepremišljeno, raztreseno govoriti, tu je bilo ime prvič omenjeno leta 1759 (Kotnik 2006: 115).

Pri Ediju ► Pər È:djə [È:di -ja m] |Mala vas 67| Hišno ime je nastalo iz rojstnega imena gospodarja bov. È:di, knj. Édi, ki je skrajšana različica imena *Edvard* ← stang. *Eadweart* 'čuvar posesti', k nam prevzeto iz nem. že v 9. stoletju (Ke 1996: 180). Hišno ime je poimenovano po Eduardusu (Ediju) Čopiju, roj. 15. 6. 1883, ki se je preselil v to hišo. Pred tem se je uporabljalo hišno ime **Pri Munihu ► Pər Mù:nxə** (< *menih*, prevzeto iz stvn. *munih*) (Be Ī: 177; ST).

Pri Ekselnu ► Pər È:ksełnə [Fá:ni È:ksełnuwa] |Mala vas 3, 4 (ni več hiše)| Hišno ime izhaja iz prímka *Exell*, ki so ga na Bovško prinesli nemški vojaki (Sedmak 2004: 145–146). Sklanjatveni tip je s podaljšavo kot *mandelj*, Gsg *mandeljna*. Leta 1893 je bilo v SA zabeleženo, da v hiši živi samo še Francisca Fon, po domače Fani Ekselnova.

Pri Felju ► Pər Fél:ljə [Fél:lja -a m] |Mala vas 5| Morda v povezavi z bov. *fél:lja -e* ž 'pletana kapa' oz. 'pastirski klobuk' (IK: 40). Hišno ime *Pri Felju* najdemo še v Ratečah (Klinar). Hišno ime je k hiši prinesel Dolfo Klavora (Feljev), ki se je s Klanca priženil

³ Hišna imena so predstavljena tako v poknjizeni kot v narečni podobi. Za poknjizenje oz. standardizacijo je bilo uporabljeno glasovno-pravopisno knjiženje, saj bi lahko s etimološko-zgodovinskim knjiženjem prišlo do prevelikega odmika od izrazne podobe, kakršna je dejansko v rabi in s katero se nosilci identificirajo, pri hišnih imenih pa je prav identifikacijska funkcija zelo močna (Klinar et al. 2012: 47–50).

h Katarini v Malo vas. Mnogi hišo še vedno imenujejo **Pri Urhu** ► **Pər Wə:rxɛ** (v SA zabeleženo hišno ime Urh še leta 1838), ki vsebuje ime gospodarja bov. *Wə:rx*, sln. *Úrh*. *Urh* je svetniško ime, ki izhaja iz nem. *Ulrich* < stvn. *Uodalrich* < uodal 'domovina, dedna posest' in richi 'mogočen', 'gospodar' (Lenarčič 2012: 793–794). **Pri Flajsu** ► **Pər Flà:jɛ** [*Flà:js -a m*] |Mala vas 87, 88| Hišno ime je enakozvočno prímku nem. izvora *Flajs*, nem. *Fleiss*.

Pri Flipču ► **Pər Fli:pɔɕ** [*Fli:pɔɕ Fli:pɔɕa m*] |Mala vas 91| Izpeljano s priponskim obrazilom bov. *-č/-ɛɕ*, knj. *-ič/-ič* < psl. **-itb/*-itb* iz moškega rojstnega imena sln. *Filip* ← lat. *Philippus*, gr. *Filippos* 'ljubitelj konj' (Ke 1996: 205206).

Pri Frenču ► **Pər Fré:nɔɕ** [*Fré:nɔɕ -čča m*] |Mala vas 9| Izpeljano s priponskim obrazilom bov. *-č/-ɛɕ*, knj. *-ič/-ič* < psl. **-itb/*-itb* iz moškega rojstnega imena sln. *Frenc*, *Frence* ali *Frenk Frenka*, ki je različica imena *Frančišek* ← lat. *Franciscus* 'nanašajoč se na Franke, frankovski, Frank' (Ke 1996: 210). Po spominih Darinke Kravanja Pirc se je po domače pri hiši reklo tako, ker sta oče in sin, oba Franca, krošnjarila⁴ na Madžarskem, kjer so ju imenovali Ferenca. Oče Franciscus Kravanja je bil rojen 3. 1. 1876 (SA). Informatorica, ki živi na tem naslovu in je potomka Francev, je povedala, da se je pred tem pri hiši reklo **Pri Rnejcu** ► **Pər Ərnɛ:jɛ** iz poimenovanja gospodarja Ərnɛ:jɛ s priponskim obrazilom bov. *-c*, knj. sln. *-əc* < psl. **-bcv*, izpeljano iz moškega rojstnega imena Jernej, s prvotnim pomenom **'mali Jernej, Jernejev sin'* (Še 2008: 183). Leta 1876 je v SA zabeleženo še hišno ime Jernejc.

Pri Furslju ► **Pər Fú:rsljɛ** |Mala vas 70| Izvor ni ugotovljen. V hiši so nekdaj živeli priseljenci iz Benečije (Juvančič: 37).

Pri Ganzu ► **Pər Gà:nzɛ** [*Gà:nz -a m*] |Mala vas 20 (ni več hiše)| Gospodarjevo ime *Gà:nz* je iz nem. moškega osebnega imena *Hans* 'Janez, Ivan' (Stanonik 2005: 43).

Pri Gebnu ► **Pər Giɛbnɛ** [*Giɛbnɛ -a m*] |Mala vas 47| Izvor nejasen. Primer hišnega imena najdemo še v Podljubelju (Klinar).

Pri Guli ► **Pər Gú:lɛ** [*Gú:la -e ž*] |Mala vas 68| Nejasno. Mogoče iz občnoim. bov. *gú:la -e* 'zamenjava blaga; beračenje' (IK: 46).

Pri Guliju ► **Pər Gù:ljɛ** [*Gù:li -ja m*] |Mala vas 49| Najasno. Najverjetneje izpeljano iz zoonima bov. *gù:li -ja* 'velika sova, uharica' (IK: 46). Lahko pa tudi iz glagola *gù:lɛ:ɕ gù:lɛ:m gù:li* 'gruliti' (IK: 46).

Pri Hlačí ► **Pər Xlá:ɕ** [*Xlá:ɕa -a m*] |Mala vas 64| Hišno ime je prišlo iz Soče, kjer za pomen 'hlače' govorijo *hwá:ɕe* (IK: 48), drugje v bov. narečju so to *bərvjɛše* oz. *gərvjɛše* (ta različica je nastala po sporadični metatezi).

Pri Jakominiju ► **Pər Jakomɛ:njɛ** [*Jakomɛ:n -ja m*] |Mala vas 38| Gospodarjevo ime *Jakomɛ:n* je iz rojstnega imena *Jakomin*, kar je sorodno z *Jakob*, s priponskim obrazilom *-in*. *Jakomin* se v slovenskem prostoru pojavlja tudi kot prímek. *Jakob* je svetopisemsko ime ← lat. *Jacobus*, gr. *Jakób* iz hebr. *Jākób* (Ke 1996: 251252). V narečni obliki imena se pojavlja *m* in ne *b*, kar bi kazalo na prevzem iz fl. oblike imena *Jacum* (Mer 2004: 29). Enako je zabeleženo ime v terskem narečju *Jacun/Jacum* 'Giacomo' v daljši obliki *Jakumin* (Dapit 2001: 120).

Pri Jernu ► **Pər Jé:rɛnɛ** [*Jé:rɛn -rna m*] |Mala vas 70| Gospodarjevo ime *Jé:rɛn* je skrajšana različica svetopisemskega imena sln. *Jernej* ← lat. *Bartolomaeus*, gr. *Bartho-*

⁴ Ker so Bovčani po požaru gozda na Rombonu, ki naj bi ga iz maščevanja zanetili Rezijani, zaradi razslojevanja obubožali, jim je Marija Terezija dala pravico, da krošnjarijo po avstrijskih deželah. Začetek krošnjarske obrti je mogoče umestiti med leti 1860 in 1880 (Juvančič: 37–39).

lomaios iz aram. *Bar Talmaj* 'sin Talmaja' (Ke 1996: 262263) s priponskim obrazilom bov. *-n/-en*, knj. sln. *-in* < psl. **-inv*. Nekdaj je bilo pol hiše *Pər Jér:rne*, pol pa *Pər Fù:rslję*.

Pri Joku ► Pər Jò:kę [Jò:kà m] |Mala vas 44| Ime hišnega gospodarja 'Jok je bavarskonemška oblika (s prehodom *a > o*; Paul 2007: 87, 93) imena sln. *Jak, Jaka*, skrajšane različice svetopisemskega imena *Jakob* (→ glej *Pri Jakominiju*).

Pri Jošču ► Pər Jùoščę [Jùošč -a m] |Mala vas 114| Ime je prineseno z Žage, hiša je novejša. Ime je nastalo iz poimenovanja gospodarja *Jùošč*, ki je izpeljano s priponskim obrazilom bov. *-č*, knj. sln. *-ič/-ič* < psl. **-it-b/-it-b* iz moškega rojstnega imena *Jože* ali *Joža*, kar je skrajšana oblika od *Jožef* (Še 2008: 178). *Jožef* je svetopisemsko ime, ki izhaja prek lat. *Joseph* in gr. *Iosēf* iz hebr. imena *Josēf/Jehosēf* s pomenom 'naj (Bog) doda (potomstvo)' (Ke 1996: 266–267).

Pri Jurnu ► Pər Jú:rņę [Jú:rņ -rna m] |Mala vas 83| Poimenovanje gospodarja *Jú:rņ* je nastalo iz osebnega imena *Jure*, ki je krajša različica imena *Jurij* ← lat. *Georgius*, gr. *Geōrgios* 'poljedelec, kmetovalec, vinogradnik' s priponskim obrazilom bov. *-n/-en*, knj. sln. *-in* < psl. **-inv* (Ke 1996: 271273).

Pri Kaconu ► Pər Kęçùoņę [Kęçùoņ -a m] |Mala vas 31, 34| Poimenovanje *Kęçùoņ* je oblika imena *Kancijan* ← lat. *Cantianus*, knj. nem. *Kanzian*, najverjetneje prevzetega iz bav. nem. (s prehodom *a > o*) (Paul 2007: 87, 93; Ke 1996: 276, Stanonik 2005: 42).

Pri Kajzerju ► Pər Kà:jzərję [Kà:jzər -ja m] |Mala vas 51| Hišno ime je izpeljano iz poimenovanja gospodarja *Kà:jzər* iz občnoim. **kà:jzər* (ohranjeno samo v hišnem imenu), knj. sln. *kájzer -ja* '(nemški) cesar', prevzeto iz nem. *Kaiser*, stvnem. *kaisar* '(rimski) vladar' (Sn 2003: 249).

Pri Kašarju ► Pər Kà:šərję [Kà:šər -ja m] |Mala vas 18| Hišno ime je nastalo iz poimenovanja gospodarja *Kà:šər*, morda v zvezi s *kašo*. *Rejdarjevi* so imeli nekoč tu skladišče in ledenico. Led so vozili iz Trnovskega gozda in ga uporabljali in prodajali za hlajenje piva. V Bovcu se je ledarska obrt razmahnila v začetku 19. stoletja, ko so začeli variti pivo na industrijski način (Komac 2003: 152).

Pri Katrenču ► Pər Kętré:nčę [Kętré:nč -a m] |Mala vas 52, 53, 55| Ime *Kętré:nč* je iz ženskega imena *Katra*, skrajšane oblika imena *Katarina* ← gr. *Aikaterína*, *Katharinē* iz gr. *katharā* 'čista' (Ke 279281), s priponskim obrazilom bov. *-č*, knj. sln. *-ič/-ič* < psl. **-itb/*itb*, morda v pomenu svojilnosti, torej s pomenom 'od Katre'. Hiša št. 52 je danes imenovana tudi **Pri Rikču ► Pər Ri:kčę** po imenu gospodarja, izpeljanega iz imena *Rihard*, ki izhaja iz nem. *Richard*. Hiša št. 55 je bila do leta 1935 skedenj (SA).

Pri Kavcu ► Pər Kà:ųę [Kà:ųę Kà:ųę m] |Mala vas 35| Hišno ime je nastalo iz občnoim. bov. *tkà:ųę tkà:ųę*, knj. *tkálec -lca* 'kdor tke' < psl. **tk-ā-l-ec-b*, kar je izpeljano iz glagola bov. *tkà:tę*, knj. sln. *tkáti* < psl. **tkáti* 'tkati' (SSKJ, Sn: 767). Prvotni pomen občnega imena *tkálec* je torej 'kdor tke'. Pri obliki hišnega imena je prišlo do asimilacije začetne soglasniške skupine *tk > k*. Oblika *Kaųę* je kot prímek zabeležena že v 14. stoletju v Trstu oz. njegovi okolici (Mer 2004: 5960). Kavc se je kot vajenec učil v tkalnici pri Švajcu v Kal-Koritnici, kasneje pa je imel svojo tkalnico (Komac 2003: 169).

Pri Kemperju ► Pər Kięmpərję [Kięmpər -ja m] |Mala vas 119| Hišno ime je enakozvočno gospodarjevemu prímku *Kemper*, ki ga nosijo tudi današnji lastniki hiše.

Pri Kljumpču ► Pər Kljù:mpčę [Kljù:mpč -a m] |Mala vas 60| Hišno ime je nastalo iz poimenovanja gospodarja, bov. *Kljù:mpč*, kar je v povezavi z bov. *klù:mp*

‘navlaka, šara; slab, malovreden izdelek’, knj. sln. *klump* ‘malovredno, nekoristno blago’, prevzeto iz nem. *Klump, Klumpe, Klumpen* ‘klump’ (IK: 54, Sn: 284).

Pri Kolerču ► Pər Kulè:rčë [*Kulè:rč -a m*] |Mala vas 97| Hiša je novejša, a so prebivalci hišno ime prinesli s prejšnjega doma. Ime je najverjetneje nastalo iz poimenovanja gospodarja *Kulè:rč*, kar bi lahko bilo *Kolarič* s preglasom *a*: med *l* in *r*. Priponsko obrazilo bov. -č, knj. sln. -ič/-ič < psl. *iŭ/*iŭ-b bi lahko nosil pomen manjšalnosti.

Pri Koleriju ► Pər Kulè:rjë [*Kulè:ri -ja m*] |Mala vas 13| Nejasno. Morda v zvezi s *kolar* (Stanonik 2005: 92, Mer 1982: 34) (→ glej *Pri Kolerču*).

Pri Kovaču ► Pər Kuwá:čë [*Kuwá:č -a m*] |Mala vas 22| Hišno ime je nastalo iz imena gospodarja *Kuwá:č*, ki je nastalo iz občnoim. bov. *kuwá:č* ‘kovač’, sln. knj. *kováč* < psl. *kovačb ‘kovač’, kar je izpeljano iz glagola bov. *kuwá:te* ‘kovati’, knj. *kováti* < psl. *kovati ‘kovati’ (Sn: 314). Kovač je prvotno ‘kdor kuje’.

Pri Kraljču ► Pər Krá:lčë [*Krá:lč -a m*] |Mala vas 32| Hišno ime je izpeljano iz vzdevka *Krá:lč* s priponskim obrazilom bov. -č, knj. sln. -ič/-ič < psl. *-i-čb/*-i-čb s pomenom manjšalnosti, in je patronimik s pomenom ‘sin človeka, ki se imenuje Kralj’ (Mer 2004: 68). Informatorji se spominjajo tudi poimenovanja **Pri Kuretu ► Pər Kù:rëte** iz vzdevka gospodarja *Kù:rëte* iz zoon. ‘žaba’, kar je pogost prímek v ZSSP, tudi v poit. oblikah *Coret, Coretti* (Mer 1982: 38). Najverjetneje je bilo hišno ime *Pri Kraljču* prineseno s poroko Ružine in Joza, ki otrok nista imela in sta hišo podarila Muhčevim.

Pri Lejčarju ► Pər Lè:jčarjë [*Lè:jčar -ja m*] |Mala vas 17| Hišno ime najverjetneje izhaja iz glagola sln. *lečiti* ‘zdraviti’. Zdravilstvo je bila ena od starejših obrti na Bovškem. Lejčarjevi so zdravili s čaji iz zelišč (Juvančič: 37).

Pri Mackonu ► Pər Mečkùone [*Mečkùon Mečkùona m*] |Mala vas 41| Izvor ni jasen.

Pri Marti ► Pər Mà:rtë [*Mà:rta -e ž*] |Mala vas 76| Hišno ime je nastalo iz ženskega svetopisemskega imena *Marta* ← aram. *Marta* ‘gospa, gospodinja’ (po svetopisemskem izročilu velja *Marta* za simbol aktivnega življenja, za družino skrbeča žena) (Ke 1996: 338). Lastnica, po kateri je hiša poimenovana, je bila *Martha Komac* († 7. 1. 1882).

Pri Maželnu ► Pər Má:žalně [*Má:žle -žëlna m*] |Mala vas 8| Hišno ime je morda nastalo iz glagola bov. *má:zeŕe*, knj. sln. *mázati* oz. iz njega tvorjenega sam. bov. *má:ža* ‘krema, mazilo’ < psl. *mázati sed. *máz’o* ‘mazati, gnesti, stiskati’ (Be I: 173). *Mažli* ima tako pomen ‘kdor maže’, hišno ime pa poimenuje poklic gospodarja (mazač, morda celo padar, zdravnik). Juvančič razlaga, da je šlo za ranocelike, ki so ljudi zdravili z mažami (Juvančič: 37).

Pri Melevšu ► Pər Meļiëwšë [*Meļiëwš Meļiëwša m*] |Mala vas 33, 45| Nejasno.

Pri Mezinu ► Pər Meži:në [*Meži:n Meži:na m*] |Mala vas 30| Nejasno. Morda iz it. prímka *Mazzini*.

Pri Mihū ► Pər Mì:xë [*Mì:xa -a m*] |Mala vas 111| Hišno ime je nastalo iz gospodarjevega osebnega imena bov. *Mì:xa*, knj. sln. *Miha*, ki je skrajšana različica svetopisemskega imena *Mihael* ← lat. *Michael*, gr. *Mihaél* iz hebr. *Mihaél* ‘kdor je kakor Bog’ (Ke 1996: 351352).

Pri Mišču ► Pər Mì:šë [*Mì:šc -a m*] |Mala vas 85| Bolj verjetno je, da izhaja hišno ime s pripono -c, knj. sln. -əc < psl. *-bcb, v pomenu manjšalnice iz moškega rojstnega imena *Míha* kot iz zoonima bov. 'məš mí:šë, knj. sln. *mìš míši* (Ke 1996: 351352). Glej tudi *Pri Mihū*.

Pri Miškču ► Pər Mi:škčë [Mi:škčë -a m] |Mala vas 56| Ime s pripono bov. *-k-ęč* < sln. *-ək-əč* v pomenu manjšalnice je verjetno v povezavi z imenom *Mišc*, morda v pomenu 'sin od Mišca' (→ glej Pri Mišču).

Pri Mrakču ► Pər Mər:əkčë [Mər:əkčë -a m] |Mala vas 23, 74, 75| Hišno ime je enakozvočno prímku prvotnih prebivalcev *Mrakič*, ki je nastal po metatezi in s sekundarnim ə v soglasniški skupini *mr-* iz osebnega imena *Marcus* z dodano pripono *-ič* s pomenom 'od Marka' (Mrdavšič 2001: 67).

Pri Muhču ► Pər Mù:xčë [Mù:xčë -a m] |Mala vas 37| Ime je izpeljano iz rastlinskega poimenovanja bov. *mù:xčë* 'muhvič, plevel' (IK: 66).

Pri Nantču ► Pər Nà:ntčë [Nà:ntčë -a m] |Mala vas 7| Hišno ime je nastalo iz gospodarjevega osebnega imena *Nandi*, različice imena *Ferdinand*, ki je germanskega izvora (Ke 1996: 204). Hiša je dobila ime po Ferdinandusu Šulinu, roj. 30. 5. 1869.

Pri Pavelnu ► Pər Pá:wɛlnɛ [Pá:wɛlnɛ -wɛlna m] |Mala vas 21| Hišno ime je nastalo iz vzdevka *Pavli* iz osebnega imena *Pavel* ← lat. *Paulus* iz prid. lat. *paulus* 'majhen' (Ke 1996: 390391). Stranskosklonski *-n-* (*Pavel*, Gsg *Pavelna*) je nastal po modelu sln. *mándəlǝj*, Gsg *mándəlǝjna*.

Pri Pičlici ► Pər Pì:čɛlɔcə [Pì:čɛlɔcə -e ž] |Mala vas 28| Hišno ime je morda nastalo iz manjšalnice bov. **pì:čɛla* 'puran' (IK: 76) (kot zoonim znan le še redkim, ohranja se le kot hišno ime), Plet. *pičlja* – *der Schnapper* 'hlastač'. V hišo se je kasneje preselila danes že pokojna Mafalda De Nardi z bratom Brunom, po katerem so hišo imenovali tudi **Pri Brunotu ► Pər Brú:nɛtɛ**. Ime *Bruno* je po izvoru nem., pri nas prvič izpričano v 10. stoletju (Ke 1996: 148–149).

Pri Peru ► Pər Pjɛrɛ [Pjɛrɛ -ɛta m] |Mala vas 84| Hišno ime izhaja iz vzdevka *Pjɛro*, tj. *Pero*, ki je izpeljan iz imena *Peter* ← lat. *Petrus* iz lat., gr. *petrus* 'skalā'. *Pero* je bil vzdevek Petra Della Bianca, roj. 25. 4. 1888.

Pri Pivziju ► Pər Pì:ɟzjɛ [Pì:ɟzjɛ -ja m] |Mala vas 2, 14, 90 (ni več hiše), 92| Hišno ime je iz it. prímka *Piuzzi* (SA: *Piussi*). Na št. 2 se je reklo tudi **Pri Flori ► Pər Fló:rɛ**, ker je tu živela *Pì:ɟzjuwa Fló:ra* (< Florijana).

Pri Plajerju ► Pər Plà:jərjɛ [Plà:jərjɛ -ja m] |Mala vas 115, 116| Ime je preneseno iz Kal-Koritnice, hiše pa so novejše. Hišno ime *Pri Plajerju* najdemo tudi v Ukvah (Oman 2016: 99), kjer avtor na podlagi starejšega zapisa meni, da izhaja morda iz nem. *Blei* 'svinec'.

Pri Rejdarju ► Pər Rè:jdərjɛ [Rè:jdərjɛ -ja m] |Mala vas 1, 15, 16| Hišno ime je motivirano z lego hiš, ki so postavljene na ovinec, tj. iz občnoim. bov. *rè:jda* -e 'ovinec', nar. sln. še *rida* 'ovinec, vijuga, serpentina', *râjda* 'vrsta, množica', prevzeto iz nem.: stvn. **rîda*, srvn. **rîde*, kor. nem. *Ride(n)* 'zavoj, ovinec', tirol. nem. *Reide* 'zavoj, ovinec' (IK: 85, Plet, SSKJ, Še 2008: 113). Za ta predel Male vasi se uporablja tudi ledinsko ime *Nɛ rè:jdɛ*. Vse hiše so bile v lasti iste družine, ki je bila zelo premožna. Št. 15 je bila gostilna, št. 16 pa je bila nekdanj cesarsko-kraljeva orožniška postaja, pozneje v lasti Toncev, od katerih so jo odkupili leta 1867 Rejdarjevi.

Pri Ruscu ► Pər Rù:scɛ [Rù:scɛ -a m] |Mala vas 40, 57 (ni več hiše), 59| Hišno ime je izpeljano iz vzdevka *Rù:sc*, ki je tvorjen iz pridevnika 'rus 'rdeč' s priponskim obrazilom *-c*, knj. sln. *-əc* < psl. **-bcb*, ki označuje nosilca lastnosti, torej pomeni 'tisti, ki je rdeč'. Zelo verjetno je označevalo človeka, ki je imel rdeče lase.

Pri Škrbcu ► Pər Škà:rɔpcɛ [Škà:rɔpcɛ -a m] |Mala vas 106| Hišno ime izpeljano iz vzdevka *Škà:rɔpc*, ki je izpeljan iz bov. *škà:rp*, *škà:rba* 'škrbast, brez zob, zoba', knj. *škrbast* 'brez ali z zelo poškodovanimi zobmi' < psl. **škřrba*, sorodno s psl. **ščřrbá*

‘razpoka, špranja’ (Plet., SSKJ, Sn: 729), s priponskim obrazilom bov. *-c*, knj. sln. *-æ* < psl. **-bcb*, ki označuje nosilca lastnosti, torej je prvotno Škà:ɾpc ‘tisti, ki je škrb’ (Mer 2004: 4445).

Pri Šmicu ► Pər Šmí:cɛ [Šmí:c Šmí:ca m] |Mala vas 39| Nejasno. Morda iz nem. *Schmitz* ‘udarec’, v povezavi z nem. *Schmied* ‘kovač’, občnoim. bov. je namreč šmí:tna *-e ž* ‘kovačnica’.

Pri Šonju ► Pər Šuonjɛ |Mala vas 71| Hišno ime je prineseno iz Čezsoče. Nejasno. Morda v zvezi s priimkom Šon (Še 2008: 183).

Pri Španu ► Pər Špá:nɛ [Š'pan Špá:na m] |Mala vas 71| Hišno ime je izpeljano iz imena gospodarja Š'pan, kar je sorodno z občnoim. bov. š'pen špà:na ‘župan’ (IK: 94), ta pa je izpeljan iz statusa ali funkcije gospodarja s pomenom ‘načelnik srenje, (vaški) župan’ (Sn: 735).

Pri Štrausgitelnu ► Pər Štrà:ʉsyí:tɛlɛ [Štrà:ʉsyí:tɛl -na m] |Mala vas 6| Hišno ime izhaja iz tvorjenega nem. priimka *Straussgittel* (nem. *ü* > bav. nem. *i*), ki se na Bovškem pojavi že v 17. stoletju, ko so ga nosili uradniki bovškega glavarja Filipa Jurija Gere (1960) in kasneje barona Zemljerja (1699). Zapisovanje priimka je v dokumentih variantno. Priimek vsebuje Štraus- < srvn. *strúz* ‘grm’ (Torkar 1996: 133; Torkar 2002: 77). Anton Štrausgitel, roj. 9. 6. 1865, je imel nekdanje tu gostilno; po njegovem sinu Valentu so hišo imenovali tudi **Pri Valentu ► Pər Và:lentɛ**. V SA je zabeleženo, da se po 1. svetovni vojni družina na več vrnila v Bovec, a po poročanju Slovenca, izdanega 11. 6. 1918, je Štravsgitel po vojni ponovno odprl gostilno. Pozneje je bil na tem mestu Hotel Golobar, danes pa je trgovina.

Pri Štrovgelnu ► Pər Štrò:ʉɣɛlɛ [Štrò:ʉɣɛl -na m] |Mala vas 69| Izvor ni jasen. Morda iz nem. *Stroh* ‘slama’.

Pri Štrosmajerju ► Pər Štrò:smá:jərjɛ [Štrò:smá:jər -ja m] |Mala vas 43| Izvor ni ugotovljen. Verjetno v zvezi s priimkom Štrosmajer, *Stroßmei/yer* ... Gre za zloženko nem. izvora, ki vsebuje *-Maier/Mayer* ‘dvorni upravnik; zakupnik; predstavnik neke skupnosti; sposoben mladenič, fant; kosec’ (DWB).

Pri Švajcu ► Pər Švà:jɛɕ [Švà:jɛ -a m] |Mala vas 19| Morda iz nar. sln. Švajca < nem. *Schweiz* ‘Švica’.

Pri Teronecu ► Pər Tərò:nɛɕ [Tərò:nɛɕ -a m] |Mala vas 29, 79, 110 (ni več hiše)| Izvor ni jasen. Dapit (2001: 197) navaja *Tronc/Tronz* kot antroponim s področja Učje (ə je sekundaren).

Pri Ticelnu ► Pər Tí:cɛlɛ [Tí:cɛlɛ -ɛlna m] |Mala vas 25, 26, 116| Iz vzdevka *Ticli*, kar je verjetno okrajšano osebno ime, morda *Maticelj*.

Pri Tomažinu ► Pər Tɛmɛži:nɛ [Tɛmɛži:n -a m] |Mala vas 27| Iz moškega sve-topisemskega imena *Tomaž* ← lat. *Thomas*, gr. *Thōmás* iz aram. *Toma* ‘dvojček’ (Ke 1996: 463) s priponskim obrazilom *-i:n*, prevzetim iz romanskih jezikov. Ime je bilo k nam prevzeto že skupaj s pripono, katere prvotni pomen je manjšalnost (primerjaj *Jakomin*) (Še 2008: 177).

Pri Toncu ► Pər Tò:ncɛ [Tò:nc -a m] |Mala vas 61| Vzdevek *Tò:nc* je izpeljan iz moškega rojstnega imena bov. *Tò:na*, tj. *Tona*, kar je skrajšana oblika moškega imena sln. *Anton* ← lat. *Antonius*, starorimsko rodovno ime s priponskim obrazilom bov. *-c*, knj. sln. *-æ* < psl. **-bcb* (Ke 1996: 115117; Še 2008: 197).

Pri Valentinčiču ► Pər Balentì:nčičɛ [Balentì:nčič -a m] |Mala vas 78 (hiše ni več)| Iz priimka bov. *Balentì:nčič*, knj. sln. Valentinčič, na kar kaže odsotnost samoglasniškega upada, ki je izpeljan iz rojstnega imena bov. *Balentì:n* (*b* za *v* je verjetno

zaradi nem. posredovanja, prim. nem. *Weiher* → nem. *bajer*, nem. *Wagener* → nem. *bogner*, ST: 86), knj. sln. *Valentín* ← lat. *Valentinus*, ki je manjšalnica lat. *Valens*, v povezavi z glagolom *valeo* 'biti zdrav, močen, krepak, mogočen, vreden' (Ke 1996: 472-473), po Valentinu Valentinčiču, roj. 14. 2. 1827. Kasneje sta se uporabljali tudi imeni **Pri Rotu** ► *Pər Rò:ɾɛ* in **Pri Rafiju** ► *Pər Rá:ffɛ*, po prímku in poimenovanju novega lastnika hiše.

Pri Zajknu ► *Pər Zà:jknɛ* [*Zà:jknɛ -na m*] |Mala vas 54| Morda v zvezi s sln. *zajka* (Plet.).

Pri Zorc ► *Pər Zò:rcɛ* [*Zò:rc -a m*] |Mala vas 42 (ni več hiše), 46| Hišno ime je najverjetneje nastalo iz vzdeвка gospodarja *Zò:rc*, ki je sorodno (kritev + izpeljava) z osebnim imenom *Zoran*. *Zoran* je po izvoru slovansko ime, tvorjeno s pripono *-an* iz besede *zor* ali *zora* (Ke 1996: 505).

Pri Žvanu ► *Pər Žwà:nɛ* [*Žwà:n -a m*] |Mala vas 36| Hišno ime je nastalo iz poimenovanja gospodarja *Žwà:n*, verjetno prevzeto iz frl. *Zuan* 'Ivan', kar je podobno kot rezijansko *Žwén*, tersko *Juan* (prim. it. *Giovanni*) (Steenwijk 1992: 338, v Še 2008: 185; Dapit 2001: 120).

V govfu ► *U yó:ɥfɛ* |Mala vas 72, 73| Stavba je blok z več stanovanji. Ime je nastalo iz občnoim. bov. *yó:ɥf a m* 'dvorišče; prehod med hišami, navadno obokan' < nem. *Hof* 'dvorišče' (IK: 45). Govf je bil v lasti Rejdarjevih, tam so imeli spravljeno seno in skladišče za trgovino in gostilno.

4 Pomenska motivacija hišnih imen

Ker je velika večina hišnih imen nastala iz imena hišnega gospodarja ali hišne gospodinje, je določanje pomenske motivacije hišnega imena navadno določanje pomenske motivacije osebnih imen, iz katerih so le-ta nastala.

Hišna imena glede na poimenovalno motivacijo delimo v naslednje skupine (Klinar et al. 2012: 52–53):

1. hišna imena iz osebnih lastnih imen, po navadi so to rojstna (tudi krstna) imena gospodarjev ali gospodinj;
2. hišna imena iz poimenovanj za poklic oz. dejavnost gospodarja/gospodinje; posebno pozornost je treba posvetiti hišnim imenom, nastalim iz poimenovanja statusa, ki navadno kaže, da je nekdo imel opravka z nekom s to funkcijo, ali označuje osebo, ki s katero od svojih značajskih potez ali s svojim ravnanjem vzbuja asociacijo na nekoga s statusom;
3. hišna imena, nastala iz telesnih, duševnih in drugih lastnosti gospodarja/gospodinje; posebno mesto zavzemajo imena, nastala iz poimenovanj živali (in redkeje rastlin), ki so navadno prenesena poimenovanja, motivirana iz lastnosti poimenovane osebe (v smislu primerjalnih frazemov *siten kot muha* ipd.);
4. hišna imena, nastala iz (krajevnih, pokrajinskih, deželnih, državnih) zemljepisnih lastnih imen, ki niso vezana na lokacijo domačije, temveč na poreklo gospodarja;
5. hišna imena, nastala glede na lokacijo oz. funkcijo domačije;
6. v novejši dobi hišna imena nastajajo tudi iz prímkov (v preteklosti je prímek nastal iz hišnega imena).

4.1 Osebnostno ime

Najpogostejša motivacija hišnih imen je rojstno ime hišnega gospodarja ali hišne gospodinje. Glede na nastanek so lahko pomenskoizpeljavna (*Edi* → *Pri Ediju*) ali tvorjena s

priponskim obrazilom, pogosto s pomenom manjšalnice (*Jože* → *Pri Jošču* ‘mali Jože, Jožetov sin’), npr. bov. *-c*, knj. sln. *-ac* < psl. **-bcb*, bov. *-č/-eč*, knj. *-ič/-ičč* < psl. **-itb/*-itb*, bov. *-i.n* (pripona prevzeta iz romanskih jezikov), bov. *-n/-ən*, knj. sln. *-in* < psl. **-inb*. V imenotvorni podstavi lahko nastopa neskrajšana ali skrajšana oblika (svetniškega) imena. Ta so bila v slovenščino prevzeta preko latinščine ali stičnih jezikov oz. narečij (italijanščine, nemščine, furlanščine, bavarske nemščine ...), npr. *Žvan* < frl. *Zuan* ‘Ivan’, *Kacùon* < knj. nem. *Kanzian*, ki je najverjetneje prevzet iz bav. nem. (s prehodom *a > o*). Iz osebnih lastnih imen so nastala hišna imena *Pər Adè:lçę*, *Pər È:dję*, *Pər Fli:pçę*, *Pər Fló:rę*, *Pər Fré:nçę*, *Pər Gànze*, *Pər Jakomì:nję*, *Pər Jé:rņę*, *Pər Jò:kę*, *Pər Jùoščę*, *Pər Jú:rņę*, *Pər Keçùonę*, *Pər Kețrè:nçę*, *Pər Mà:rtę*, *Pər Mi:xę*, *Pər Nà:niçę*, *Pər Pá:węlnę*, *Pər Pięę*, *Pər Tęmăzi:nę*, *Pər Tò:nçę*, *Pər Balentì:nçičę*, *Pər Zò:rçę*, *Pər Žwá:nę*.

4.2 Poklic oz. dejavnost

Hišna imena imajo lahko v imenotvorni podstavi poimenovanje za poklic ali predmet, povezan z določenim poklicem (Klinar et al. 2012: 53). Ta imena so: *Pər Ká:uęę*, *Pər Kuwá:çę*, *Pər Lè:jčərję*, *Pər Mázęlnę*.

4.3 Status

Pri poimenovanjih po državnem, civilnem, socialnem, gospodarskem, vojaškem, verskem dostojanstvu navadno ne gre za funkcije, ki jih je gospodar opravljal, pač pa so pomenila vzdevke, morda ker je imel gospodar opravka z nekom s to funkcijo ali zaradi lastnosti, obnašanja gospodarja. Taka so hišna imena: *Pər Kà:jzərję*, *Pər Krá:lçę*, *Pər Mù:nxę*, *Pər Špá:nę*.

4.4 Lastnosti gospodarja/gospodinje

Hišna imena so lahko izpeljana iz telesne (*Pər Rù:scę*, *Pər Škà:rņęę*), duševne ali druge značilnosti gospodarja oz. gospodinje. Priponsko obrazilo *-c*, knj. sln. *-ac* < psl. **-bcb* v teh primerih označuje nosilca lastnosti, npr. *Rù:sc* ‘tisti, ki je rdeč’.

4.5 Poimenovanja rastlin in živali

Hišna imena so tvorjena iz poimenovanj dreves ali drugih rastlin (*Pər Mù:xčę* < bov. *mù:xč* ‘muhvič, plevel’), domačih (*Pər Pi:čęlçę* < bov. **pi:čla* ‘puran’) ali ostalih živali (*Pər Gù:lję* < bov. *gù:li* *-ja* ‘velika sova, uharica’, *Pər Kù:ręęę* < zah. sln. *kù:ręę* ‘žaba’).

4.6 Zemljepisno lastno ime, vezano na poreklo gospodarja oz. gospodinje

Hišna imena, ki so nastala iz zemljepisnih imen, vsebujejo krajevna imena, poimenovanja pokrajin ali držav: *Pər Trięntərję* ‘Pri Trentarju’, *Pər Žá:ęərję* ‘Pri Žagarju’, *Pər Lázęęęę* ‘Pri Lahecu’.

4.7 Lokacija domačije

Hišna imena so lahko tvorjena iz občnih geografskih pojmov, lastnih zemljepisnih imen ali iz poimenovanj grajenih objektov (Klinar et al. 2012: 52–53). Najpogosteje vsebujejo ledinsko ime za področje, na katerem se nahaja domačija (*Pər Rè:jđərję*, *U ýó:ufęę*).

4.8 Status ali funkcija stavbe

V to skupino uvrščamo poimenovanja, kot so *Fá:ruš* ‘Farovž’, *U mli:nę* ‘V mlinu’, (mlajše) *Mlęká:rņęca* ‘Mlekarnica’.

4.9 Priimki

Tvorjenje hišnih imen iz priimka stanujočih je značilno za novejša poimenovanja, zato se lahko prekrivnost (nekdanjega) hišnega priimka in hišnega imena preveri v župnijskih knjigah. Iz priimkov so tvorjena naslednja hišna imena: *Pər Cvi:tərjə*, *Pər Čò:upjə* (< Čopi), *Pər Ė:ksəlnə*, *Pər Kiəmpərjə*, *Pər Pi:uzjə*, *Pər Štrà:usyi:təlnə*. V večini so prevzeti, zelo verjetno gre za priseljence, navadno iz tujih jezikovnih okolij, predvsem nemškega in romanskega (furlanskega in italijanskega).

5 Tvorjenost hišnih imen

Imenotvorna podstava za tvorbo hišnih imen je najpogostejše ime hišnega gospodarja, redkeje ime hišne gospodinje. To pomeni, da so iz gospodarjevega imena izpeljani svojilni pridevniki in družinsko ime, po navadi tudi ime hišne gospodinje (Še 2008: 169; Brozovič 2013: 98–99).

5.1 Ime gospodarja kot imenotvorna podstava:

Adelč → *Pri Adelču*, *Bajskajber* → *Pri Bajskajberju*, *Bruntič* → *Pri Bruntču*, *Cviter* → *Pri Cviterju*, *Čimc* → *Pri Čimcu*, *Čovpi* → *Pri Čovpiju*, *Čuri* → *Pri Čuriju*, *Edi* → *Pri Ediju*, *Felja* → *Pri Felju*, *Flipč* → *Pri Flipču*, *Frenčč* → *Pri Frenčču*, *Geben* → *Pri Gebnu*, *Guli* → *Pri Guliju*, *Ganz* → *Pri Ganzu*, *Hlača* → *Pri Hlači*, *Jakomin* → *Pri Jakominiju*, *Jerin* → *Pri Jernu* itd.

5.1.1 Ime hišne gospodinje

Navadno se za poimenovanje gospodinje rabi ime gospodinje s svojilnim pridevnikom, tvorjenim iz imena gospodarja (*Fani Ekselnuwa*), ali, zelo redko, posamostaljena oblika svojilnega pridevnika iz hišnega imena (*Zajkna*). Raba enobesednih ženskih poimenovanj, izpeljanih iz poimenovanj za hišnega gospodarja, izginja, pri uporabi le-teh pa je hkrati čutiti slabšalni prizvok. Obrazila, ki se pojavljajo, so *-uka* < psl. **-ou/-eu-ьka*, *-a* < psl. **a*, *-ka* < psl. **-ьka*, *-ca* < psl. **-ica*, *-(l)ja* < psl. **(b)ja*:

1. *Nandč* – *Nandč-uka*, *Kavc* – *Kavc-uka*, *Flipč* – *Flipč-uka*, *Flajs* – *Flajs-uka*, *Kuleri* – *Kulerj-uka*, *Piuzi* – *Piuzj-uka*;
2. *Čimc* – *Čim-a*, *Mərakč* – *Mərak-a*, *Adelč* – *Adel-a*, *Bruntəč* – *Brunt-a*; *Jerən* – *Jern-a*, *Gebən* – *Gebn-a*, *Rusc* – *Rusc-a*, *Muhč* – *Muhc-a*; *Čuri* – *Čur-a*, *Guli* – *Gul-a*;
3. *Məzin* – *Məzin-ka*, *Tərbizən* – *Tərbizən-ka*, *Təməžin* – *Təməžin-ka*;
4. *Lejčər* – *Lejčər-ca*, *Kašər* – *Kašər-ca*, *Kajzər* – *Kajzər-ca*, *Bajskajbər* – *Bajskajbər-ca*, *Kempər* – *Kempər-ca*; *Pičlə* – *Pičəl-ca*;
5. *Məckon* – *Məckon-ja*, *Mažlə* – *Mažl-ja*, *Štrougəl* – *Štrougl-ja*, *Fursəl* – *Fursl-ja*; *Škrbc* – *Škrb-lja*.

Tudi nekdam so bila nekatera od teh poimenovanj slabšalna. Izkazalo se je, da je raba izpeljank tipa *Lejčərca*, *Kašərca* ter tipa *Məzinka*, *Təməžinka* vendarle bolj nevtralna kot raba enobesednih poimenovanj *Nandčuka*, *Kavcuka* ipd., *Mažlja*, *Škrblja* ipd. ter *Čima*, *Brunta* ipd., ki so jih domačini označili za žaljive.

5.2 Ime hišne gospodinje kot imenotvorna podstava

Ime hišne gospodinje je za hišna imena izhodiščno samo v štirih primerih: *Gula* → *Pri Guli*, *Marta* → *Pri Marti*, *Pičlica* → *Pri Pičlici*, *Flora* → *Pri Flori*. Iz imena hišne gospodinje je izpeljan pridevnik na bov. *-ən -na -no*, knj. sln. *-in -ina -ino* < psl. **-inv* **-ina*

*-ino (Martin). Ime hišnega gospodarja je pri teh hišnih imenih sestavljeno iz imena gospodarja in svojilnega pridevnika iz poimenovanja gospodinje (Pepi Martin).

6 Sklep

Hišna imena veliko povedo o jeziku nekoč in zunajjezikovni stvarnosti v preteklosti. V jeziku se marsikaj izgublja, nekatera občnoimenska narečna poimenovanja se ohranjajo samo še v lastnih imenih (**pi:čla* 'puran' → *Pri Pičlici*). Poimenovanja hišnih gospodarjev in hišnih gospodinj pa razkrivajo tudi, kakšna imena so nosili naši predniki, s čim so se ukvarjali, kako se je prebivalstvo gibalo, katere lastnosti so bile nenavadne, razločevalne, hkrati pa ohranjajo narečne značilnosti, zato je raziskovanje hišnih imen za dialektologijo zelo pomembno.

Krajšave

bav. nem. = bavarska nemščina; ed = ednina; frl. = furlanščina; gr. = grško; it. = italijanščina; lat. = latinščina; knj. = knjižni; M = mestnik; m = moški spol; mn = množina; bov. = bovški govor obsoškega narečja; nar. = narečje; nem. = nemško, nemščina; poit. = poitalijančen; psl. = praslovanski, praslovanščina; sln. = slovenski, slovenščina; srvn. = srednja visoka nemščina; stvn. = stara visoka nemščina; ž = ženski spol

Literatura

Be I–V = Bezljaj, France, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Brozovič, Maruša, 2013: *Ledinska in hišna imena v vasi Selšček*. Ljubljana: Znanstvena založba FF.

Dapit, Roberto, 2001: *Cognomi e nomi di famiglia dell' Alta Val Torre*. Lusevera.

DWB = Grimm, Jacob, in Grimm, Wilhelm, 1854: *Das Deutsche Wörterbuch*. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.

IK = Ivančič Kutin, Barbara, 2007: *Slovar bovškega govora*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Juvančič, Ivo: *Od zlatoroga do kozje vojske (Prelomi v 2500 letih)*. (Tipkopis.)

Ke 1996 = Keber, Janez, 1996: *Leksikon imen*. Celje: Mohorjeva družba.

Klinar, Klemen, 2009–2016: *Kako se pri vas reče? Hišna imena v [...]*. Ur. Klemen Klinar. [Hišna imena na Gorenjskem, do leta 2017 izšlo 37 knjižic]. Jesenice: Razvojna agencija Zgornje Gorenjske. <http://www.hisnaimena.si/>.

Klinar, Klemen, Škofic, Jožica, Šekli, Matej; Piko-Rustia, Martina, 2012: *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen*. Jesenice–Celovec: Gornjesavski muzej Jesenice.

Komac, Vlasta Terezija, 2003: *Zakladnica bovške preteklosti*. Idrija: Bogataj.

Kos, Milko, 1965: Gospodarska problematika Bovškega v preteklosti. *Geografski zbornik* 9. 245–255.

Kotnik, Bertrand, 1992–2011: *Zgodovina hiš južne Koroške*. 1.–15. knjiga. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba.

Mer 1982 = Merku, Pavle, 1982: *Slovenski prîmki na zahodni meji*. Trst: Mladika.

Mer 2004 = Merku, Pavle, 2004: *1300 primorskih prîmkov*. Trst: Mladika.

Oman, Alessandro, 2016: *La toponomastica del comune di Malborghetto-Valbruna*. Museo etnografico, Palazzo Veneziano – Malborghetto: Comunità Montana del Gemonese, Canal del Ferro e Valcanale.

- Paul, Hermann, 2007 (1989): *Mittelhochdeutsche Grammatik*. 25. izdaja. Tübingen: Niemeyer.
- Pleteršnik, Maks, 2014: *Slovensko-nemški slovar*. Elektronski vir. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Rupnik, Franc, 2004: Nekaj drugačnih pogledov na bovško preteklost. *Bovški zbornik. Ob 800-letnici prve pisne omembe župnije Bovec, 1192–1992*. Ur. Damjana Fortunat Černilogar. Tolmin: Tolminski muzej.
- SA = Status animarum, Bovec (po letu 1800). Župnija Bovec: župnijski arhiv.
- Sedmak, Drago, 2004: Bovško in njegovi ljudje. *Bovški zbornik. Ob 800-letnici prve pisne omembe župnije Bovec, 1192–1992*. Ur. Damjana Fortunat Černilogar. Tolmin: Tolminski muzej.
- Sn = Snoj, Marko, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
- ST = Striedter-Temps, Hildegard, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*. Wiesbaden: Otto Harrssowitz.
- Stanonik, Marija, 2005: *Hišna imena v Žireh*. Maribor: Slavistično društvo.
- Še 2008 = Šekli, Matej, 2008: *Zemljepisna in osebna lastna imena v kraju Livek in njegovi okolici*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Torkar, Silvo, 1996: O nekaterih priimkih iz nemških podstav v zgornji Baški dolini. *Razprave XV*. Ljubljana: SAZU.
- Torkar, Silvo, 2002: Priimki na Slovenskem. *Jezikoslovni zapiski* 8/2. 71–79.
- ZSSP = Bezljaj, France, 1974: *Začasni slovar slovenskih priimkov*. Ljubljana: SAZU, 1974.

SPLETNA JEZIKOVNA SVETOVALNICA ZA SLOVENSKI JEZIK TER NORMATIVNE ZADREGE UPORABNIKOV IN JEZIKOSLOVCEV

HELENA DOBROVOLJC

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici
helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si

TINA LENGAR VEROVNIK

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
tina.lengar-verovnik@zrc-sazu.si

ALEKSANDRA BIZJAK KONČAR

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU
aleksandra.bizjak@zrc-sazu.si

Izvleček

V prispevku predstavljamo jezikovnosvetovalno dejavnost, ki se je ob elektronski revoluciji in možnosti spletnega komuniciranja približala jezikovnim uporabnikom ter njihovim zadregam in potrebam. Predstavljena bo spletna jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU – tako z vidika nabora vprašanj, profila in pričakovanj uporabnikov kot tudi načina oblikovanja odgovorov.

Ključne besede: jezikovno svetovanje, jezikovni uporabnik, sistem vprašanje – odgovor

Abstract

In the paper we present a linguistic activity, named language counselling service. In the electronic age the possibilities of online communication the language counselling services approached linguistic users and their concerns and needs. The online language counselling service of the Institute for the Slovene Language Fran Ramovš at ZRC SAZU will be presented - in terms of a set of questions, profiles and expectations of users as well as the way of answering.

Key words: language counselling, language user, question – answer system

1 O jezikovnem svetovanju v 20. stoletju

Jezikovnosvetovalna dejavnost je bila v prvi polovici 20. stoletja povezana s časopisnimi jezikovnimi kottički (Kalin Golob 1996), ki so nastali najpogosteje kot odzivi jezikoslovcev na rabo jezika v različnih družbenih oz. jezikovnih situacijah. Nekateri so bili predstavljeni tudi v obliki monografskih publikacij,¹ drugi pa so ostali v obliki časopisnih rubrik. Od druge polovice 20. stoletja dalje pa so svetovalno dejavnost spodbujala jezikovna vprašanja, poslana v uredništva časnikov, oz. jezikoslovna dejavnost posameznih jezikoslovcev in prevajalcev, npr. Janka Modra v *Nedeljskem dnevniku*, rubrika »Jezikovno razsodišče« avtorjev Jožeta Toporišiča in Velemirja Gjurina v tedniku *7D*. V 90. letih je Janez Orešnik k svetovalni dejavnosti usmeril skupino študentov splošnega jezikoslovja, ki so ustanovili študentsko jezikovno svetovalnico ŠUSS, katere delo danes nadalujeta Franc Marušič in Rok Žaucer v okviru izbirnega študijskega predmeta Fakultete za humanistiko Univerze v Novi Gorici <<http://www2.arnes.si/~l-marus/suss/>>.

Na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša pri Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti je svetovalna dejavnost potekala v povezavi z aktualnimi jezikovnimi dilemami, ki so jih pisci, avtorji, uredniki zastavljali telefonsko in pisno, odgovarjanje pa je bilo organizirano priložnostno med sodelavci. Ob izidu *Slovenskega pravopisa 2001* pa so se sestavljavci odločili za spremembo, saj so predvidevali, da bo po štirih desetletjih »pravopisnega mrka« odzivov več, zato so na ovitku knjige objavili elektronski naslov (pravopis.isj@zrc-sazu.si), na katerem naj bi se zbirale vse pripombe in vprašanja uporabnikov. Od izida pravopisa (novembra 2001) do maja 2003 je v elektronski predal prispelo okoli 65 elektronskih odzivov (Majcenovič 2003) tako jezikoslovcev kot laikov, posameznikov vseh generacij. Na vprašanja oziroma odzive je odgovarjala Pravopisna komisija SAZU, nekateri odgovori so bili objavljeni tudi na predstavitveni strani *Slovenskega pravopisa 2001* (<www.zrc-sazu.si/pravopis>; dalje SP 2001). V imenu sestavljavcev je odločitve pravopiscev zagovarjal predsednik komisije oziroma glavni urednik novega pravopisa J. Toporišič, a le še nekaj let po izidu pravopisa, kasneje je institucionalno organizirana jezikovnosvetovalna dejavnost zamrla, odgovori pa so bili posredovani le posameznikom in ne več javno objavljeni.

Že ob analizi prvega snopa vprašanj po izidu SP 2001 je bila izpostavljena ugotovitev, da raznolika vprašanja očitno kažejo »na pomanjkanje institucije, ki bi organizirano spremljala jezikovno rabo in tako kompetentno svetovala jezikovnim uporabnikom« (Majcenovič 2003: 214), pa tudi odstirala neznanke, povezane z organiziranjem standardizacijske ali slovnične dejavnosti ter pomagala pri interpretaciji normativnih vprašanj v slovarjih. Z razmahom spletne komunikacije je pobuda za jezikovno svetovanje prešla v roke posameznikov, moderiranih in nemoderiranih forumov ... klepetalnic, ki sta jih z vidika meril demokratičnosti odgovarjanja in primerne razlagalnosti, predvsem pa umestitve jezikovnih pojavov v sistem ali socialnozvrstno okolje predstavila in ocenila Marušič in Žaucer (2009: 449–456). Ugotovila sta, da tako imenovane »samoinicativne« jezikovne svetovalnice ne zadoščajo demokratičnim kriterijem in da govorci slovenščine

¹ Npr. Kolaričevo *Jezikovno rešeto* (1931), ki je popravljen in prirejen odtis iz revije *Slovenski tisk*, v kateri je osem avtorjev (A. Sovre, A. Mikuš, S. Bunc, R. Andrejka, I. Hribar, M. Rupel, F. Savinšek in R. Kolarič) v letih 1929–1931 objavljalo jezikovne prispevke, je hkrati tudi prvi t. i. jezikovni kottiček (v današnjem pomenu besede) pri nas (Kalin Golob 1996: 52).

potrebujejo »uradno svetovalnico z namenskim javnim financiranjem« (Marušič in Žaucer 2009: 455–456).

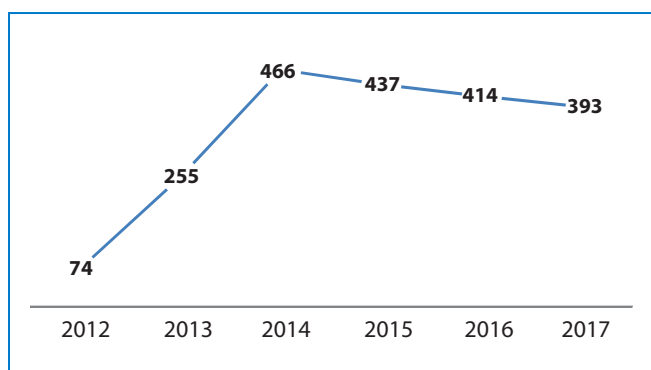
Jezikoslovci so že opozarjali na pomen t. i. demokratičnega svetovanja (Marušič in Žaucer 2009) oziroma na »koncept minimalne intervencije« (poimenovan po Cvrčku; Dobrovoljc in Krek 2009). Svetovalna dejavnost se je ob elektronski revoluciji približala jezikovnim uporabnikom in postala univerzalnejša: uporabnik je postal dejaven kot spraševalec in pobudnik (o tem več v drugem delu članka), tudi jezikoslovci pa v odgovorih prehodijo pot od predpisa k opisu, od storitve do vzgoje, kar je razvidno iz zadnjega dela pričujočega prispevka.

Ugotovitve stroke in pospešena jezikovna dinamika sta spodbudili pisce obeh jezikovnopoličnih dokumentov, tj. obeh *resolucij o Nacionalnem programu za jezikovno politiko*, ki sta bili pripravljene za obdobji 2007–2011 in 2012–2014, da so načrtovali tudi ustanovitev institucionalizirane jezikovne svetovalnice, kar je bilo v operativnem načrtu za izvedbo v resoluciji predvidenih ciljev – *Akcijski načrt za jezikovno opremljenost* – tudi konkretizirano s ciljem detektiranja uporabniških zadreg. V letu 2014 je Sektor za slovenski jezik pri Ministrstvu za kulturo celo objavil javni razpis za projekt »Vzpostavitev in vzdrževanje spletnega portala za jezikovne vire in tehnologije«,² a je bil razpis zaradi vsebinskih napak umaknjen. Vsa prizadevanja za vzpostavitev financirane jezikovnosvetovalne dejavnosti so torej ostala le na papirju.

1.1 Spletna »Jezikovna svetovalnica« Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU

Resolucijska obljuba državne podpore je v letu 2012 spodbudila snovanje spletne Jezikovne svetovalnice sodelavcev Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, ki deluje od leta 2012 in predstavlja nadaljevanje že vzpostavljene svetovalne dejavnosti, le da so odgovori sproti objavljeni na spletni strani in od leta 2014 najdljivi tudi prek slovarskega portala Fran <www.fran.si>.

Trenutno³ je na spletišču objavljenih 1984 vprašanj in odgovorov, kar pomeni, da svetovalci odgovorijo v povprečju na skoraj 360 vprašanj letno oz. 30 vprašanj mesečno. Številčna krivulja zastavljenih vprašanj je naraščala vse do leta 2014, ko smo zaradi

Slika 1: Število letno zastavljenih jezikovnih vprašanj

² Vsebinska izhodišča so dostopna na spletnem naslovu: <http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razpisi/vsebinska_izhodišca/2013/DialogPortal_vir-L.pdf>.

³ V januarju 2018.

neobvladljivosti raznolikih vprašanj, ki so zahtevala precej novih poizvedb po gradivu (korpusih in drugih virih), uvedli tritedenski odzivni rok.

Svetovalnica je delovala v sistemu Drupal (ki omogoča tehnično urejanje – CMS), na spletišču ZRC SAZU.⁴ Potem ko so vprašanja večinoma anonimni uporabniki oddali na spletišču in so do moderatorja prispela po elektronski pošti, je oblikovanje odgovorov in delo uredniškega odbora (zahtevane so bile vsaj tri odobritve) potekalo v urejevalniku besedil in skupni datoteki, do katere smo s pomočjo spletne storitve Dropbox dostopali člani uredniškega odbora svetovalnice. V naslednji fazi je moderatorka usklajene in potrjene odgovore z vprašanji vred dodajala ročno na spletišče. Ob spletni objavi je bil vzpostavljen tudi tristopenjski sistem ključnih besed (področje – podpodročje – ključna beseda, npr. *oblikoslovje – sklanjanje lastnih imen – Brod Moravice*), ki je služil zgolj vzpostavitvi taksonomije. Že leta 2016, ko je moderiranje s shranjevanjem in evidentiranjem odgovorov postajalo vse bolj zamudno, smo se odločili za vzpostavitev moderiranega forumskega tipa svetovalnice⁵ v sistemu NodeBB ter zahtevali evidentiranje obiskovalcev svetovalnice s prijavo (tudi prek družbenih omrežij). S tem je bila sicer ukinjena anonimnost, a se zdi, da uporabniki tega niso pogrešili, saj število zastavljenih vprašanj ni bistveno upadlo, poleg tega v svetovalnici zagotavljamo anonimizacijo pri objavi vprašanja. Morebitna osebna vprašanja ali vprašanja, pri katerih potrebujemo več podatkov, v novem, forumskem sistemu lahko rešimo z uporabnikom neposredno prek e-pošte. Sistem tudi omogoča obveščanje ob objavi novih odgovorov na spletišču.

1.2 Pregled vprašanj po področjih

Številčna zastopanost vprašanj po področjih je pričakovana: največ je vprašanj s področja pravopisa, sledita oblikoslovno in skladenjsko ter besedotvorno in pomenoslovno področje (slika 2),⁶ pri čemer so besedotvorna vprašanja pogosto zastavljena kar ob oblikoslovnih, vse več pa je vprašanj, ki se nanašajo na stilistiko, tudi stilistiko ločil in drugih jezikovnih sredstev, ne le leksike. Precej vprašanj je povezanih z interpretacijo normativnosti in slovarskih zapisov, razlag in oznakami kot specifikami slovarjev.

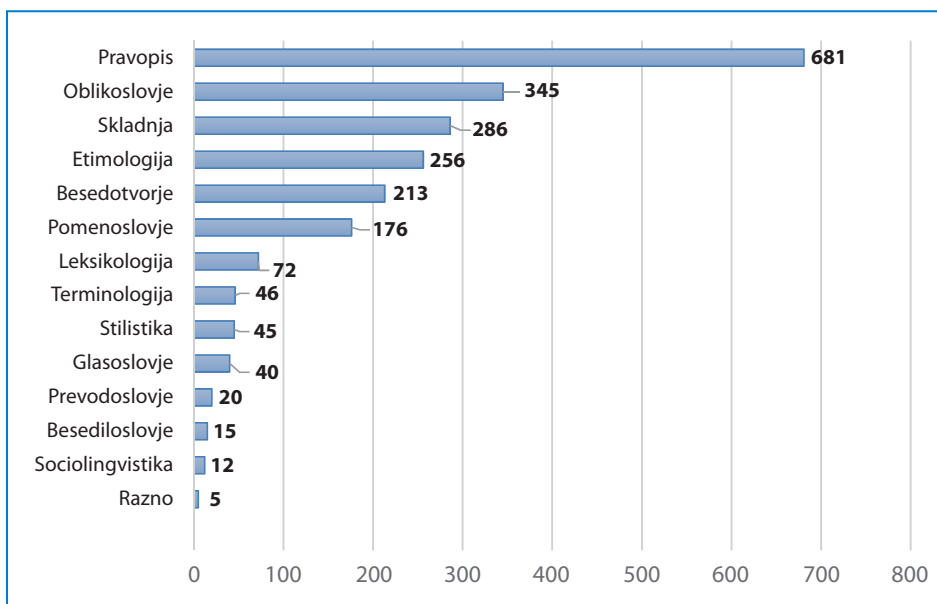
Vrste vprašanj v pogostih kategorijah prikazuje slika 3. Čeprav velja področje pisanja začetnice za eno najbolj dorečenih, saj pravopis prinaša izčrpna in razmeroma izrecna pravila, je vprašanj o **rabi male in velike začetnice** največ, saj uporabniki novih primerov pogosto ne znajo aplicirati na obstoječa pravila oziroma iščejo vzporedne ponazoritvene primere, ki jih v pravilih iz leta 2001 ni. Tako se problematika izbire pravopisno ustrezne začetnice – sodeč po vprašanjih – pojavi ob novih položajih rabe, npr.

- začetnica pri imenih pripadnikov glasbenih in športnih skupin (*Modrijan Blaž Švab, nastop Beatlov, zmaga Risov*) ter risanih in domišljjskih junakov (*smrkci, telebajski, arašidki; jedi, hobit*),
- pri imenih bolezni (*virus zika – mrzlica zika, ebola, denga, virus Zahodnega Nila*),
- pri imenih jedi (*Karađorđev zrezek, pečenka Stefani*),

⁴ Spletišče je postavilo podjetje Xlab, d. o. o.

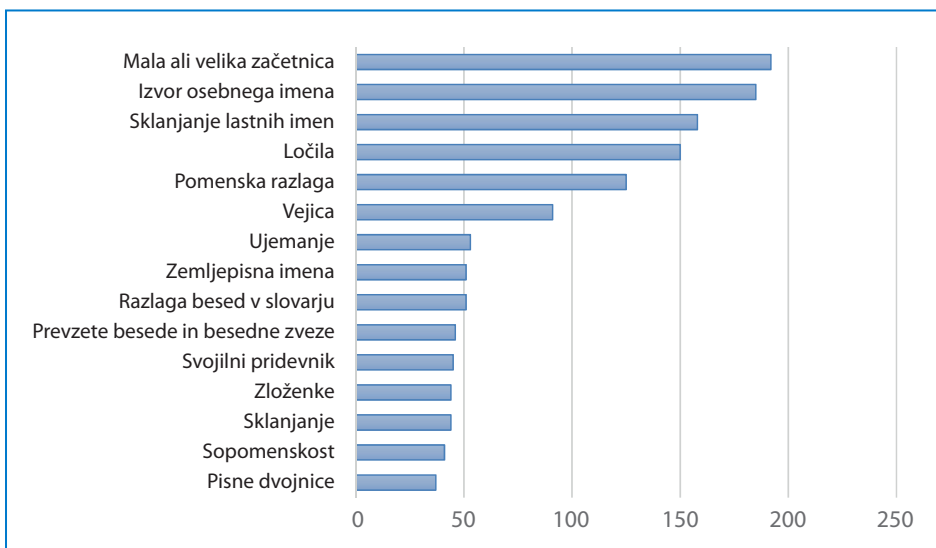
⁵ Izvedlo ga je podjetje Abak, d. o. o.

⁶ Od januarja 2018 ne odgovarjamo več na vprašanja, povezana z izvorom priimkov, saj je delež vprašanj narasel prek obvladljive meje, hkrati pa ne sodijo v koncept svetovalnice, ki nudi hitre intervencije in odgovore glede jezikovnih zadreg.

Slika 2: Številčna zastopanost vprašanj po področjih (januar 2018)

- pri imenih praznikov (*praznik Svetih treh kraljev nasproti Na svete tri kralje so jih obiskali Sveti trije kralji*),
- pri imenih v frazemih (*jih je kot Rusov/rusov, Kitajcev*).

Slika 3: Številčna zastopanost vprašanj po podpodročjih (januar 2018)

Glede začetnice so pisno problematična tudi nova oz. manj znana zemljepisna imena (*Piranski polotok*) ali imena, ki so zapisana že v nepotrjenih državnih/evropskih aktih (*donavska/Donavska regija*). Posebno področje predstavljajo tista zemljepisna imena, ki bi jih (upoštevajoč določila SP 2001) v slovenščini morali pisati drugače kot v drugih pravopisih, npr. hrvaškem, a ni tako (*Gorski Kotar, Hrvaško Zagorje*). Zanimivo področje predstavljajo stvarna in zemljepisna imena, ki so se porodila *post festum* najprej kor neuradna poimenovanja za zgodovinske državne tvorbe, dogodke ali ob dogodkih podpisane listine, danes pa ta poimenovanja opravljajo imenske funkcije, zato bi jih bilo upravičeno pisati z veliko začetnico, npr. *a/Avstrijska državna pogodba*; podobno še *rimsko cesarstvo, drugi rajh; ogrsko-hrvaško cesarstvo; majniška deklaracija*. Uporabniki pogosto navajajo, da imajo težavo pri prepoznavanju lastnoimenskih sestavin v stalnih besednih zvezah z občnoimenskim jedrom, npr. *park Tivoli, Arena Stožice*, kar otežuje tudi dvojnična norma v primerih kot *dedek/Dedek Mraz*.

Problemska skupina **ločil** še najbolj razkriva, da so uporabniki sodobne slovenščine zelo heterogena skupina: na eni strani jih obremenjujejo povsem osnovna pravila stavčne interpunkcije, npr. pri stavi vejice, na drugi strani se sprašujejo o smiselnosti ohranjanja aktualnih pravil, npr. med deli večbesednih veznikov. Posebnost so vejice v imenih filmskih in literarnih stvaritev (*Ne joči, Peter; Srečno, Kekec; Petek, 13.; Zbogom, orožje*). Pri ločilih je posebno zanimivo tudi nerazlikovanje med vezajem in pomišljajem oz. stava vezaja (npr. v novejših samostalniških tvorjenkah *odjemalec-strežnik, novinar-urednik*) in pomišljaja, predvsem v protivnih (*tekma Olimpija – Hajduk*), sklepalnih (*Podarim – dobim*), nasprotnostnih (*odnos zdravnik – pacient*) in pojasnjevalnih razmerjih (*Osnovna šola Oskarja Kovačiča – podružnica Rudnik*).

Tretje pereče pravopisno poglavje je **pisno in oblikoslovno prevzemanje lastnih imen**, saj v slovenščini pogosto ne ločimo med zgodovinskimi in religijskimi, svetniškimi imeni, ki smo jim že v preteklosti poiskali slovenske imenske ustreznice (*Franz Josef – Franc Jožef; mati Tereza ali mati Terezija; Luthrovo/Lutrovo leto ter Luxembourg, Konstanca, Mavricij*), po drugi strani pa se sprašujemo o oblikoslovnih prilagoditvah, ki poskrbijo za nemoteno skladijsko rabo prevzetih imen imen (*Užice, Brela, Helsinki*).

Neusahljiv je vir vprašanj, povezanih s skladijskim **ujemanjem**, še zlasti v povedih s sestavljenim osebkom, ki niso le vezalnega, temveč tudi ločnega značaja (*ustanova in/ali raziskovalec izjavljata ...; Obiskala nas bosta njegov(a) brat ali sestra*). Posebno problematično je tudi ujemanje povedka z osebkom, v katerem nastopa količinski izraz (*Veliko čebel umre, ker ne najdejo poti v panj*) in v katerem se vpliv količinskega izraza kot modifikatorja ujemanja ne širi v drugi stavek, če je poved večstavčna. Pogosto uporabnike zbega, da v prvem stavku pod vplivom količinskega izraza deluje slovnično ujemanje, v drugem, tj. odvisnem stavku pa semantično ujemanje, ki izhaja iz pomena osebk.

2 Uporabniki Jezikovne svetovalnice

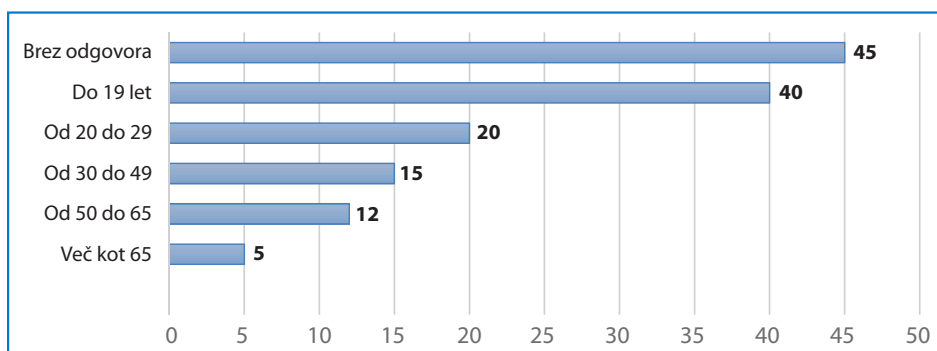
Stik med jezikoslovcem in uporabnikom jezika v procesu jezikovnega svetovanja ni šele stvar digitalne dobe, zagotovo pa je ta prinesla mnoge nove možnosti tako pri zastavljanju vprašanj kot pri razpoznavanju tega, kdo so uporabniki in kakšne so njihove potrebe. Dosedanje slovenske raziskave uporabnikov spletnih jezikovnih forumov in svetovalnic so se usmerjale zlasti v odkrivanje motivacije za zastavljanje vprašanj oziroma v načine oblikovanja vprašanj – do rezultatov pa so avtorji prišli z analizo samih vprašanj (Bizjak

Končar in dr. 2011; Hribar 2009; Arhar Holdt, Čibej in Zwitter Vitez 2015). Tudi za Jezikovno svetovalnico je bila opravljena taka analiza vprašanj (Lengar Verovnik 2016), nadgradili pa smo jo še z neposredno spletno anketo, k izpolnjevanju katere so bili med decembrom 2016 in julijem 2017 nagovorjeni vsi uporabniki Jezikovne svetovalnice – tako tisti, ki zastavljajo vprašanja, kot tisti, ki jo uporabljajo zgolj kot vir.

Anketirano populacijo predstavlja 212 oseb, ki so anketo izpolnile delno ali v celoti; od tega jih je 40 % aktivnih uporabnikov svetovalnice, 33 % jih še ni zastavilo vprašanja (so pasivni uporabniki), 27 % pa se jih o tem ni izreklo.

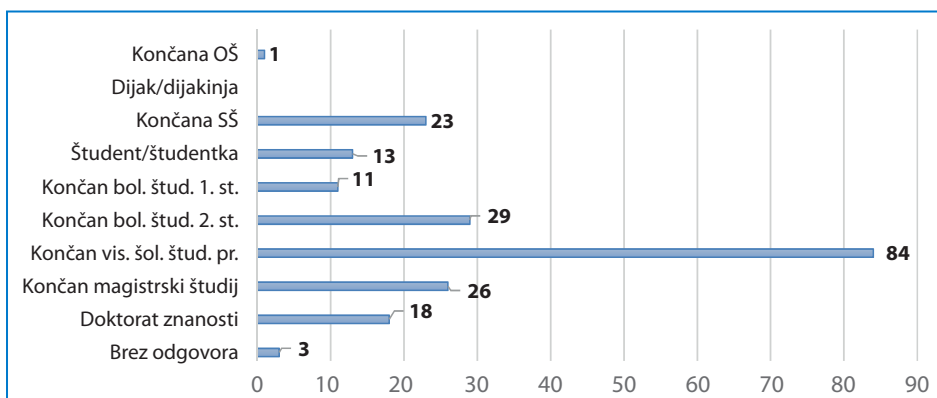
2.1 Demografski podatki in izobrazba

Starostno je najmočneje zastopana skupina 30–49 let, ki predstavlja skoraj polovico vzorca (49 %), najmanj oseb je v skupini do 19 let (2 %). Iz starostne sestave anketirane populacije (slika 4) je mogoče sklepati, da gre pri vsaj treh četrtinah za osebe, ki imajo za seboj že celotno šolanje (vključno z najvišjimi ravni izobrazbe).

Slika 4: Starostna sestava anketirane populacije

Po izobrazbi (slika 5) izstopa skupina oseb z visokošolsko izobrazbo: seštevek tistih s končanim visokošolskim študijskim programom in primerljivim drugostopenjskim bolonjskim programom predstavlja polovico vzorca (53 %). Relativno visoka sta

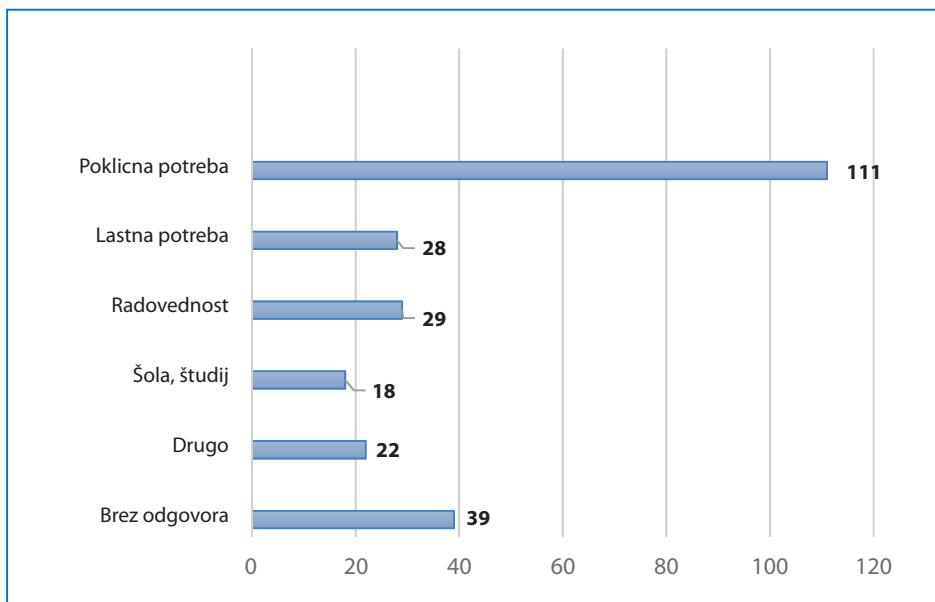

Slika 5: Izobrazbena sestava anketirane populacije

tudi deleža oseb z znanstvenim magisterijem in doktoratom znanosti, ki skupaj močno presegata seštevek deležev obeh nižjih ravni izobrazbe.

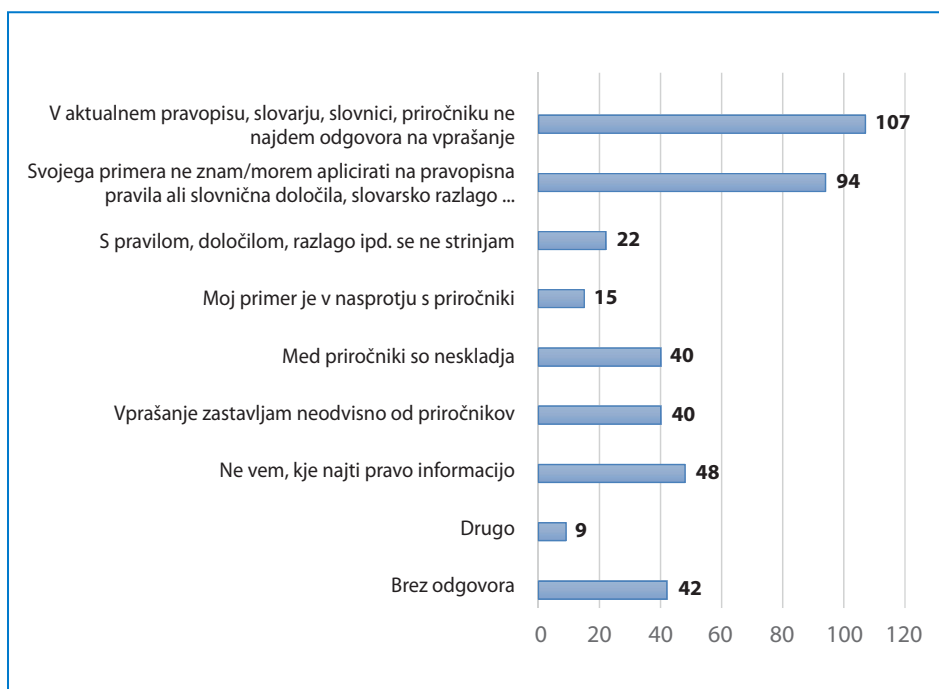
2.2 Motivacija za uporabo svetovalnice

Starostna in predvsem izobrazbena sestava kaže, da gre večinoma za visoko izobražene osebe v najbolj aktivnih letih. Vprašanja o poklicu jim nismo zastavljali, je pa pri nekaterih anketirancih poklicno ozadje mogoče razbrati iz odprtih odgovorov pri nadaljnjih vprašanjih. Najbolj povedna sta podatka, da se na odgovor strokovnjakov v svojem okolju lahko sklicujeta dve tretjini (67 %) anketirancev in da jih kar polovica (51 %) kot edino ali kot eno od motivacij za uporabo Jezikovne svetovalnice navaja poklicne potrebe (slika 6).

Slika 6: Motivacija za uporabo svetovalnice

Anketirancem smo ponudili tudi nekaj vnaprej oblikovanih razlogov za uporabo svetovalnice (izbrali so jih lahko več, slika 7). Polovica oz. 51 % se jih strinja s trditvijo »V aktualnem pravopisu, slovarju, slovnici, priročniku ne najdem odgovora na vprašanje«, le nekoliko manjši, in sicer 44-%, pa je delež strinjanja pri trditvi »Svojega primera ne znam/morem aplicirati na pravopisna pravila ali slovnicihna določila, slovarsko razlago ...«. Anketiranci jezikovne priročnike torej očitno poznajo in jezikovne svetovalnice večinoma ne obiščejo (le) zato, ker je to lažje in udobneje kot brskanje po priročnikih. Obstajajo pa seveda tudi uporabniki, ki ne vedo, kje najti pravo informacijo (23 %), ali pa vprašanje zastavljajo neodvisno od priročnikov (19 %).

Slika 7: Razlogi za uporabo svetovalnice

2.3 Pričakovanja uporabnikov glede jezikovnega svetovanja

V spletni anketi so lahko uporabniki pri dveh vprašanjih odprto pisali o svojih izkušnjah z uporabo Jezikovne svetovalnice in predlogih za izboljšave. Tisti, ki so z odgovori zadovoljni, so kot argument navajali jasnost, poglobljenost, utemeljenost in konkretnost.

- *Svetovalec se osebno in zelo učinkovito posveti vsakemu primeru. Razlage so jasne in ne dvoumne. V odgovor pogosto vnesejo primere za boljši prikaz pravilne rabe.*

Vendar pa so bolj kot pozitivni zanimivi negativni odzivi, saj so obsežnejši – anketiraneec se zaradi izražanja nezadovoljstva ali nestrinjanja bolj potrudi z utemeljevanjem in opisovanjem tega, kaj bi po njegovem mnenju bilo treba spremeniti. Pogosto je omenjena ohlapnost, nedokončnost odgovora. Anketirance pri tovrstnih odgovorih moti dvoje: prvič, da se odgovarjalec ne postavi v vlogo avtoritete, ki presoja o boljši/pravilnejši možnosti; drugič, da pri novejših jezikovnih spremembah ali procesih te zgolj opiše in pokomentira, ne da bi o njih tudi presojal oziroma – še bolje – dokončno presodil.

- *Z odgovori sem večinoma zelo zadovoljna, res pa je, da so včasih tudi preveč nedefinirani, v smislu: »to je strokovna raba, prednost imajo uveljavljeni izrazi« ali pa »čeprav ni povsem skladu s pravili, je v redu, saj raba narašča«.*
- *Odgovore razumem. Moti pa me, da je preveč rešitev ali/ali oz. preveč je izjem od pravil.*

Da je tudi pri zastavljanju vprašanj prevladujoč pogled skozi prizmo razmerja *prav – narobe*, je bilo pokazano že v Lengar Verovnik (2016), saj je bila v tem smislu zastavljena tretjina vprašanj (32 %), medtem ko je druge izraze, ki označujejo stopnjo ustreznosti oz. primernosti jezikovnega izraza ali pojava (npr. ustrezno in primerno/ primerneje), vsebovalo le dobre 3 % vprašanj. Res pa je tudi, da je vsebinska analiza vprašanj pokazala, da »besede 'pravilno' oz. 'prav' spraševalci ne razumejo več nujno v njenem absolutnem pomenu in kot protipomenko 'narobe', temveč jo uporabljajo tudi v primerih, ko v resnici sprašujejo o stopnji ustreznosti, primernosti, ko se zavedajo, da ne gre za absolutne vrednosti in pojave«.

Tudi nekateri drugi komentarji kažejo, da se anketiranci zavedajo krožnosti procesa normiranja in da tudi vlogo Jezikovne svetovalnice vidijo v spremljanju in komentiranju jezikovnih procesov (Lengar Verovnik 2016: 187).

- *Po odgovorih sodeč se mi zdi, da svetovalnica dobro krmari med pravili in živostjo/razvojem jezika.*
- *Morda bi bilo dobro, če bi jezikovne norme v primerni meri, a dovolj hitro sledile živemu jeziku, ga spremljale in na ta način posodabljale. Na ta način, si laično predstavljam, jezikovna raven ne bi zdrsnila prenizko.*

Zato so praviloma tudi naklonjeni poglobljenim odgovorom z več razlage in primeri. Da je res tako, kaže primerjava odzivov pri vprašanju o tem, kako pomembni se jim zdijo pri odgovarjanju hitrost odgovora, preglednost odgovora, utemeljitev odgovora, kompetenca strokovnjakov in povezava s sorodnimi vprašanji. Daleč največ najvišjih ocen so anketiranci prisodili utemeljitvi odgovora, zelo pomembna se jim zdi tudi njegova preglednost. Z najvišjima ocenama je 60 % anketirancev ocenilo tudi kompetenco strokovnjakov pri odgovoru, zato gotovo ni naključje, da se po pomoč zatekajo k svetovalnici z znanstvenim uredniškim odborom.

3 Normativne in slovnične zadrege jezikoslovcev

Odgovorov v jezikovni svetovalnici je skoraj 2000, zato smo se pri začetnem ugotavljanju potencialnih zadreg jezikoslovcev odločili za oblikovanje podkorpusa. Pri izboru vprašanj smo se v prvem koraku oprli na zunanje signale, ki razkrivajo: 1) da je odgovor nastal s sodelovanjem dveh ali več jezikoslovcev, kakor je nakazano s podpismi na koncu besedila; 2) da gre za več tematsko povezanih vprašanj, na katera je kontinuirano odgovarjal en jezikoslovec. Pri nadaljnjem pregledovanju pa smo oblikovali ključne besede, kot so *ново, novost; prenova* in nadaljnje različice *novi pravopis, prenovljena pravila* in *pravopisne/slovnične spremembe*.

Z izbranimi parametri smo za presojo problematike normativnih zadreg jezikoslovcev pripravili manjši podkorpus. Da bi dosegli čim večjo preglednost razpravljanja, smo na podlagi pregledanega gradiva uvedli tri izhodiščna problemske področja, ki so v nadaljevanju podrobneje predstavljena.

3.1 Prvo problemsko področje: opis (novih) jezikovnih dejstev

V prvi sklop normativnih zadreg se uvrščajo odgovori, vezani na opis jezikovnih dejstev, ki so predvsem dogovornega značaja. Za ponazoritev je izbran vzorčni odgovor s področja okrajšav. Uporabnika zanima okrajšava gg., ki jo je našel na spletnem portalu Amebis. Poglejmo si odgovor, objavljen v spletni jezikovni svetovalnici (<https://svetovalnica.zrc-sazu.si>).

Slika 8: Okrajšana množinska oblika besede »gospod«

Vprašanje:

Pri pregledovanju in iskanju posameznih sklanjatvenih vzorcev za določene besede na portalu Amebis sem naletel tudi na obliko gg., in sicer kot množinsko obliko za samostalnik gospod. Zanima me izvor in utemeljitev nastanka tovrstnega zapisa, ki se na prvi pogled zdi precej »eksotičen«.

Odgovor:

Okrajšavo **gg.** najdemo tako v pravopisnem slovarju (SP 2001) kot tudi v Slovarčku krajšav Mojce Kompara:

gg. okrajš. gospodje

Oblika je **starinska**, danes je v rabi skorajda ne zasledimo. O njeni živosti v preteklosti nas prepriča že pogled v besedila iz obdobja prva polovice 20. stoletja, npr.

- *Državne volitve, 1900*
- *Državne volitve in kmečki zastopniki gg. Robič, Žičkar in Ploj*
- *Učiteljski tovariš, 1933*

Predstavnikom oblastev, gg. senatorjem, gg. narodnim poslancem in predstavnikom političnih organizacij!

- *Uvod v pravopis iz leta 1935*

Posebno odločilna je bila za kraljevsko bansko upravo izjava avtorjev Pravopisa, gg. Breznika in Ramovša, da smatrata sedanjo obliko slovenskega pravopisa, kar se njiju tiče, za dokončno in da v novi izdaji Slov. pravopisa ne bosta ničesar spreminjala z izjemo kake manjše pomanjkljivosti.

Sicer je podvajanje prve (ene) črke okrajšave, kadar želimo poudariti, da gre za več kot eno »uresničitev« tega, kar zaznamuje okrajšava, pojav, ki ni redek. Tako se vse bolj uveljavljajo, npr.:

- dvojni doktor, dvojna doktorica > ddr.
- trojni doktor, trojna doktorica > dddr.
- dvojni magister, dvojna magistrica > mmag.

Helena Dobrovoljc, Tina Lengar Verovnik (oktober 2016)

Pri odgovoru (slika 8) sta sodelovali dve jezikoslovki in se pri pojasnjevanju oprli na primerjavo rabe okrajšave gg. v prvi polovici 20. stoletja in v zadnjem desetletju 21. stoletja ter tako podkrepili ugotovitev, da je gg. starinska okrajšava. S tem zgle domo opozoriti na tisti segment odgovorov, ki zahteva informacijo o premikih v jezikovni rabi in potrjuje, da je nabor korpusnega gradiva nujen ne samo za jezikoslovca, ki odgovarja na vprašanja uporabnikov, ampak tudi za oblikovanje novih pravopisnih pravil. Ugotoviti je namreč treba, ali pravopisna pravila ustrezno pokrijejo novo, empirično pridobljeno gradivo ter kako gradivske smernice in zakonitosti vplivajo na dopolnitev ali prenovo pravopisnih členov v veljavnih pravopisnih pravilih (SP 2001).

3.2 Drugo problemsko področje: družbeno, politično in kulturno pogojene spremembe

Premikov v jezikovni rabi ne moremo vezati samo na gradivske smernice in pravopisna določila, ki imajo, tako kot tudi pravni zakoni, v praksi pogosto različne interpretacije, ampak tudi na družbene, politične in kulturne spremembe. Ob tem jezikoslovci v svojih odgovorih opozarjajo na raznolikost jezikovne rabe ter razmerje med jezikovnimi spremembami in življenjem družbe. Prav pri tovrstnih vprašanjih pa jezikoslovci velikokrat trčijo tudi ob nasprotovanje strokovne javnosti. Za ponazoritev je iz jezikovne svetoval-

nice izbran primer s področja prevzemanje besed. Izhodiščno vprašanje (slika 9) se veže na sklanjanje in podomačevanje imena princa in novega španskega kralja Felipeja (URL: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/542/ime-španskega-kralja-felipeja>).

Slika 9: Ime španskega kralja Felipeja

Vprašanje:

Zanima me vaše stališče do sklanjanja španskega imena *Felipe* (princ in novi kralj). Pravopis na strani 90 in po paragrafu 780, 781 priporoča kot boljše različico (primer *Čašule*, mogoče tudi *Giuseppe Felipe*, *Felipa* (če jemljemo *-e* kot končnico, in ne kot del osnove (potem bi sklanjali *Felipe*, *Felipeja*, tako kot večina). Mogoče pa bi morali posloveniti ime in ga pisati kot kralja *Filipa VI.* (slovenjenje imen vladarjev), čeprav smo njegovega očeta vedno pisali kot *Juana Karlosa* (in ne *Janeza Karla*).

Odgovor:

Na vprašanje o slovenjenju imen vladarjev smo že odgovarjali: Tuja imena vladarjev: prevesti ali ne? Ime bodočega španskega kralja *Felipeja VI.* (*Šestega*) ostaja neposlovenjeno, sklanja pa se *Felipe*, *Felipeja* itd.

Peter Weiss, Helena Dobrovoljc (junij 2014)

Kratki odgovor, ki podaja informacijo, da ime španskega kralja Felipeja ostaja nepodomačeno, pa je doživel buren odziv lektorske službe TV Slovenija. Zato je sledila dopolnitev odgovora, kakor prikazuje slika 10.

Slika 10: Ime španskega kralja Felipeja – dodatek k odgovoru

Dodatek k odgovoru:

Na naš odgovor se je z nejevoljo odzvala gospa Ana Starešinič iz lektorske službe TV Slovenija, ki se sklicuje na pravopisna pravila (člen 177), po katerih se imena vladarjev in papežev podomačujejo (*Elizabeta*, *Franc Jožef*, *Viktorija*, *Janez XXIII.*, *Pij*). To določilo je zelo ohlapno, saj so se že dolgo podomačevala tudi druga imena članov vladarskih družin, česar pravopisno pravilo niti ne omenja. Vendar pa je takega ravnanja v zadnjem času čedalje manj: nizozemska kraljica je bila *Beatrix*, zdajšnji nizozemski kralj je *Willem-Alexander*, španski kralj, ki je abdiciral, je *Juan Carlos*. Ovira pri podomačevanju je nenavadnost tujega imena, ki bi ga bilo težko podomačiti, ali prevelika domačnost in vsakdanost podomačenega imena (prejšnji španski kralj bi s podomačenim imenom moral biti *Janez* ali *Ivan Karel*). Nekaj na podomačevanje imen vpliva tudi bližina konkretne vladarske hiše: imena članov habsburške družine so bila podomačena že ob rojstvu, kakega brazilskega cesarja pa sploh ne (npr. *Pedro II.*). Špansko kraljevo družino z imenom *Filip VI.* očitno jemljemo čedalje bolj za svojo.

V uredniškem odboru svetovalnice smo v začetku junija ugotovili, da je v slovenščini danes precej neposlovenjenih imen tujih monarhov, saj se ti v javnem življenju pojavljajo že pred dejanjem kronanja – taki primeri so na primer španski prestolonaslednik *Felipe*, poznamo angleškega prestolonaslednika *Charlesa* in naslednjega *Williama*, njegovega brata *Harryja* in sina *Georgea* in podobno. Doslej je veljalo, da imamo poslovenjeno ime princa ali princeze ipd. od njihovega rojstva. Sto let po sarajevskem atentatu posebej pogosto omenjeno je ime prestolonaslednika *Franca Ferdinanda*: kot prestolonaslednik je imel podomačeno ime in kot tak je bil ubit, zato sploh ni postal cesar.

Gre za tri tipe imen vladarjev in njihovih sorodnikov:

- imena, ki nimajo slovenske vzporednice, zato ohranjajo izvorno obliko (*Beatrix*),
- imena, ki kljub slovenski vzporednici ohranjajo izvorno obliko (*Juan Carlos*),
- imena v nizu podomačenih (*Elizabeta II.*).

S podomačitvijo imena *Felipe* v *Filip* ne bi prekinili tradicije Filipov, kar je sicer dober argument, toda menili smo, da se s spremembo imena oteži identifikacija osebe, ki je bila še včeraj prestolonaslednik *Felipe*, danes pa je kralj *Filip*.

S španskim kronanjem 19. junija 2014 je prišlo do preimenovanja iz *Felipe* v *Filip*, ki nima osnove v španščini (tam je ime dobilo le dodatek VI., tj. *Šesti*), hkrati pa uvaja v slovenščino popolno novost, ki je v nasvetu jezikovne svetovalnice, naj bi prestolonaslednik tudi kot kralj nosil ime *Felipe*, nismo predvideli. Moteče je, da ob podomačenem imenu *Filip VI.* ostane nepodomačeno ime njegove žene, kraljice *Letizie* (ne torej *Leticije*), kar ni prav nič dosledno: našim krajem je ob koncu prve svetovne vojne npr. vladal cesar *Karel* z ženo *Cito*.

Zanimiv je sprejem imena *Felipe* ali *Filip* za novega španskega kralja v drugih jezikih: angleško in nemško ime sedanjega španskega kralja je *Felipe VI.* (ipd.) *Španski*. Na nemški Wikipediji je izrecno zapisano:

– »*Felipe VI.* ... (nemška oblika *Philipp VI.* je v nasprotju z zgodovinskimi monarhi neobičajna).« (*Philipp* bi bil po slovensko *Filip*.)

V kakem drugem jeziku pa je dobil ime *Filip* in tem se po skupni odločitvi lektorskih služb RTV Slovenija in Dela zdaj pridružuje tudi slovenščina. Ime nizozemskega kralja *Willema-Alexandra* ostaja neposlovnjeno, princ *William* pa bo ob kronanju postal *Viljem*: očitna neenakopravnost je zajela tudi evropske vladarske družine.

Težko pa vlečemo vzporednice z imeni papežev, saj si ti izberejo ime šele, ko so za papeža izvoljeni, npr. *Frančišek* (prej *Jorge Mario Bergoglio*).

Peter Weiss, Helena Dobrovoljc (20. junija 2014)

Dodatek k odgovoru potrjuje, kako je opis in poznavanje širših družbenih okoliščin pomemben del jezikoslovčeve presoje jezikovnih dejstev. V sklop te tematike sodijo številni odgovori s področja prevzetih besed in besednih zvez. Za zgled navajamo še odgovor o podomačevanju tujih krajevnih imen (URL: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si>).

Slika 11: Sklanjanje (tujega) krajevnega imena »Brela«

Vprašanje:

Ime *Brela*:

Je prav, da se ga sklanja v skladu z izvornikom, ki je množinski samostalnik ženskega spola?

Odgovor:

Vprašanje, ki ste nam ga zastavili, v slovenski pravopisni tradiciji še ni bilo izrecno rešeno. V pravopisnih priročnikih sicer lahko zasledimo slovarske rešitve, ki pričajo o tem, da

(1) pri nekaterih tujih imenih poiščemo v svojem jeziku podobne besede in pregibanje uravnamo **po analogiji**, pogosto prevlada že uveljavljena možnost (*Atene, Helsinkij*);

(2) pri drugi skupini tujih imen, navadno so to imena iz (južno)slovanskih jezikov, ki so nam domača ali so nam bila domača zaradi skupne preteklosti, pa **upoštevamo slovnične kategorije**, ki veljajo v izvornem jeziku.

K 1: Spreminjanje slovničnih kategorij

Imena pogosto spremenijo naglas, redkeje (a vendar dovolj pogosto) spremenijo **spol** in **število**. Npr.:

- Mesto argentinskih Slovencev (*Bariloče*) je v španskem izvorniku moškega spola, pri nas pa množinski samostalnik ženskega spola.
- Na vprašanje o sklanjanju imena majevskega svetišča *Chichén Itzá* smo že odgovorili: Spol in pregibanje majevskega mesta Chichén Itzá
- Poljsko mesto *Zakopane* je srednjega spola in ga sklanjamo pridevniško *Zakopane* – v *Zakopanem*, po pravopisu pa je to množinski samostalnik ženskega spola: *Zakopane* – v *Zakopannah*.

- *Tenerife* pravopis kodificira kot edninski (*na Tenerifu*), kar ustreza dejstvu (en otok), v večinski rabi pa je *na Tenerifih*.

- Podobno je z *Atenami* in *Helsinki*. O tem smo že pisali: [Sklanjanje imena »Helsinki«](#)

(O vseh razsežnostih spreminjanja slovnčnih kategorij tudi prispevek P. Weissa na Grošljevem simpoziju I. 2016, ki ga je mogoče poslušati na povezavi: <http://ff.classics.si/wp-content/uploads/2016/02/21-Peter-Weiss-Slovnčni-spol-in-stevilo-pri-izposojenkah-v-slovenscini.mp3>)

K 2: Ohranjanje slovnčnih kategorij

Gre za imena mest iz bivše Jugoslavije, kjer so mnenja jezikoslovcev deljena. Res je, da so bili pravopisci v Slovenskem pravopisu 2001 bolj naklonjeni ohranitvi izvorne slovnčne kategorije spola in števila in so normirali sklanjatev srbskega mesta *Užice* po srbskem pravopisu, torej *Užice – Užica – v Užicu* (tudi zaradi pridevnika *Titovo Užice*), vendar danes pogovorno živi tudi v srbskem, hrvaškem jeziku oblika v *Užicah*. Podobnih primerov v pravopisu ni.

Kako ravnati pri Breli/Brelih?

O vprašanju, kako ravnati pri prevzemanju imen iz jezikov, ki so nam sorodni, bo razpravljala Pravopisna komisija pri SAZU in ZRC SAZU, do tedaj pa zgoraj nakazana dilema narekuje zgolj naslednji odgovor:

Ime *Brela* z Makarske riviere je v hrvaškem jeziku množinsko (*Saznajte više o Brelima*), kar bi se glasil *Brela Brela Brelima Brela Brela* (tj. zvalnik) u *Brelima Brelima*, nekaj težav pa je pri izbiri spola, saj Hrvatski jezični portal navaja srednji spol množine, Aničev pravopis pa ženski spol (**Brela** ž naselje u Makarskom primorju).

Ime v slovenščini redko sklanjamo množinsko (*Brela Brel Brelim Brela v Brelih z Breli*), a v rabi prevladuje edninska sklanjatev samostalnika ženskega spola (*Brela Brele Breli Brelo v Breli z Brelo*). Prevladujoče podomačeno sklanjanje je izpričano npr. v korpusu Gigafida, kjer je zveza imena *Brela* s predlogom v izkazana v 17 primerih: 15-krat gre za rabo edninske (v *Breli*) in 2-krat množinske oblike (v *Brelih*, v *Brelah*).

Primer ni osamljen:

- 1) Podobno ravnamo z imenom *Pučišća* (Brač), kjer je namesto hrvaškega v *Pučišćima* oziroma slovenskega v *Pučišćih*, v rabi prevladala paradigma *Pučišće – v Pučišću*.
- 2) Enako velja za črnogorsko mesto *Pljevlja*, ki ga sklanjamo kot v izvorniku (v *Pljevljih*) ali po analogiji s slovenskimi samostalniki ženskega spola, tj. podomačeno (v *Pljevlji*).
- 3) Večinoma gre za edninske samostalnike, ki jih zaradi značilnega končaja, torej oblikoslovnega obrazila v imenovalniku ednine, po analogiji pretvorimo v množinske. Ali pa množinska imena, npr. *Kaštela* pri Splitu, ki zaradi podobnosti z edninskimi (*Kaštel* v Istri), prevzamejo navadnejše sklanjanje.

Za slovenska imena velja, da se pri izbiri spola in števila ter posledično sklanjatve ravnamo **po lokalnih navadah**, vendar pa se o tem, ali uveljavljamo podobno načelo tudi za imena iz hrvaškega, srbskega oz. kakega drugega južnoslovenskega jezika, nobeno kodifikacijsko telo še ni izreklo. Vaše vprašanje pa je sprožilo v Pravopisni komisiji pri SAZU in ZRC SAZU tudi pogovor o tej problematiki, ki ga bomo po odločitvi tudi objavili.

Helena Dobrovoljc (april 2017)

Odgovor o sklanjanju zemljepisnega imena *Brela* opozarja na pomanjkanje sociolingvistično usmerjenih raziskav, ki bi bile jezikoslovcem gradivska podpora pri oblikovanju odgovorov v jezikoslovni svetovalnici, saj bi tako z večjo zanesljivostjo ugotavljali razvojne tendence jezika in v skladu s temi spoznanji tudi posodobili veljavne jezikovne priročnike oziroma slovarje.

3.3 Tretje problemsko področje: sistemske jezikovne spremembe

S tretjim problemskim področjem se odmikamo od skupinskih odgovorov in odgovorov z dodatki kot najbolj razpoznavnih znakov pravopisnih vrzeli k tematsko povezanim vprašanjem, na katera je pogosto kontinuirano odgovarjal en jezikoslovec. Prehajamo

od ključnih besed *ново*, *pravopis* h ključnim besedam *jezikovna tradicija*, *neusklajenost*, *jezik opisa*. V ta krog se uvrščata tudi odgovora na vprašanja o besednih vrstah, kakor prikazujeta sliki 12 (URL: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1771/besednovrstna-umestitev-besede-natanko>) in 13 (URL: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/591/mnogostni-zaimek>).

Slika 12: *Besednovrstna umestitev besede »natanko«*

Vprašanje:

Zanima me, ali je beseda *natanko* v povedi *Letos mineva natanko 400 let od smrti Shakespeara* prislov ali členek?

Odgovor:

Vsaka slovnica (lahko) rešuje vprašanje besednih vrst drugače; da zmeda ni prevelika, pa skrbi jezikoslovna tradicija. To ni značilno samo za slovenske slovnice, ampak za interpretacijo besedja v slovnica tako rekoč vseh jezikov.

Uvrstitev posameznih besed v besedne vrste se je v slovenskih slovnica spreminjala že od samega začetka. Tu namreč ne gre za vprašanje, kaj je prav in kaj narobe, ampak za vprašanje, katere kriterije slovnica postavi, ko razporeja besedno gradivo v besedne vrste.

Adam Bohorič (1584) tako ločuje naslednje besedne vrste: ime (nomen), zaimek, glagol, deležnik, prislov, veznik, predlog in medmet. Ime deli na lastno (proprium) in občno (appellativum), slednjega pa na samostalnik (substantivum) in pridevnik (adiectivum). Pod imenom obravnava tudi števnik ter (določni in nedoločni) člen.

Marko Pohlin v prvi izdaji svoje slovnice (1768) ločuje ime (= samostalnik in pridevnik), števnik, zaimek, glagol, predlog, prislov, medmet in veznik, v drugi izdaji (1783) pa jim v samostojnem in drugim besednim vrstam enakovrednem poglavju doda še deležnik kot »posebno vrsto pridevnika«. Člen (določni in nedoločni) obravnava v okviru imena.

Ožbalt Gutsman besednim vrstam ne posveča kakega posebnega premisleka. V prvem delu slovnice opiše (določni in nedoločni) člen, samostalnik, pridevnik, števnik, glagol in predlog, tem pa v drugem delu (pri skladnji) doda še opis prislova, veznika in medmeta.

Jernej Kopitar (1809) utemelji delitev besednih vrst, ki je bila precej vplivna: (določni in nedoločni) člen, samostalnik, pridevnik, števnik, zaimek, glagol, prislov, predlog in medmet. Tem besednim vrstam nato doda Valentin Vodnik (1811) še deležnik kot samostojno besedno vrsto. Kopitarjeva in Vodnikova delitev se nato tako ali drugače ponavljata tudi v slovnica naslednjih nekaj desetletij.

Novo delitev, ki se je v šolah obdržala več desetletij, je vzpostavil Anton Janežič (1854): v svoji slovnici ločuje imena (samostalniki, pridevniki, števniki), glagole in »členke« (tj. nepregibne besedne vrste: prislovi, predlogi, vezniki, medmeti).

Anton Breznik (1916) ločuje šest glavnih besednih vrst: samostalnik, glagol, pridevnik, števnik, zaimek in »členek«. Pod »členke« uvršča prislov, predlog, veznik in medmet.

Slovnica štirih (1956), na podlagi katere je nastajal SSKJ, je ločevala naslednje besedne vrste: samostalnik, pridevnik, zaimek, števnik, glagol, prislov, predlog, veznik in medmet.

Premik v pojmovanju besednih vrst je nato naredil Jože Toporišič (1976/2000), ki ločuje naslednje besedne vrste: samostalniška beseda, pridevniška beseda, glagol, prislov, predikat, predlog, veznik, členek in medmet. Samostalniška beseda v tej slovnici vključuje samostalnike, posamostaljene pridevniške besede in samostalniške zaimke, pridevniška beseda pa pridevnike, števnike in pridevniške zaimke. Med neosebne glagolske oblike šteje deležja, deležnike, glagolnik, nedoločnik, namenilnik

Več o zgodovini besednih vrst na Slovenskem lahko preberete na www.fran.si/slovnice-in-pravopisi.

Vse do slovnice Jožeta Toporišiča je bil torej členek obravnavan kot posebna vrsta prislova. Slovarji se običajno naslanjajo na slovnico, ki je v času nastanka prvih gesel posameznega slovarja najbolj aktualna. Le redko se odločijo za odstop od te prakse, a ga vedno ustrezno pojasnijo. V slovarjih in pravopisnih priročnikih ima namreč besednovrstna oznaka praktičen pomen, saj uporabnika usmerja k boljšemu razumevanju besede.

Kaj je torej beseda *natanko* v vašem primeru?

Po slovnici Jožeta **Toporišiča** (in posledično v novejših priročnikih) je **členek**, po starejših slovnica (in posledično v **starejših priročnikih** ali v priročnikih, kjer ločevanje členkov od prislovov ne bi bilo smiselno) pa je **posebna vrsta prislova**.

Ker je v slovenščini takšnih besed razmeroma veliko, se bo členek v slovenskih slovnica (in posledično v novejših priročnikih) verjetno obdržal kot samostojna besedna vrsta. V francoščini je takšnih besed na primer precej manj, zato tam členska večinoma ne ločujejo od prislova: tako v slovnica kot v priročnikih.

Kozma Ahačič (januar 2017)

Slika 13: *Mnogostni zaimek*

Vprašanje:

Še vedno imam mnogo težav. Je v teh dveh primerih raba besede *mного* pravilna?

Slovenski pravopis je delo mnogih slovenskih jezikoslovcev in drugih strokovnjakov.

Mnogim je izrekel dobrodošlico.

Odgovor:

Z leksemi **mnog/mnogi/mного** so res težave, saj je pri pojasnitvi (ne)pregibanja treba pogledati starejše in sodobne slovnice in primerjati zadnji pravopis (SP 2001) in SSKJ. Ker so se spreminjala poimenovanja za besedne vrste in ker je problem pregibanja (*mного ljudi*) ali nepregibanja (*mного ljudi*) v slovnica po letu 1956 tudi ostal nepojasnen, kakor opozarja že Gradišnik (Slovenščina za Slovence 1967, str. 199), se je ob vašem vprašanju za potrditev pravilnosti vašega prvega zgleda (*Slovenski pravopis je delo mnogih slovenskih jezikoslovcev in drugih strokovnjakov*) treba nasloniti predvsem na pomensko razlago v SSKJ, ki določa pomenski obseg leksema **mного**:

mного ... ki izraža veliko število oseb, stvari od kake celote (gl. SSKJ *mnóg -a -o prid.* (o) mn; v SP mnog. količ. zaim.)

Prav pomen je tisti, ki nam pove, da se leksem **mного** razlikuje od leksema **mного**:

mного ... izraža veliko količino (gl. SSKJ *mnógo prisl.* (o); v SP nedol. količ. štev.).

V vašem primeru ne gre za veliko količino jezikoslovcev, ampak za številne jezikoslovce, zato je pregibna oblika mnogostnega količinskega zaimka edina možna izbira. Niso vsi primeri tipa *pred mnogimi leti* zamenljivi s tipom *pred veliko leti* (gl. SP 2001 *mnóg -a -o*: mnogostni količinski zaimek). Upoštevati je treba pomen, zato leksemov **mного** in **mного** ni mogoče vedno rutinsko zamenjevati.

Drugi primer (*Mnogim je izrekel dobrodošlico*) je pravilen, saj gre za posamostaljeno rabo mnogostnega zaimka. Potrditev najdete v SSKJ v geslu *mnóg -a -o prid.* (sam.: *mного mislijo drugače ...*).

Aleksandra Bizjak Končar (julij 2014)

Prikazana zgleda pričata o težavah sestavljalcev odgovorov, ki so povezane z neusklenostjo metajezika v priročnikih in slovnica in zahtevajo primerjavo sinhronega stanja z diahronim. Dejstvo, da se informacije med priročniki ne ujema ali so prikazane zakrito, samo še povečuje nelagodje pri uporabnikih, jezikoslovcem pa nalaga »detektivske raziskave« in iskanje odgovorov na vprašanja: kje se je neka slovnica oblika izgubila ali spremenila, zakaj so jo jezikoslovci začeli preganjati, zakaj se je opustilo sklanjanje ali spremenil sklanjatveni vzorec, kako so oblikovne spremembe povezane s pomenskimi itd.

3.4 Sklepne ugotovitve

V obravnavanih odgovorih, ki opozarjajo na vrzeli v pravopisnih ali slovničnih priročnikih, je vrsta segmentov, s katerimi je mogoče utemeljiti trditev, da se pri tovrstnih izzivih jezikoslovci odločajo za opisni način, s katerim predvsem informirajo javnost o jezikovnih dejstvih in jezikovni misli, manj pa je potrebe po predpisovanju.

Da bi začrtali bolj splošne težnje, ki označujejo jezikovno svetovanje, to je razmerje med predpisovanjem in opisovanjem, pa bo treba horizontalni vpogled v jezikovno svetovalnico v prihodnosti dopolniti z bolj poglobljeno vertikalno raziskavo.

Literatura

- Ahačič, Kozma, 2017: *Besednovrstna umestitev besede »natanko«*. Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik. URL: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si>.
- ANJO = *Akcijski načrt za jezikovno opremljenost*, 2015. URL: < http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Razpisi/2017/JR-ESS-Ranljive_skupine_govorcev/Akcijski_nacrt_za_jezikovno_opremljenost.pdf>
- Arhar Holdt, Špela, Jaka Čibej in Ana Zwitter Vitez, 2015: S pomočjo uporabniških jezikovnih vprašanj in mnenj do boljšega slovarja. V: Vojko Gorjanc idr. (ur.). *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 196–214.
- Bizjak Končar, Aleksandra, 2014: *Mnogostni zaimek*. Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik. URL: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/591/mnogostni-zaimek>.
- Bizjak Končar, Aleksandra, Helena Dobrovoljc, Kaja Dobrovoljc, Nataša Logar Berginc, Polonca Kocjančič, Simon Krek in Tadeja Rozman, 2011: *Kazalnik 17 – Standard za korpusno analizo težav pri tvorbi besedil*. URL: http://projekt.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik17/Kazalnik_17_Slogovni_prirocnik_SSJ.pdf.
- Majcenovič (Dobrovoljc), Helena, 2003: Odzivnost javnosti ob izidu Slovenskega pravopisa (Izhodiščne teze I-V). V: Jesenšek, Marko (ur.). *Perspektive slovenistike ob vključevanju v Evropsko zvezo*, (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, ISSN 1408-3043, 14). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 213–217.
- Dobrovoljc, Helena, 2017: *Sklanjanje (tujega) krajevnega imena »Brela«*. Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik. URL: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/2049/sklanjanje-tujega-krajevnega-imena-brela>.
- Dobrovoljc, Helena, Lengar Verovnik, Tina, 2016: *Okrajšana množinska oblika besede »gospod«*. Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik. URL: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si>.
- Dobrovoljc, Helena, Krek, Simon. 2011: Normativne zadrege – empirični pristop. V: Kranjc, Simona (ur.). *Meddisciplinarnost v slovenistiki*, (Obdobja, Simpozij, = Symposium, 30). 1. natis. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 89–97.
- Hribar, Nataša, 2009: Al' prav se piše – spletna razglabljanja o slovenskem jeziku. V: Marko Stabej (ur.). *Infrastruktura slovenščine in slovenistike* (Obdobja 28). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 171–176.
- Kalin Golob, Monika, 1996: *Jezikovna kultura in jezikovni koticiki*. Ljubljana: Jutro.
- Lengar Verovnik, Tina, 2016: Jezikovni koticiki za sodobno rabo – in sodobnega uporabnika. V: *Slovenščina danes (Dialogi 52/7–8)*, str. 177–192. Maribor: Aristej.
- Žaucer, Rok, Marušič, Franc, 2009: Jezikovno svetovanje, praksa in ideali. V: Stabej, Marko (ur.). *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*, (Obdobja, Simpozij, = Symposium, 28). 1. natis. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 449–456.

SP 2001 (e2003) = *Slovenski pravopis*, Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU – Založba ZRC.

Weiss, Peter, Dobrovoljc, Helena, 2014: *Ime španskega kralja Felipeja*. Jezikovna svetovalnica Inštituta za slovenski jezik. URL: <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/542/ime-španskega-kralja-felipeja>

UMIK NOVEGA DOLGEGA AKUTA V SLOVENSКИH NAREČJIH

JANUŠKA GOSTENČNIK

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

januska.gostencnik@zrc-sazu.si

Izveleček

Pri obravnavi je bil v ospredju zanimanja umik novega dolgega akuta. Analizirano je narečno gradivo iz krajevnih govorov, ki ta umik izkazujejo, in sicer so to govori čabranškega narečja, kostelskega narečja in severnobelokranjskega narečja dolenske narečne skupine ter eden od govorov poljanskega narečja. Obravnava je pokazala, da je v govorih prišlo bodisi do sovpada akutiranega in cirkumfektiranega tonema, čemur je sledila izguba tonemskih opozicij, temu je sledil umik, bodisi do metonimije akuta v cirkumfleks v poljanskem govoru, nato še do regularnega umika cirkumfleksa. Izpostavljeni so še drugi govori poljanskega narečja, ki izkazujejo metonimijo akuta v cirkumfleks.

Ključne besede: dolenska narečna skupina, poljansko narečje, naglas, novi dolgi akut, *Slovenski lingvistični atlas*

Abstract

The retraction of the long neo acute was being treated. Dialectal material from the local dialects which show the mentioned retraction was being analyzed and that the Čabranka dialect, the Kostel dialect and Northern White Carniola dialect of the Lower Carniolan dialect group and a single local dialect of the Poljane dialect. The treatment showed the local dialects either carried out the coincidence of the acute and cirkumflex, followed by the loss of tonem opposition and the retraction either the metatony of acute to cirkumflex was carried out, followed by the retraction as in the case of the local dialect of Poljane dialect. Other local dialects of Poljane dialect which present metatony of acute are being set out.

Key words: Lower Carniolan group, Poljane dialect, accent, neo acute, *Slovenian Linguistic Atlas*

1 Uvod

Pri obravnavi je bil v ospredju zanimanja umik novega dolgega akuta. Z analizo posameznih primerov v krajevnih govorih, ki ta umik izkazujejo, bi rada prispevala k poznavanju tipologije naglasnih pojavov v slovenskih narečnih govorih. Moje vprašanje je bilo, do katere mere krajevni govori, v katerih prihaja do umika novega dolgega akuta, le-tega izvedejo zaradi (nekdanjega) tonema samega. Do umika prihaja večinoma le v danes netonemskih govorih in v enem tonemskem govoru poljanskega narečja. Novo naglašeni zlog je v večini govorov kratek (z morebitno prisotnostjo ponaglasne dolžine), kar nakazuje na relativno mlad pojav.

Narečno gradivo za posamezne krajevne govore je bodisi vzeto iz zbirke¹ za SLA,² bodisi iz monografije³ *Krajevni govori ob Čabranki in zgornji Kolpi* (Gostenčnik, 2018).

2 Obravnavni tipi leksemov

V obravnavo so bili vzeti sledeči odgovarjajoči tipi leksemov:⁴ 1) večzložni glagoli 2. razreda III. nedoločniške vrste praslovanskega naglasnega tipa c in IV. nedoločniške vrste praslovanskega naglasnega tipa c v sedanjiku ter 2) izimenske izpeljanke praslovanskih besedotvornih naglasnih tipov B in G.

Večzložni glagoli 2. razreda III. nedoločniške vrste in IV. nedoločniške vrste praslovanskega naglasnega tipa c s praslovanskim dolgim samoglasnikom v zadnjem zlogu osnove imajo v sedanjiku praslovanski novi akut, ki je rezultat poznopraslovanskega naglasnega umika s praslovanskega polglasnika v šibkem položaju (Šekli 2016: 334); na primer: 2. os. ed. sed.: psl. **sědišb* > ppsl. **sědišb* > knj. sln. *sediš*, psl. **ležišb* > ppsl. **ležišb* > knj. sln. *ležiš*, psl. **morišb* > ppsl. **morišb* > knj. sln. *moriš*.

Praslovanski besedotvorni naglasni tip G je nepremični besedotvorni naglasni tip z nepremičnim naglasnim mestom na prvem zlogu pripone, ki je imel praslovanski tonem tipa novega akuta na dolžini (Šekli 2016: 313). Izpeljanke praslovanskega besedotvornega naglasnega tipa G so na primer: psl. **koňár̥b* > knj. sln. *konjár*, psl. **ključár̥b* > knj. sln. *ključár*, psl. **selák̥b* > knj. sln. *selják*.

Praslovanski besedotvorni naglasni tip B je nepremični besedotvorni naglasni tip z nepremičnim naglasnim mestom na prvem zlogu končnice (Šekli 2016: 315). V našo obravnavo so bile vzete tiste izimenske izpeljanke tega tipa, ki so po poznopraslovanskem naglasnem umiku s praslovanskega polglasnika v šibkem položaju na predhodni dolgi zlog povzročile nastanek praslovanskega novega akuta na dolžini; na primer: psl. **męsar̥b* > knj. sln. *mesár*, psl. **mōžak̥b* > knj. sln. *možák*.

¹ In sicer za kraje: Babno Polje, Lazec, Srednja vas pri Dragi, Čabar (HR), Novi Kot, Ravnice (HR), Osilnica, Vas (pri Kostelu), Delač, Banja Loka, Drašiči, Vavpča vas, Suhor, Metlika, Podzemelj, Grm pri Podzemlju, Javorje nad Poljanami.

² Gradivo hrani Dialektološka sekcija Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani.

³ In sicer za kraje: Prezid (HR), Kozji Vrh (HR), Novi Kot, Ravnice (HR), Tršće (HR), Zamost (HR), Vode (HR), Gerovo (HR), Turke (HR), Razloge (HR), Delnice (HR).

⁴ Praslovanski naglasni tipi so po Stangu 1957 in Dyboju 2000.

3 Odražanje praslovanskega novega akuta na dolžini v slovenščini

3.1 Knjižna slovenščina

Praslovanski novi akut na dolžini se v knjižni slovenščini v vseh besednih zlogih odraža kot akut na dolžini. Ti zlogi so v izhodiščno splošnoсловenskem sistemu stalno dolgi, tj. dolžina je ves čas ohranjena, tudi v zadnjem ali edinem besednem zlogu, na primer: (vse knj. sln.) *ključ*, 2. os. ed. sed. *čepiš*, *kováč*, *rokáv*, Rmn. *lás*, Rmn. *vrát*.

3.2 Stanje v slovenskih narečjih

V narečjih je tonem tipa novega akuta oz. njegova dolžina precej obstojen. V večini tonemskih govorov je ohranjen bodisi kot akut na dolgem zlogu (na primer SLA T029 *máxi:r* 'mehur'), bodisi kot cirkumfleks na dolžini v tistih govorih, ki v izvorno zadnjih besednih zlogih nimajo tonemskih nasprotij (na primer SLA T262 *maxù:r*).⁵ V večini netonemskih govorov se odraža kot dolžina pod naglasom (na primer SLA T096 *m'xu:r* 'mehur').

V preostalih govorih je prišlo do umika, in sicer je na podlagi pregledanega narečnega gradiva ugotovljeno, da do umika novega dolgega akuta prihaja na treh deloma nestičnih območjih slovenskega jezikovnega sistema. Prvo je območje netonemskih govorov vzdolž reke Čabranke in Kolpe, tj. v čabranškem narečju dolenjske narečne skupine v Sloveniji in v Gorskem kotarju na Hrvaškem, in sicer bo predstavljeno gradivo naslednjih krajevnih govorov: Babno Polje (SLA T279), Prezid (HR), Kozji Vrh (HR), Lazec (SLA T280), Srednja vas pri Dragi, Čabar (HR) (SLA T410), Novi Kot (SLA T417), Ravnice (HR) (SLA T411), Tršče (HR), Zamost (HR), Osilnica (SLA T281), Vode (HR), Gerovo (HR), Turke (HR), Razloge (HR) in Delnice (HR). Stično temu je kostelsko narečje dolenjske narečne skupine, iz katerega bo predstavljeno narečno gradivo iz krajev: Vas (pri Kostelu) (SLA T416), Delač (SLA T282) in Banja Loka (SLA T283).

Po starejših jezikovnih pojavih enako je drugo območje netonemskih govorov severnobelokranjskega narečja,⁶ predstavljeno bo narečno gradivo krajev: Drašiči, Vavpča vas (SLA T293), Suhor, Metlika (SLA T296), Podzemelj (SLA T294) in Grm pri Podzemlju (SLA T295).

Zadnje območje zajema osamljen tonemski govor vasi Javorje nad Poljanami (SLA T183) poljanskega narečja rovtarske narečne skupine.

V vseh obravnavanih govorih vlada splošna tendenca umika naglasa proti začetku besede; in sicer so jim skupni vsi nesplošnoсловenski naglasni umiki, to so: umik na prednaglasni *e* in *o* (t. i. umično naglašena *e* in *o*), umik s končnega kratkega odprtega in zaprtega zloga na predhodni zlog (z izjemo severnobelokranjskega narečja) tipa *visok*, umik na prednaglasno nadkračino (t. i. umično naglašeni *ə*) z odprtega in zaprtega zloga tipa *megla*, terciarni umik cirkumfleksa na predhodni zlog z zadnjega odprtega in zaprtega zloga tipa *oko*, umik novega dolgega akuta z zadnjega odprtega in zaprtega zloga na predhodni zlog tipa *kovač*.

⁵ Tako večina vzhodnodolenjskih govorov (glej npr. Smole 1998).

⁶ Južnobelokranjskih govorov na tem mestu ne bom posebej omenjala zaradi bodisi pogosto mešanih refleksov bodisi zaradi njihove drugačne geneze.

3.2.1 Naglasni premiki v čabranškem in kostelskem narečju

Netonemski govori čabranškega in kostelskega narečja so izvedli vse prej omenjene nesplošnoslovenske naglasne umike. Tine Logar (1996: 207) je v okviru belokranjskih govorov za t. i. belokranjske naglasne premike (tj. terciarni umik cirkumfleksa in umik novega dolgega akuta) predvideval, da sta se oba tonema najverjetneje že pred svojim umikom izenačila, saj so odrazi novo naglašeni samoglasnikov isti. Isto velja tudi za vse govore čabranškega in kostelskega narečja. Vsi tonemi na zadnjih odprtih in zaprtih zlogih so se torej izenačili, kar je pomenilo izgubo tonemskih opozicij, nato je prišlo do umika na predhodni zlog. Kostelska govora Delača in Banja Loke še ohranjata ponaglasno dolžino.

Terciarni premik cirkumfleksa (tudi s sredinskih zlogov večzložnic) – gradivo: Babno Polje *d'rěvu*, 'kakuš'; Ravnice *'sərci*, *'sěnu*; Osilnica Red.: *'peči*, *'lěsa*, *'nogi*; Vas (pri Kostelu) *'telu*, *'testu*, *'mazinc*, *m'ravinc* 'mravljinec'; Delač *'mesu:*, *'golo:p*, *'kulu:*; Banja Loka *'živa:y*, *'sinu:* 'seno', *'kulu:*, *'viče:r*, *'pepe:y*, *'gospo:t*, *'srce:y*, *'uku:*, *m'ravi:nc*, *'golo:p*, *'komo:uč*, *'mesu:*, Red.: *'meda:*, *'voza:*, *'kosti:*, *'suli:*, Imn.: *'viši:*, *'uči:*, *'lidi:*, *'pesti:*, *'testu*.

Umik novega dolgega akuta z zadnjega (odprtega) in zaprtega zloga na predhodni zlog – gradivo za čabranško narečje: Lazec 3. os. ed. sed.: *z'goni*, *'boli*; Srednja vas pri Dragi *'mæxur* (star.); Čabar 2. os. ed. sed. *'ži:viš*; Babno Polje *'pastēr*, *'kavač*, *k'ʷabuk*, *'kamar*; Prezid *'pastir*, *'kavač*, 1. os. ed. sed.: *'patin se* 'potiti se (med boleznijo)', 3. os. ed. sed. *z'gani* 'zvoniti'; Novi Kot *'mesar*, *'ʷapar* 'lopar', *'ʷatar* 'oltar', *'nazi* 'nazaj', 1. os. ed. sed.: *'paznan* 'poznati', *'pastj̄n se* 'postiti se', 2. os. ed. sed. *'sędiš* 'sedeti', 3. os. ed. sed.: *'visi*, *'kasi* 'kositi', *k'rapi* 'kropiti', *'sadi*, *s'taji*, *na'rači* 'naročiti', *z'gani*, *'dərži*, *s'mərđi*; Kozji Vrh *'kavač*, 1. os. ed. sed. *'ževin* 'živeti'; Janeži *'kavač*, *'zidar*, 1. os. ed. sed. *'žęvj̄n*, *'sedin*, 3. os. ed. sed.: *'bali*, *se 'radi*, *'tapi* 'topiti', *z'gani*; Ravnice *gas'padar*, *'męxur*, *s'ramak*; Zamost *g'ʷovnik*, 3. os. ed. sed. *'boli*; Tršće *gas'padar*, 1. os. ed. sed. *'žęvin*, 3. os. ed. sed. *se 'pati*, *z'gani*; Osilnica *'žępan*, *'męxur*, *gas'padar*, 1. os. ed. sed. *'sęšin*, 3. os. ed. sed.: *'gərmi*, *s'mərđi*; Vode *'pastir*, *'kavač*, 1. os. ed. sed. *'živj̄n*, 3. os. ed. sed. *z'gani*, *'bali* (me); Gerovo 3. os. ed. sed. *'živi*, *'kəpi* 'kipeti', *'gari* 'goreti', *'ftapi se* 'utopiti se', *z'ganj̄*; Turke *'voznik* (star.), *'pastir*; Razloge 1. os. ed. sed. *'živj̄n*, 3. os. ed. sed. *z'goni*, *'nəzaj* 'nazaj'; Delnice *'xidič* 'hudič', 1. os. ed. sed.: *'pistin* 'pustiti', *'sidin* 'sedeti'.

Gradivo za kostelsko narečje: Vas (pri Kostelu) *'mesar*, *'žępan*, *'komar*, *'košar*, *'vozač*, *gos'podar*, 1. os. ed. sed.: *se 'bujin*, *'tupin* 'topiti', *k'rupin* 'kropiti', *'sulin* 'soliti', *'tərp̄in* 'trpeti', *'vərtin* 'vrteti', *'pistin* 'pustiti', *z'gibin* 'izgubiti', *'sędin*, *'čępin* 'čepeti', 3. os. ed. sed.: *'gərmi*, *'guri*, *z'vuni*, *'kusi*, *'luvi*, *'rusi*, *s'niži*; Delač *'męx̄:r*, *'zida:r*, *'kova:č*, *'koma:r*, *gós'poda:r*, *'pastē:r*, 1. os. ed. sed.: *'t̄pi:n*, *'ži:věn* ~ *'živi:n*, 3. os. ed. sed.: *k'lęči:*, *'rōsi:*, *z'vōni:*, *'lōvi:*, *'leti:*, *'ži:vě* ~ *'živi:*; Banja Loka *'pasti:r*, *'čuda:k*, *'zida:r*, *'kova:č*, *'koša:r*, *'pajda:š*, *gos'poda:r*, *'męx̄:r*, *'žępan* 1. os. ed. sed.: *'buj̄i:n se*, *'muči:n* 'molčim', 3. os. ed. sed.: *'kusi:*, *'leži:*, *'gr̄mi:*, *'šiši:*.

3.2.2 Naglasni premiki v severnobelokranjskem narečju

V severnem delu Bele krajine se govorijo slovenski severnobelokranjski govori. T. i. belokranjske (naglasne) umike ima Tine Logar (1996: 80) za samostojno razvite slovenske pojave, čeprav so na videz povezovalni s štokavskimi. Namreč, refleksi novo naglašeni samoglasnikov so tipično slovenski.

Tipa *oko* in *kovač* sta se po izgubi tonemskih nasprotij v severnem delu Bele krajine v kvalitetnem in kvantitetnem pogledu izenačila. Terciarni premik cirkumfleksa

– gradivo: Drašiči 'gohup, 'nebu, 'oku, Suhor 'oku, Metlika Imn. 'lasi, 'nebo. Umik novega dolgega akuta z zadnjega odprtega in zaprtega zloga na predhodni zlog – gradivo: Vavpča vas 'mæx"or, 'k#omar, 'kʷo:vač; Suhor: 2. os. ed. sed. 'žəviš 'živeti', 'čəpiš 'čepeti', 'le:tiš, 'ko:siš, 'sa:diš; Metlika 'me:xur, 'pa:stir, 'ko:mar, 'ko:vač, k'la:buk, gos'po:dar, 2. os. ed. sed.: 'žəviš, 3. os. ed. sed. 'ro:si, 'gərmi, 'žəvi; Podzemelj 'kovač, 'komar, 'mexur, 1. os. ed. sed. 'zvonim, 3. os. ed. sed. s'mərdi, gos'podar; Grm pri Podzemlju 'me:xor, 'pastir, 'ko:mar, 'ko:vač.

3.2.3 Naglasni pojavi v govoru vasi Javorje nad Poljanami in drugih poljanskih govorih

Krajevni govor vasi Javorje nad Poljanami poljanskega narečja pozna že prej omenjene nesplošnoslovenske naglasne umike, in sicer umik s končnega kratkega zloga tipa *visok*:⁷ *vèsok, òtrok, òple:n, mlàtč* (< sln. **mlatč*), *šèrok, mòdra:s* in tudi na predpredzadnji zlog: *mòčèrad*; terciarni premik cirkumfleksa s ponaglasno dolžino: *γòspə:d, pròsu:*, tudi s sredinskih zlogov v večzložnicah: *plàni:nka, γòse:nca, kòlə:urat, pàrja:tu* 'prijatelj', *òta:va* in na proklitiko: *tà mla:i* 'ta mlajši'. Govor izpričuje umik novega dolgega akuta z zadnjega, v glavnem zaprtega, zloga na predhodni zlog, tudi tu se srečujemo s ponaglasno dolžino: *žəpa:n, kòma:r, kòwa:č, pòstè:r* 'pastir', 1. os. ed. *žèvi:m* 'živeti'; tudi na predpredhodni zlog: *γχòspoda:r*. Do umika (še) ni prišlo v primeru *mexè:r*.

Znana je tudi metonimija akuta v cirkumfleks v vseh zlogih: *krà:ya, žà:ba, mlà:ka, nì:ya, trà:ya, zì:ma*; prišlo je do sovpada novega akutiranega tonema v cirkumfektirani tonem: *xrà:st, grì:č, zè:žle*, tudi v primeru *mexè:r*. S tem v zvezi je tudi umik starega akuta s sredinskih zlogov v trozložnicah tipa *korito*: *lèsi:ca, nèvesta, žèle:z, kèri:t*; vendar ta umik s cirkumfektiranega sredinskega zloga, ki je rezultat interne metonimije, ni obvezen: *plani:na, mali:na, prosì:ca, kolè:n*, kar je znak, da je to relativno mlad pojav. To kronologijo potrjuje tudi Beguš (2011: 22), ki za govor v Žirovski kotlini ugotavlja, da se je umik naglasa z izvorno zaprtega končnega dolgega cirkumfektiranega zloga zgodil pred metonimijo v predzadnjem zlogu.

Metonimija (starega in novega) akuta v cirkumfleks ni specifična le za ta govor, poznajo jo tudi drugi okoliški govori, recimo govor vasi Poljane nad Škofjo Loko (z Gorenjo vasjo SLA T181) in tudi Žirovska kotlina,⁸ vendar v nobenem od teh govorov ne prihaja do umika metoniranega novega dolgega akuta. Poljane nad Škofjo Loko:⁹ *krà:ya, žà:ba, riba, mùxa, trà:ya, svè:ča, kolè:n, γnè:zd, klù:č, xrà:st, plani:na, lesica, malina*, Imn. *làsje:, pònde:žlk*, vendar *mexè:r, klobù:k, komà:r, pastè:r*.

Glede relativne kronologije posameznih poljanskih naglasnih pojavov Beguš (2011: 21) za Žirovsko kotlino (Dobračeva – Žiri SLA T178) predvideva, da je sovpad akutiranega in cirkumfektiranega tonema v zadnjem zlogu kasnejši od umika naglasa s cirkumfektiranih zlogov v dvo- in večzložnicah. V omenjenem govoru namreč prihaja

⁷ Vsi narečni primeri, podani v prispevku, so pisani v novi slovenski fonetični transkripciji, da bi bila lažja primerjava med gradivom posameznih krajevnih govorov. Tako je bilo celotno narečno gradivo iz poljanskega narečja pretvorjeno iz t. i. stare Ramovševe transkripcije v narečno transkripcijo, ki je uveljavljena v sodobni slovenski dialektološki literaturi.

⁸ Po Stanonik 1977.

⁹ Za razliko od govora Javorja nad Poljanami, kjer so v inventarju prozodemov le cirkumfektirani dolgo in kratko naglašeni zlogi, izkazuje govor Poljan tudi akutski tonem, in sicer se z akutom odražata umično naglašena *e* in *o*: *kósa, ósla, débu, čél*.

do umika izvorno cirkumfektiranega tonema v dvo- in večzložnicah, ne pa tudi v dvo- in večzložnicah z izvorno akutom na dolžini v zadnjem zlogu (*junà:k < junák*). Za govor vasi Javorje te kronologije ne morem potrditi, saj je v vseh primerih prišlo do umika, odrazi pa so enaki. Potrdi se lahko le, da je prišlo do sovpadu akutiranega tonema s cirkumfektiranim tonemom, nato pa do regularnega umika cirkumfleksa, ali se je to zgodilo kronološko prej ali kasneje kot umik izvorno cirkumfektiranega tonema, je težko reči.

4 Sklep

Pregled narečnega gradiva posameznih krajevnih govorov kaže na dokaj verjeten zaključek, da noben slovenski govor, v katerem je prišlo do umika tipa novega dolgega akuta, ni izvedel tega umika zaradi nekdanje nove akutirane tonematike naglašena zloga. V netonemskih severnobelokranjskih, čabranških in kostelskih govorih sledi umik novega akuta splošni tendenci govorov po umiku katerega koli naglasa proti začetku besede, še pred umikom pa sta se oba tonema najverjetneje izenačila. V tonemskem govoru vasi Javorje nad Poljanami je bil novi dolgi akut najprej metatoniran v cirkumfleks, čemur je sledil umik, ki ga lahko samo še zaradi tradicije poimenujemo umik novega dolgega akuta.

Bolj zanimivi so zato lahko govori poljanskega narečja, ki sicer poznajo terciarni umik cirkumfleksa, na primer v Žirovski kotlini, in so prav tako izvedli metatonijo na zadnjem zlogu tipa *kovač* v cirkumfleks, vendar pa do umika (še) ni prišlo, kar nakazuje na to, da je bil sovpad tonemov relativnokronološko kasnejši. Govor vasi Javorje nad Poljanami tako izkazuje relativno akcentsko progresivnost glede na okoliške poljanske govore.

Literatura

- Beguš, Gašper, 2011: Relativna kronologija naglasnih pojavov govora Žirovske kotline poljanskega narečja. *Slovenski jezik - Slovene linguistic studies* 8. 19–33.
- Dybo, Vladimir A., 2000: *Morfonologizovannye paradigmatičeskie aktcentnye sistemy: tipologija i genezis*. Moskva : Jazyki russskoj kul'tury.
- Gostenčnik, Januška, 2018: *Krajevni govori ob Čabranki in zgornji Kolpi*. Ljubljana: Založba-ZRC, ZRC SAZU.
- Logar, Tine, (ur. Kenda-Jež, Karmen), 1996: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Smole, Vera, 1998: Fonološki opis govora vasi Šentrupert (SLA 262). *Jezikoslovni zapiski* 4. 73–88.
- Stang, Christian Schweigaard, 1957: *Slavonic accentuation*. Oslo: I kommisjon hos H. Aschehoug & co. (W. Nygaard).
- Stanonik, Marija, 1977: Govor Žirovske kotline in njenega obrobja. *Slavistična revija* XXV/2–3. 293–309.
- Šekli, Matej, 2016: *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov. I, Od praindoevropščine do praslavanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Zbirka za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Hrani: Dialektološka sekcija ISJ ZRC SAZU v Ljubljani.

IZGOVOR SLOVENSКИH BESED V NEMŠKIH PRAVOREČNIH SLOVARJIH

LUKA HORJAK

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

luka.horjak@gmail.com

Izvleček

V dveh najnovejših nemških pravorečnih slovarjih *Deutsches Aussprachewörterbuch* (DAWB) in *Duden Das Aussprachewörterbuch* (DUDEN 15) lahko najdemo 101 lastno ime, ki je s kvalifikatorjem označeno kot slovensko. Gre predvsem za priimke, osebna ter zemljepisna imena. DAWB pri zapisovanju izgovora slovenskih lastnih imen sledi načelom nemškega pravorečja in tujo izgovorjavo dosledno ponemčuje, DUDEN 15 pa skuša slediti pravilom slovenskega pravorečja, a je pri tem nedosleden. Največ odstopanj od slovenske zborne izreke je pri kakovosti in kolikosti samoglasnikov, manj pa pri soglasnikih ter mestu naglasa. Pojavi se tudi nekaj napak pri pravopisnem zapisu gesel ter uvrščanju lastnih imen med slovenska.

Ključne besede: lastna imena, pravorečje, fonetika, fonologija, nemški pravorečni slovarji

AUSSPRACHE DER SLOWENISCHEN WÖRTER IN DEN DEUTSCHEN AUSSPRACHEWÖRTERBÜCHERN

Zusammenfassung

In den zwei aktuellsten deutschen Aussprachewörterbüchern *Deutsches Aussprachewörterbuch* (DAWB) und *Duden Das Aussprachewörterbuch* (DUDEN 15) ist 101 Eigenname mit dem Qualifikator slowenisch bezeichnet. Darunter findet man Familiennamen, Personennamen und Toponyme. DAWB berücksichtigt bei der Transkription der slowenischen Eigennamen die Regeln der deutschen Orthoepie und deutsch die Fremdaussprache konsequent ein; DUDEN 15 berücksichtigt dabei die slowenische Orthoepie, ist dabei aber inkonsequent. Die meisten Abweichungen sind bei der Quantität und Qualität der Vokale zu finden, wenige bei den Konsonanten und bei der Akzentstelle. Es lässt sich manche Fehler bei der Rechtschreibung der Lemmata und bei der Einordnung der Eigennamen finden.

Schlüsselwörter: Eigennamen, Orthoepie, Phonetik, Phonologie, deutsche Aussprachewörterbücher

0 Uvod

O¹ slovenskem zbornem izgovoru se jezikovni uporabnik lahko pouči v *Slovenskem pravopisu* (SP 2001), *Slovenski slovnici* (Toporišič 2004) ter informativno-normativnih slovarjih, ki so dostopni na spletišču *fran.si*. Samostojnega pravorečnega slovarja še nimamo. Fonetična transkripcija celotnih iztočnic je zajeta v nastajajočem rastočem slovarju *eSSKJ* (za zdaj 661 gesel). Zanimivo je, da je nekaj slovenskih besed vključenih v nemška pravorečna slovarja *Deutsches Aussprachewörterbuch* (DAWB) in *Duden Das Aussprachewörterbuch* (DUDEN 15). V omenjenih dveh slovarjih se pojavi namreč kar 101 lastno ime, označeno s kvalifikatorjem *slowen*. Prispevek najprej ovrednoti fonetično transkripcijo v nemških pravorečnih slovarjih na podlagi norme slovenske zborne izreke, nato pa ponudi zapis izgovora v skladu z njo.

1 Nemško pravorečje – kratek pogled v zgodovino

Na nemškem govornem območju so težnje po poenoteni standardni izgovarjavi prisotne že vse od 15. stoletja (glej Schmidt 2007: 174–175). Po nastanku Nemškega cesarstva leta 1871 se je najprej izoblikoval enoten pravopis, hkrati pa so skušali normirati tudi izgovor, a so imeli jezikoslovci različne poglede na to, kako oblikovati standardno nemško izgovarjavo. Nemška zborna izreka se je oblikovala na pobudo gledališčnikov. Theodor Siebs je leta 1898 izdal delo *Deutsche Bühnensprache*, ki vsebuje nauk o izgovoru, slovarskega dela s transkribiranim besediščem pa ne. Delo so potrdila pomembnejša združenja gledališčnikov, Siebs pa je pred pripravo druge izdaje dela izvedel še ankete z nosilci norme, tj. igralci, ter kodifikacijo na podlagi ugotovitev tudi posodobil. Strokovna javnost je pripomogla k temu, da je delo s 13. izdajo leta 1922 dobilo veljavo splošne izgovorne norme – ustrezno so zamenjali tudi naslov in ga naslovili *Hochsprache*. Pretiravanje z razločno izgovarjavo so mnogi kritizirali, a zaradi politične situacije ni prišlo do novega predloga norme (DAWB 2010: 10–12; Schmidt 2007: 175).

1.1 Dve Nemčiji, dva slovarja

V obdobju hladne vojne sta nastala dva nemška pravorečna slovarja. V ZRN sta leta 1962 Max Mangold in Dudnovno uredništvo izdala slovar *Aussprachewörterbuch*, ki je vseboval več kot 110.000 gesel. Temeljlil je na Siebsovi normi, a je upošteval vpliv novih medijev, ki so s seboj prinesli veliko tuje lastnoimenske leksike. Koncept slovarja se vse do aktualne 7. izdaje (2015) ni koreniteje spremenil (DAWB 2010: 14–15). V NDR so raziskovalci na Univerzi v Jeni in Halleju razvili svojo kodifikacijo, njihov cilj je bil pripraviti pravorečni slovar nemške zborne izreke, tj. izgovora, ki se uporablja v formalnih govornih položajih in ne le v gledališču. Slovar *Wörterbuch der deutschen Aussprache* (WDA) je izšel leta 1964, razširjena (četrt) izdaja pa z naslovom *Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache* (GWDA) leta 1982 (DAWB 2010: 12–14). Kot pravi Mangold (1985: 1500), je v WDA predstavljena norma takšna, da jo lahko doseže vsak govorec, in je zato tudi bolj demokratična.

¹ Za pomoč pri pripravi članka se zahvaljujem Jürgenju Petermannu in Eriki Kržišnik, ki sta priskrbela seznam besed iz digitalne različice DAWB s kvalifikatorjem *slowen.*, ter Hotimirju Tivadarju in Vandi Vremšak-Richter za strokovne nasvete ter pregled članka.

1.2 Duden Das Aussprachewörterbuch (2015)

Zadnja (7.) izdaja Dudnovega pravorečnega slovarja je izšla konec leta 2015. Avtorji so se dela tokrat lotili deskriptivno. Kot relevantne govorce so upoštevali tudi nešolane govorce. Izhodišče ostaja standardna izreka, a so pri tem upoštevali širok spekter variantnosti, saj šolani govorce govori nadregionalno standardno nemščino, laiki pa njene variante. Prvič so v pravorečnem slovarju označene regionalne različice izgovarjave² (Mohn 2016: 142–144). Žal slovar pri transkribiranem gradivu ne razlikuje med izreko šolanih govorcev in izreko laikov. Raziskave so pokazale, da splošno sprejemljive nadregionalne oblike ponekod ni (Mohn 2016: 145). Slovar temelji le na empiričnih raziskavah govora laikov in tako zanemarja izgovarjavo šolanih govorcev, saj v slovarju ni jasne razmejitve med izgovorom za formalne govorne položaje in za manj formalne. Posplošitev, da je prva navedena izgovarjava primerna tudi za šolane govorce, ni možna, saj za to slovar ne poda pojasnila (Mohn 2016: 146).

1.3 Deutsches Aussprachewörterbuch (2009)

Po združitvi Nemčije so bili pogoji za raziskovanje veliko boljši, zato se je pokazala potreba po prenovitvi pravorečnega slovarja GWDA. Eberhard Stock, Georg Heike in Eva-Maria Krech so oblikovali projektno skupino za oblikovanje novega slovarja. Dotedanje raziskave so bile dopolnjene, posebno pozornost so posvetili ponemčenju tuje občne in lastnoimenske leksike. Koncept in idejna zasnova pravorečnega slovarja *Deutsches Aussprachewörterbuch* (DAWB) sicer sledita konceptu GWDA, a z ustreznimi posodobitvami. Avtorji so s pomočjo okoli 1600 nešolanih govorcev ugotavljali, katere izgovorne oblike se jim zdijo primerne za formalne govorne položaje. Omejili so se predvsem na besedilne vrste televizijskih in radijskih poročil ter pogovornih oddaj. Izvedli so tudi nove fonetične raziskave (DAWB 2010: 15–17). Transkripcija iztočnic je bila pripravljena s pomočjo avtomatiziranih računalniških postopkov (DAWB 2010: V–VI).

2 Oris fonemov in pravil nemškega standardnega jezika

Samoglasniški sistem standardne govorne nemščine ima 15 enoglasnikov in 3 dvoglasnike. Enoglasniki so: /i:/, /ɪ/, /e:/, /ɛ/, /ɛ:/, /y:/, /ʏ/, /ø:/, /œ/, /a/, /a:/, /u:/, /ʊ/, /o:/, /ɔ:/; dvoglasniki pa: /aɐ̯/, /aʊ̯/, /ɔœ̯/. V prevzetih besedah iz francoščine nastopajo tudi nosni samoglasniki: [ã], [ẽ], [õ], [œ̃]. Soglasniških fonemov je 20, to so: /p/, /b/, /m/, /f/, /v/, /t/, /d/, /n/, /s/, /z/, /ʃ/, /ʒ/, /ç/, /j/, /k/, /g/, /ŋ/, /r/, /h/ (Vremšak-Richter 2011: 10, 92, 105).⁴ Fonem /r/ ima pet izgovornih različic: priporniški [ʀ], nezvoneči priporniški [ʁ], reducirani [ʁ], nezlogotvorni [ʁ] ter zlogotvorni [ʁ] (Vremšak-Richter 2011: 133–140; DAWB 2010: 85–87; Nerius 2000: 100).

Naglas v nemščini običajno leži na prvem zlogu korena. Večina izgovorne energije je pri standardni nemški izreki osredinjena na naglašeni samoglasnik, zato v predna-

² Dober primer za to je iztočnica *Chemie* (kemija), kjer izvemo, da se beseda pretežno srednjenemško izgovarja [çe'mi:], severnonemško tudi [ʃe'mi:] in [ʃə'mi:], južnonemško in avstrijsko [ke'mi:] in [ke'mi:], švicarsko pa [çe'mi:], [ke'mi:], [xe'mi:] in tudi [çe'mi:] (DUDEN 2015: 272).

³ Glede fonema /ç/ med fonetiki in fonologi ni enotnega mnenja (glej Hall 2000: 63–64).

⁴ K nemškim soglasniškim fonemom nekateri prištevajo tudi zlitnike /ts/, /tʃ/ in /pf/, drugi pa trdijo, da so to le segmenti, sestavljeni iz dveh fonemov (Vremšak-Richter 2011: 105; DUDEN 15: 27).

glasnih in ponaglasnih zlogih pogosto prihaja do redukcij nenaglašanih samoglasnikov.⁵ Naglašeni samoglasniki v odprtih in delno odprtih zlogih so dolgi pri neoznačeni dolžini.⁶ Prav tako so dolgi samoglasniki pri vseh tvorjenkah iz besed z dolgim naglašanim samoglasnikom. Na besedni in zlogovni meji so zveneči zaporniki /b, d, g/ izgovorjeni nezveneče /p, t, k/, razen če jim sledijo /l/, /n/ ali /r/ (za izjeme glej Vremšak-Richter 2011: 108). Zveneči soglasniki so na koncu besede oz. zloga izgovorjeni nezveneče. Za nemščino je značilna tudi progresivna asimilacija, npr. *aus Berlin* 'iz Berlina' [aʊs bɛʁl'i:n] (Vremšak-Richter 2011: 30–32, 107–109).

3 Analiza slovenskih lastnih imen

Analiza zajema slovenska lastna imena v najnovejših nemških pravorečnih slovarjih DAWB in DUDEN 15.⁷ V DAWB najdemo 43 lastnih imen, označenih s kvalifikatorjem *slowen.*, v DUDEN 15 pa 101.⁸ Vsa lastna imena iz DAWB so zajeta tudi v DUDEN 15. Lastna imena iz DUDEN 15 so razdeljena po kategorijah. Podčrtana imena so zajeta tudi v DAWB.

1. **Priimek:** Adamič, Albrecht, Aškerc, Bevk, Blajvajs, Bohorič, Bor, Cankar, Cerar, Cojz, Čop, Dalmatin, Dolinar, Erjavec, Finžgar, Gaj, Globokar, Govekar, Gradnik, Gregorčič, Ingolič, Jakopič, Jama, Jenko, Jurčič, Kardelj, Kersnik, Kette, Kocbek, Kopitar, Korošec, Kos, Kosmač, Kosovel, Kozak, Kranjec, Kreft, Kučan, Levstik, Lipuš, Miklošič, Murn, Pahor, Petan, Plečnik, Prešeren, Prežihov, Ramovš, Stritar, Šubic, Tavčar, Trubar, Vidmar, Vodnik, Vraz, Zamometič, Zlobec, Župančič.
2. **Ime:** Borut, Miro.
3. **Pokrajina:** Dolenjsko, Gorenjsko, Kranjska, Prekmurje.
4. **Kraj:** Bled, Bohinj, Celje, Jesenice, Kobarid, Kočevje, Koper, Krško, Laško, Lipica, Ljubelj, Ljubljana, Ljutomer, Maribor, Nova Gorica, Piran, Planica, Portorož, Postojna, Ptuj, Rimske Toplice, Rogaška Slatina, Škocjan, Škofja Loka, Toplice, Trbovlje, Tržič, Velenje, Videm-Krško, Vipava.
5. **Reka:** Drava, Kolpa, Krka, Mura, Sava, Soča.
6. **Gora:** Triglav.
7. **Država:** Slovenija.

⁵ Szczeplaniak (2009: 49–52) piše, da so redukcije samoglasnikov v nenaglašanih zlogih med drugim posledica tega, da je bila nemška izgovarjava zgodovinsko gledano še zlogovna, nato pa je postala besedna. Posledice so vidne tudi pri dvojnosti roditeljske končnice za moški in srednji spol pri nekaterih samostalnikih, kjer vsebuje starejša končnica še samoglasnik (npr. *des Werkes/Werk-s* Red. 'delo').

⁶ Odprti zlogi so tisti, ki se končajo na samoglasnik. Delno odprti pa tisti, ki se pri pregibanju besede odprejo, npr. *Tag* 'dan' – *Ta|ge* 'dnevi'.

⁷ Razlike v zapisovanju fonetične transkripcije med DAWB in 6. izdajo pravorečnega slovarja *Duden. Aussprachewörterbuch* je sistematično predstavila Vremšak-Richter (2010: 93–99).

⁸ V analizo niso vključena lastna imena brez kvalifikatorske oznake, da gre za slovensko lastno ime. Takih primerov lahko najdemo v DAWB kar nekaj: *Albrecht*, *Dalmatin*, *Drava*, *Gradnik*, *Jama*, *Jenko*, *Kersnik*, *Kette*, *Kolpa*, *Koper*, *Kopitar*, *Kosovel*, *Ljubljana*, *Maribor*, *Mura*, *Murn*, *Sava* in *Vipava*. Vsi ti primeri so v tabeli, priloženi članku, označeni z zvezdico (*). Med naštetimi je tudi leksem *Kette*, ki v nemščini sicer pomeni 'veriga' in ne označuje priimka slovenskega modernista.

Nenavadni sta obliki priimkov *Bleiweis* in *Zois*, saj nista zapisani v skladu s slovenskim pravopisom. Oblik ni mogoče najti niti v nemškem referenčnem korpusu DeReKo.⁹ Prav tako je nenavadno, da se je na seznamu znašlo lastno ime *Zamometič*, saj s poizvedovanjem pri maternih govorcih in na spletu ni bilo mogoče najti utemeljitve, zakaj bi ta priimek označili kot slovenski.¹⁰ Sklenemo lahko, da gre za napako. Primera *Gorenjsko* in *Dolenjsko* sta postavljena v srednji spol, saj se imena slovenskih regij v nemščini običajno uporabljajo v srednjem spolu (Osolnik Kunc 2016). Merila za uvrščanje tujih lastnoimenskih leksemov v slovar niso jasno zapisana. S pomočjo korpusa DeReKo lahko ugotovimo pojavitve obravnavanih slovenskih lastnih imen v nemških besedilih, a je zaradi obsežnosti podatkov pri nekaterih lastnih imenih težko natančno določiti, kateri zadetki so relevantni.¹¹

V podrazdelkih bodo predstavljene razlike med zapisi izgovora v DAWB in DUDEN 15, in sicer glede na naglas, kolikost in kakovost samoglasnikov ter glede na zapis izgovora soglasnikov. Besede so transkribirane s pomočjo orodij *i2Speak*¹² in *ZRCola*.¹³

3.1 O fonetični transkripciji

Poleg prepisa sta dodana še zapisa izgovora imenovalnika (Ied) in roditeljske ednine (Red) v mednarodni fonetični abecedi (IPA). Zapisovanje IPA-transkripcije se drži načel, kot jih predlaga Horjak (2016: 15–22), a ne upošteva razlike v dolžini med kratkimi in dolgimi naglašeni samoglasniki, saj dosedanje raziskave¹⁴ tega niso potrdile. S to problematiko so se v kronološkem vrstnem redu ukvarjali Srebot-Rejec (1988), Petek idr. (1996) in Tivadar (2004a, 2004b).¹⁵ Srebot-Rejec (1988: 246) je ugotovila, da »dolžina v knjižni slovenščini z ljubljansko osnovo ni fonološko relevantna [...]. Dolgi samoglasnik ni samostojna spremenljivka, ampak je posledica naglase.« Podobno so potrdili tudi Petek idr. (1996: 136).¹⁶ Tivadar je problematiko raziskal s pomočjo perceptivnih testov govorcev iz vse Slovenije (Tivadar 2004a) in s pomočjo meritev trajanja samoglasnikov

⁹ Nemški referenčni korpus sodobne pisne nemščine je dostopen na povezavi: <http://www1.ids-mannheim.de/kl/projekte/korpora/>, 18. 8. 2017.

¹⁰ Morda se priimek nanaša na hrvaškega nadškofa Andrea Zamometiča (1420–1484), vir: <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/zamometic-andrea>, 1. 6. 2018.

¹¹ Izmed lastnih imen se v korpusu največkrat pojavi *Albrecht* (148.350-krat), a gre za pogosto nemško lastno ime, zato je ta podatek nerelevanten. Lastna imena, za katera lahko trdimo, da so slovenska in imajo veliko pojavitev, so: *Ljubljana* (12.521), *Maribor* (6716), *Bled* (4626), *Jesenice* (4049), *Planica* (3582), *Kranjska* (3515), *Celje* (2638), *Koper* (1814), *Velenje* (1250), *Mura* (1145), *Pahor* (977), *Piran* (882), *Kopitar* (785), *Kranjec* (678), *Triglav* (607), *Ptuj* (551), *Vidmar* (543), *Lipica* (468), *Krka* (463) itd. Ostala lastna imena imajo manjše število pojavitev.

¹² Spletna aplikacija *i2Speak* je brezplačno dostopna na povezavi: <http://www.i2speak.com/>, 18. 8. 2017.

¹³ Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom *ZRCola* (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

¹⁴ S to problematiko se je prvi ukvarjal Bezljaj (1939).

¹⁵ Rezultate navedenih raziskav je predstavil Jurgec (2011: 246–249).

¹⁶ Izpostavljajo, da so potrdili obstoj razlike v dolžini med naglašeni in nenaglašeni samoglasniki, med dolgimi in kratkimi naglašeni samoglasniki pa ne. Kot izjemo navajajo le /a/ (Petek idr. 1996: 136).

šolanih govorcev (Tivadar 2004b). Z meritvami je ugotovil, da »v slovenskem knjižnem jeziku zanesljivo ločimo samoglasnike predvsem na osnovi fonemskih značilnosti in naglašenosti, na osnovi trajanja pa ne oz. bistveno manj, če je razlika med kratkimi in dolgimi manj kot 1:2« (Tivadar 2004b: 46). S perceptivnimi testi je to potrdil (Tivadar 2004a: 32). Te raziskave potrjujejo neustreznost samoglasniškega modela, ki je predstavljen v *Slovenski slovnici* in v SP 2001.

Glede zapisovanja zvočnikov /l/ in /n/ lahko v *Slovenskem pravopisu* preberemo, da ju pišemo z <lj> oz. <nj> »kadar sta malo podaljšana ali zmehčana, tj. na koncu besede ali pred soglasnikom; v tem primeru jima pred soglasnikom ustrežata glasovna sklopa *lj* in *nj*« (SP 2001: §664). Pri primerih so tako navedene tri možne variante fonetičnega zapisa. Podobno preberemo tudi v *Slovenski zborni izreki* (Šeruga Prek, Antončič 2004: 137). V *Slovene, A Comprehensive Grammar* (Herrity 2016: 35–36) pa je še posebej poudarjeno, da sta /l/ in /n/ pred soglasnikom oz. na koncu besede izgovorjena kot fonema [l] oz. [n], lahko pa sta tudi mehčana. Zaradi pomankanja sodobnih raziskav bo izgovor zvočnikov /l/ in /n/ pred soglasnikom ali na koncu besede zapisan brez označenega mehčanja, tj. [l]/[n], in z označenim mehčanjem, tj. [lʲ]/[nʲ]. Pri teh dvojnica bo na prvem mestu zapis brez mehčanja.

Pri transkripciji neobstojnega *e* oz. polglasnika v tipu *Erjavec Erjavca* se v rabi na mestu polglasnika pogosto izgovarja širokemu *e* približan samoglasnik [ɛ]. Za primer *Erjavec* najdemo v korpusu GOS¹⁷ 6 zadetkov, pri čemer je <e> v priponi <-ec> izgovorjen petkrat kot [ɛ] ter enkrat kot [ə]. Podatkov žal ni dovolj, da bi lahko z gotovostjo postavili eno izreko kot pravilnejšo oz. bolj pogosto. Glede na to, da <e> v priponi pri sklanjanju izpade (t. i. neobstojni slovanski <e>), lahko sklepamo, da gre za polglasnik. To dokazuje izgovor (24) gesel v eSSKJ, ki se končajo na <-ec> in ki imajo vsa pri izgovoru imenovalnika ednine zapisan polglasnik, npr. [ˈbri:njevəts]. Glede na pričakovanja in rabo bodo v prispevku vsi taki primeri imeli izgovorni dvojnici, na prvem mestu bo izgovor s polglasnikom, na drugem mestu pa izgovor s širokim [ɛ], kar pa ni odraz pogostosti ali večje pravilnosti.

3.2 Naglas

V DAWB najdemo dva leksema, pri katerih je naglasno mesto drugačno, kot je v slovenščini. Razlog za to bi lahko bilo dejstvo, da DAWB sledi ponemčevanju tujejezičnega gradiva (DAWB 2010: 122–125). Noben od navedenih razlogov¹⁸ za spremembo naglasnega mesta ne pride v poštev pri *Kozak* in *Kosmač*.

Leksem	DAWB	DUĐEN 15	Ied	Red
Kosmač	k'ɔsmatʃ	kɔs'ma:tʃ	kɔs'matʃ	kɔs'matʃa
Kozak	k'ɔzak	kɔ'za:k	kɔ'zak	kɔ'zaka

Tabela 1: Mesto naglasa

¹⁷ Korpus GOS je dostopen na povezavi: <http://www.korpus-gos.net/>, 18. 8. 2017.

¹⁸ Glej DAWB 2010: 122, 123.

3.3 Samoglasniki

V DAWB so češka, srbohrvaška, slovaška in slovenska lastna imena, ki se začnejo na naglašeni zlog <kr-> transkribirana kot [k'ɪʳ-], npr. *Krčméry* [k'ɪʳtʃmɛ:vi:], *Krk* [krʲk], *Krkonoše* [k'ɪʳkɔnoʃə], *Krleža* [k'ɪʳlɛza:], *Krman* [k'ɪʳman], *Krnov* [k'ɪʳnɔf], *Krstić* [k'ɪʳstitʃ]. Sistematično predstavljena pravila za ponemčenje tujejezičnih leksemov najdemo le za nekatere jeziki, med njimi sta od naštetih le češčina in slovaščina. Pri obeh jezikih najdemo pojasnilo, da je zlogotvorni /ɾ/ ponemčen na dva načina, naglašen kot [ɪʳ], nenaglašen pa kot [əʳ], npr. češko *Brno* [b'ɪʳno:], *Všehrd* [fʃ'ɛhəʳt] oz. slovaško Štrbské Pleso [ʃt'ɪʳpskɛ: pl'ɛsɔ:], *Petržalka* [p'ɛtəʳzalka:] (DAWB 2010: 203, 213). Sklenemo lahko, da so slovenski lastni imeni *Krka* in *Krško* ter tudi srbohrvaška lastna imena zapisali po enakih pravilih, kot so ponemčili češka in slovaška lastna imena. Razlog za to je najverjetneje težka izgovorljivost tega sklopa za nemške govorce.

Leksem	DAWB	DUDEN 15	Ied	Red
Krka	k'ɪʳka:	'kərka	'kərka	'kərke
Krško	k'ɪʳʃko:	'kərʃkɔ	'kərʃkɔ	'kərʃkɛga

Tabela 2: Glasovna skupina /aɾ/

3.3.1 Kakovost

V DAWB in DUDEN 15 lahko najdemo nekaj razlik v kakovosti naglašanih srednjih samoglasnikov. DAWB s ponemčenjem izgovarjave v zaprtih zlogih nekoliko bolj teži k srednjim nizkim, tj. širokim naglašanim samoglasnikom, npr. *Gregorčič*. Nasprotno pa v odprtih zlogih pogosteje najdemo srednja visoka, tj. ozka samoglasnika, npr. *Škocjan*, *Velenje*, *Zlobec*; izjema je *Kočevje*, saj je v DAWB posebej označena zlogovna meja pred [v], a je kljub odprtosti zloga samoglasnik zapisan kot srednji nizki [ɛ]. V DUDEN 15 od standardne slovenske izreke odstopa kakovost naglašanih samoglasnikov v primerih *Čop*, *Pahor*, *Škocjan*, *Trbovlje*, *Velenje* in *Zlobec*, kjer je tendenca obratna, saj so odstopanja v prid srednjima visokima, tj. ozkima samoglasnikom /o/ in /e/, ki sta v nemščini lahko le dolga.

Leksem	DAWB	DUDEN 15	Ied	Red
Čop		tʃo:p	tʃɔp	'tʃɔpa
Gregorčič	gʁɛg'ɔʳtʃitʃ	grɛ'go:rtʃitʃ	grɛ'gortʃitʃ	grɛ'gortʃitʃa
Kočevje	kɔtʃ'ɛ.vjə	ko'tʃe:vje	ko'tʃɛvje	ko'tʃɛvja
Pahor		pa'xo:r	'paxɔr	'paxɔrja
Škocjan	ʃk'o:tsjan	'ʃko:tsjan	'ʃkɔtsjan/ʃkɔts'jan	ʃkɔts'jana
Trbovlje		tər'bo:vlje	tər'bɔvlje	tər'bɔvəl/tər'bɔvəlʲ
Velenje	vɛl'e:njə	vɛ'le:nje	vɛ'lɛnje	vɛ'lɛnja
Zlobec	zl'o:bɛts	'zlo:bɛts	'zlobɛts	'zlobtsa

Tabela 3: Kakovost samoglasnikov

3.3.2 Kolikost

Naglašeni samoglasniki:

V DAWB so vsi naglašeni samoglasniki v zaprtih zlogih zapisani kot kratki, npr. *Ingolič*, *Jurčič*, vsi naglašeni samoglasniki v odprtih zlogih pa kot dolgi, npr. *Lipica*. DUDEN 15 bolj posnema slovensko kodifikacijo izgovorjave, saj so vsi naglašeni samoglasniki zapisani kot dolgi, izjema je le *Vidmar*. Pri primeru *Kosovel* sta v DUDEN 15 oba nenaglašena /o/ transkribirana kot široka, kar odstopa od slovenske izreke, saj so prednaglasni [e] in [o] v slovenščini ožji od ponaglasnih [ɛ] in [ɔ] (Jurgec 2006: 183). Tivadar (2008: 70–71) pa je ugotovil, da sta nenaglašena /e/ in /o/ bolj podobna ozkima, ker sta bolj zaprta in ne tako široka.

Leksem	DAWB	DUDEN 15	Ied	Red
Ingolič	'ɪŋɔlitʃ	'i:ŋɔlitʃ	'ɪŋɔlitʃ	'ɪŋɔlitʃa
Jurčič	j'ɔʳtʃitʃ	'ju:rtʃitʃ	'jurtʃitʃ	'jurtʃitʃa
Kosovel		kɔsɔ've:l	kosov'el	kosov'ela
Lipica	l'i:pitsa:	'li:pitsa	'lipitsa	'lipitse
Vidmar		'vidmar	'vidmar	'vidmarja

Tabela 4: *Kolikost naglašениh samoglasnikov*

Nenaglašeni samoglasniki:

Nenaglašeni samoglasniki so v nemščini lahko tudi dolgi, in sicer v popolnem izglasju npr. *Maria* [maʳ'i:a:], *Lotto* [l'ɔto:]. Tako so v DAWB tudi vsi slovenski samoglasniki v odprtem zlogu zapisani kot dolgi, npr. *Laško*, *Soča* itd. Dolgi /a:/ pa lahko nastopa tudi v zlogu <-ar>, ki je lahko naglašen (npr. *Notar* [not'a:ʳ]) ali nenaglašen (npr. *Dietmar* [d'i:tma:ʳ]). Zato so v DAWB vsi slovenski priimki, ki se končajo na -ar, zapisani z dolгим /a/, npr. *Cankar*, *Dolar*, *Globokar* itd.

Leksem	DAWB	DUDEN 15	Ied	Red
Cankar	ts'anjka:ʳ	'tsa:ŋkar	'tsanjkar	'tsanjkarja
Dolar	dɔl'i:na:ʳ	dɔ'li:nar	dɔ'linar	dɔ'linarja
Globokar	ɡlob'o:ka:ʳ	ɡlɔ'bo:kar	ɡlɔ'bokar	ɡlɔ'bokarja
Laško	l'aʃkɔ:	'la:ʃkɔ	'laʃkɔ	'laʃkɛga
Soča	s'o:tʃa:	'so:tʃa	'sotʃa	'sotʃɛ

Tabela 5: *Kolikost nenaglašениh samoglasnikov*

3.4 Soglasniki

V DAWB sta soglasniška sklopa <nj> in <lj>, ki predstavljata mehčana *n* in *l*, na koncu besede oz. pred soglasnikom transkribirana kot [n] oz. [l], v DUDEN 15 pa sta na koncu besede oz. pred soglasnikom zapisana kot dva fonema, tj. [nj] oz. [lj]. Glede na pojasnila v strokovni literaturi (glej razdelek 3) sta v tem položaju možna mehčana [lʲ] in [nʲ] ali nemehčana [l] in [n]. V DUDEN 15 je napačno transkribiran priimek *Erjavec*, saj je namesto trdonebnega drsnika [j] zapisan zveneči zadlesnični pripornik [ʒ].

Leksem	DAWB	DUDEN 15	Ied	Red
Bohinj		'bo:xinj	'boxin/'bɔxinʲ	bo'xinja
Dolenjsko	dɔl'e:nsko:	do'le:njsko	dɔ'lensko/do'len'sko	dɔ'lenskega/do'len'skega
Gorenjsko	gɔr'e:nsko	go're:njsko	go'rensko/go'ren'sko/	go'renskega/go'ren'skega
Kardelj		kar'de:lʲ	kar'del/kar'delʲ	kar'delja
Kranjska		'kra:jnska	'kranska/'kran'ska/	'kranske/'kran'ske/
Erjavec		er'ʒa:vets	er'javɔts/er'javets	er'javtsa

Tabela 6: Soglasniki

3.4.1 Zvenečnost

V DUDEN 15 (2015: 154–155) najdemo kratko predstavitev posebnosti slovenske izgovorjave z nemškega stališča. V tabeli so prikazana razmerja med grafemi in fonemi, dodan pa je opis, da se »<b, d, g, z, ž> na koncu besede izgovorijo kot [p, t, k, s, ʃ] (npr. *grad* [gra:t])« (DUDEN 15: 155). Sledi še kratek opis samoglasnikov in naglasa. Žal v slovarskem delu pravilo o nezvenečem izgovoru ni upoštevano, tako so pri *Bled*, *Cojz*, *Kobarid*, *Portorož* in *Vraz* končni soglasniki zapisani kot zveneči.

Zanimiv je tudi primer *Kocbek*, ki je v DAWB zapisan po pravilih nemške progresivne asimilacije. Nezveneči zobni zlitnik [ts] vpliva na zveneči dvoustnični zapornik [b] in mu odvzame zvenečnost ([k'ɔtsbɛk]). V DAWB so /b, d, g, z, ʒ/ na koncu besede transkribirani nezveneče v skladu z nemškimi glasoslovnimi pravili.

Leksem	DAWB	DUDEN 15	Ied	Red
Bled		ble:d	blet	'bleda
Cojz		tso:jz	tsojs	'tsojza
Kobarid	kɔba#'i:t	kɔba'ri:d	kɔba'rit	kɔba'rida
Kocbek	k'ɔtsbɛk	'kɔdzbɛk	'kɔdzbɛk	'kɔdzbeka
Portorož		pɔrtɔ'ro:ʒ	pɔrtɔ'roj/pɔrtɔ'rojʃ	pɔrtɔ'roza/pɔrtɔ'roza
Vraz		vra:z	vras	'vraza

Tabela 7: Zvenečnost soglasnikov

4 Sklep

Glede na analizirano gradivo lahko sklenemo, da transkripcija izgovora slovenskih lastnih imen v DAWB in DUDEN 15 ni enotna. Razlike nastanejo zaradi drugačne konceptualne zasnove slovarjev. DAWB strogo sledi pravilom nemškega standardnega pravečja in v skladu z njimi ponemčuje tuje besedje, nasprotno pa DUDEN 15 skuša ohraniti izgovorne zakonitosti izvirnega jezika, a mu pri tem deloma spodleti (npr. zveneči soglasniki v izglasju). Največ odstopanj od slovenske zborne izreke je pri kakovosti in kolikosti, manj pri soglasnikih in mestu naglasa. Pojavijo se tudi napake, kot sta napačna uvrstitev leksema med slovenska lastna imena in napačen ortografski zapis iztočnic. Po-

trdi se, da so bila slovenska lastna imena transkribirana s pomočjo računalniških postopkov (podatek imamo samo za DAWB) in da teh transkripcij ni pregledal jezikoslovec, ki bi imel znanje o slovenskem pravorečju.

Literatura

- Bezljaj, France, 1939: *Oris slovenskega knjižnega izgovora*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- DAWB, 2010: Krech, Eva-Maria/Stock, Eberhard/Hirschfeld, Ursula/Anders, Lutz Christian: *Deutsches Aussprachewörterbuch*. Berlin/New York: De Gruyter.
- DUDEN 15, 2015: Kleiner, Stefan/Knöbel, Ralf: *Duden. Das Aussprachewörterbuch*. 7. izdaja. Berlin: Duden.
- eSSKJ, 2016–2018: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2016*, www.fran.si, dostop 18. 8. 2017.
- Hall, T. Alan, 2000: *Phonologie. Eine Einführung*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Herrity, Peter, 2016: *Slovene. A Comprehensive Grammar*. 2. izdaja. London/New York: Routledge.
- Horjak, Luka, 2016: *Problematika slovenske fonetične transkripcije. Predlog nove različice mednarodne fonetične transkripcije*. Diplomsko delo. Lukovica: Luka Horjak.
- Jurjec, Peter, 2011: Slovenščina ima 9 samoglasnikov. *Slavistična revija* 59.3. 243–268.
- Jurjec, Peter, 2006: O nenaglašeni /e/ in /o/ v standardni slovenščini. *Slavistična revija* 54.2. 173–185.
- Mangold, Max, 1985: Entstehung und Problematik der deutschen Hochlautung. V *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. Ur. W. Besch, A. Betten et. al. Berlin: De Gruyter. 1495–1501.
- Mohn, Dennis, 2016: Stefan Kleiner & Ralf Knöbl in Zusammenarbeit mit der Dudenredaktion. 2015. Duden: Das Aussprachewörterbuch (Duden Band 6). 7., komplett überarbeitete und aktualisierte Auflage. Berlin: Dudenverlag. 928 S. *Zeitschrift für Rezensionen zur germanistischen Sprachwissenschaft*. Ur. A. Lasch et. al. 8. 1–2. 142–146.
- Nerius, Dieter et. al., 2000: *Deutsche Orthographie*. 3. izdaja. Mannheim/Leipzig: Dudenverlag.
- Osolnik Kunc, Viktorija, 2016: *Seminar nemškega pravnega jezika*. Dostopno na: http://www.sodni-tolmaci.si/wp-content/uploads/2016/08/Nemski_seminar_21_6_2016_Osolnik_Kunc_OBJAVA.pdf (1. 6. 2018).
- Petek, Bojan/Šuštaršič, Rastitlav/Komar, Smiljana, 1996: An acoustic analysis of contemporary vowels of the standard Slovenian language. *Proceedings ICSLP 96: Fourth International Conference on Spoken Language Processing, October 3–6, 1996, Philadelphia, PA, USA*, Newark, DE. 133–136.
- Schmidt, Wilhelm, 2007: *Geschichte der deutschen Sprache. Ein Lehrbuch für das germanistische Studium*. 10. prenovljena izdaja. Stuttgart: S. Hirzel Verlag.
- SP 2001: *Slovenski pravopis*, 2001. Ur. J. Toporišič idr. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU.
- Srebot Rejec, Tatjana, 1988: *Word accent and vowel duration in Standard Slovene: an acoustic and linguistic investigation*. München: Otto Sagner.
- Szczepaniak, Renata, 2009: Silbensprachen versus Wortsprachen. *Natur & Geist. Das Forschungsmagazin der Johannes Gutenberg-Universität Mainz* 25.2. 49–52.
- Šeruga Prek, Cvetka/Antončič, Emica, 2004: *Slovenska zborna izreka*. 2. izdaja. Maribor: Aristej.

- Tivadar, Hotimir, 2004a: Priprava, izvedba in pomen perceptivnih testov za fonetično-fonološke raziskave (na primeru analize fonoloških parov). *Jezik in slovnstvo* 49.2. 17–36.
- Tivadar, Hotimir, 2004b: Fonetično-fonološke lastnosti samoglasnikov v sodobnem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 52.1. 31–47.
- Tivadar, Hotimir, 2008: Vprašljivost nekaterih »večnih resnic« v govorjenem knjižnem jeziku – na primeru samoglasnikov. *Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Phonetica Pragensia* 11. 59–74.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. 4., prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Vremšak-Richter, Vanda, 2010: Unterschiede zwischen den deutschen Aussprachewörterbüchern: Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache (1982), Duden. Aussprachewörterbuch (2005), Deutsches Aussprachewörterbuch (2009). *Vestnik za tuje jezike* 2.1–2. 93–99.
- Vremšak-Richter, Vanda, 2011: *Deutsche Phonetik für slowenische Muttersprachler. Vokale und Konsonanten*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Priloga¹⁹

Leksem	DAWB	DUDEN 15	Ied	Red
Adamič	ad'a:mitʃ	a'da:mitʃ	a'damitʃ	a'damitʃa
Albrecht	*albɾɛçt	'a:lbrɛxt	'albɾɛxt	'albɾexta
Aškerc	'aʃkɛ'ts	'a:ʃkɛrts	'aʃkɛrts	'aʃkɛrtsa
Bevk	b'e:ʊk	be:ʊk	beʊk	beʊka
Blajvajs/Bleiweis	/	'bla:jva:js	'blajvajs	'blajvajsja
Bled	/	ble:d	blet	'bleda
Bohinj	/	'bo:xinj	'bɔxin/'bɔxinʲ	bɔ'xinja
Bohorič	b'o:ɔxɔɪtʃ	'bo:xɔɪtʃ	'bɔxɔɪtʃ	'bɔxɔɪtʃa
Bor	*bo:*	bɔr	bɔr	'bɔra
Borut	/	bɔ'ru:t	'borut	'boruta
Cankar	ts'aŋka:*	'tsa:ŋkar	'tsaŋkar	'tsaŋkarja
Celje	/	'tse:lje	'tselje	'tselja
Cerar	/	'tse:rar	'tserar	'tserarja
Cojz / Zois	/	tso:jz	tsojs	'tsojza
Čop	/	tʃo:p	tʃɔp	'tʃɔpa
Dalmatin	*d'almatɪn	'da:lmatɪn	'dalmatɪn	'dalmatina
Dolenjsko	dɔl'e:nsko:	dɔ'le:njskɔ	dɔ'lensko/dɔ'len'skɔ	dɔ'lenskega/dɔ'len'skega
Dolinar	dɔl'i:na:*	dɔ'li:nar	dɔ'linar	dɔ'linarja
Drava	*dɾa'a:va:	'dra:va	'drava	'dravɛ
Erjavec	/	ɛr'za:vɛts	ɛr'javɔts/ɛr'javɛts	ɛr'javɔtsa
Finžgar	/	'fi:nʒgar	'finʒgar	'finʒgarja
Gaj	/	ga:j	gaj	'gaja
Globokar	ɡlɔb'o:ka:*	ɡlɔ'bo:kar	ɡlɔ'bokar	ɡlɔ'bokarja
Gorenjsko	ɡɔɾ'e:nsko:	ɡɔ're:njskɔ	ɡɔ'rensko/ɡɔ'ren'skɔ	ɡɔ'renskega/ɡɔ'ren'skega
Govekar	ɡov'e:ka:*	ɡɔ've:kar	ɡɔ'vekar	ɡɔ'vekarja
Gradnik	*ɡɾa'a:dnɪk	'gra:dnɪk	'gradnik	'gradnika

¹⁹ Vsi izpisi, ki so označeni z zvezdico (*), v izbranem slovarju niso posebej označeni s kvalifikatorjem *slowen*. Pri *Sava* in *Mura* je označen srbohrvaški izgovor.

Gregorčič	gʁɛg'ɔ'tʃitʃ	grɛ'go:rtʃitʃ	grɛ'gortʃitʃ	grɛ'gortʃitʃa
Ingolič	'iŋɡɔlitʃ	'i:ŋɡɔlitʃ	'iŋɡɔlitʃ	'iŋɡɔlitʃa
Jakopič	j'a:kɔpitʃ	'ja:kɔpitʃ	'jakɔpitʃ	'jakɔpitʃa
Jama	*j'a:ma:	'ja:ma	'jama	'jame
Jenko	*j'ɛŋkɔ:	'je:ŋkɔ	'jeŋkɔ	'jeŋka
Jesenice	jesen'i:tse	jese'ni:tse	jese'nitse	jese'nits
Jurčič	j'ɔ'tʃitʃ	'ju:rtʃitʃ	'jurtʃitʃ	'jurtʃitʃa
Kardelj	/	kar'de:lʃ	kar'del/kar'delʃ	kar'delja
Kersnik	*kɛ'sn'i:k	kɛrs'ni:k	kɛr'snik/ker'snik	kɛr'snika/ker'snika
Kette	*k'ɛtə	'ke:tɛ	'ketɛ	'ketɛja
Kobarid	kɔbɑ'ri:t	kɔbɑ'ri:d	kɔbɑ'rit	kɔbɑ'rida
Kocbek	k'ɔtsbɛk	'kɔdzbɛk	'kodzbɛk	'kodzbeka
Kočevje	kɔtʃ'ɛ:vjə	kɔ'tʃɛ:vjɛ	kɔ'tʃɛujɛ	kɔ'tʃɛuja
Kolpa	*k'ɔlpa:	'ko:lpa	'kolpa	'kolpɛ
Koper	*k'ɔ:pɛ	'ko:pɛr	'kopɛr	'kopra
Kopitar	*kɔp'i:ta:*	kɔ'pi:tar	kɔp'itar	kɔ'pitarja
Korošec	/	kɔ'ro:ʃɛts	kɔ'roʃɛts/kɔ'roʃɛts	kɔ'roʃtsa
Kos	/	kɔ:s	kos	'ko:sa
Kosmač	k'ɔsmɑtʃ	kɔs'mɑ:tʃ	kɔs'mɑtʃ	kɔs'mɑtʃa
Kosovel	*k'ɔsɔvɛl	kɔsɔ've:l	kosov'el	kosov'ela
Kozak	k'ɔzak	kɔ'zɑ:k	kɔ'zak	kɔ'zaka
Kranjska	/	'kra:jnska	'kranska/'kran'ska	'kranske/'kran'ske
Kranjec	kʁ'anjɛts	'kra:njɛts	'kranjɛts/'kranjɛts	'krantsa/'kran'tsa
Kreft	/	kre:ft	kreft	'krefta
Krka	k'ɪ'ka:	'kɛrka	'kɛrka	'kɛrke
Krško	k'ɪ'ʃkɔ:	'kɛʃkɔ	'kɛʃkɔ	'kɛʃkɛga
Kučan	k'u:tʃɑn	'ku:tʃɑn	'kutʃɑn	'kutʃɑna
Laško	l'aʃkɔ:	'la:ʃkɔ	'laʃkɔ	'laʃkɛga
Levstik	l'e:ɔstik	'le:ʏstik	'leʏstik	'leʏstika
Lipica	l'i:pitsɑ:	'li:pitsɑ	'lipitsɑ	'lipitse
Lipuš	l'i:pɔʃ	'li:pɔʃ	'lipɔʃ	'lipɔʃa
Ljubelj	/	lju'be:lʃ	lju'bel/lju'belʃ	lju'belja
Ljubljana	*ljublʃ'a:na:	lju'blja:na	ljub'ljana	ljub'ljane
Ljutomer	/	'lju:tɔmɛr	'ljutɔmɛr	'ljutɔmɛra
Maribor	*m'a:ribo:*	'ma:riboɾ	'maribor/'maribɔɾ	'maribor/'maribɔra
Miklošič	m'iklɔʃitʃ	'miklɔʃitʃ	'miklɔʃitʃ	'miklɔʃitʃa
Miro	/	'mi:rɔ	'miɾɔ	'mira
Mura	*m'u:ʁɑ:	*'mu:ra	'mura	'mure
Murn	*mɔʁn	'mu:rɛn	'mu:rn/'murɛn	'mu:rna
Nova Gorica	/	'no:va gɔ'ri:tʃɑ	'nova gɔ'ritʃɑ	'nove gɔ'ritse
Pahor	/	pɑ'xɔ:r	'paxɔr	'paxɔrja
Petan	/	pɛ'tɑ:n	pɛ'tɑn	pɛ'tana
Piran	/	pi'ra:n	pi'ran	pi'rana
Planica	/	plɑ'ni:tʃɑ	plɑ'nitsɑ	plɑ'nitse
Plečnik	/	'ple:tʃnik	'pletʃnik	'pletʃnika
Portorož	/	pɔɾtɔ'ro:ʒ	pɔɾtɔ'roʃ/pɔɾtɔ'roʃ	pɔɾtɔ'roʒa/pɔɾtɔ'roʒa
Postojna	/	pɔs'tɔ:jna	pɔs'tojna	pɔs'tojne

Prekmurje	/	'prekmurje	prek'murje/'prekmurje	prek'murja/'prekmurja
Prešeren	/	pre'ʃe:rən	pre'ʃerən	pre'ʃerna
Prežihov	/	'pre:ʒixəu	'preʒixəu	'preʒixəvega/ pre'ʒixəvega
Ptuj	/	ptu:j	ptuj	'ptuja
Ramovš	ʁam'o:ʊʃ	ra'mo:ʊʃ	ra'mouʃ	ra'mouʃa
Rimske Toplice	ʁ, i:mskə tɔp'l'i:tse	'ri:mske tɔ'pli:tse	'rimske tɔp'litse	'rimskix tɔp'lits
Rogaška Slatina	ʁɔg,a:ʃka: sl'a:tina:	rɔ'ga:ʃka 'sla:tina	rɔ'gaʃka 'slatina	rɔ'gaʃke 'slatine
Sava	*s'a:va:	'sa:va	'sava	'save
Škocjan	ʃk'o:tsjan	'ʃko:tsjan	'ʃkotsjan/ʃkots'jan	ʃkots'jana
Škofja Loka	ʃk'o:fja: l'o:ka:	'ʃko:fja 'lo:ka	'ʃkofja 'loka	'ʃkofje 'loke
Slovenija	/	slɔ've:nija	slɔ'venija	slɔ'venije
Soča	s'o:tʃa:	'so:tʃa	'sotʃa	'sotʃe
Stritar	/	'stri:tar	'stritar	'stritarja
Šubic	ʃu:bits	'ʃu:bits	'ʃubits	'ʃubitsa
Tavčar	t'aʦtʃa:*	'ta:ʊʦʃar	'taufʃar	'taufʃarja
Toplice	/	tɔ'pli:tse	tɔp'litse	tɔp'lits
Trbovlje	/	tər'bo:vlje	tər'boʊlje	tər'bo:vəl/tər'bo:vəl'
Triglav	tʁiɡl'aɔ	tri'glau, 'tri:glau	'triglau/'tri'glau ²	'triglava / tri'gla:va
Trubar	/	'tru:bar	'trubar	'trubarja
Tržič	/	tər'ʒitʃ	tər'ʒitʃ	tər'ʒitʃa
Velenje	ve'l'e:njə	ve'le:nje	ve'lenje	ve'lenja
Videm-Krško	v,i:dəm k'rʃkɔ:	'vi:dəm 'kərʃkɔ	'vidəm 'kərʃkɔ	
Vidmar	/	'vidmar	'vidmar	'vidmarja
Vipava	*vipa:va:	vi'pa:va	vi'pava	vi'pave
Vodnik	v'o:dnik	'vo:dnik	'vodnik	'vodnika
Vraz	/	vra:z	vras	'vraza
Zamotič	/	zamo'metif		
Zlobec	zl'o:bets	'zlo:bets	'zlobets	'zlobtsa
Župančič	ʒɔp'antʃitʃ	ʒu'pa:ntʃitʃ	ʒu'pantʃitʃ	ʒu'pantʃitʃa

¹ Nanaša se na najvišjo slovensko goro.

² Nanaša se na slovanskega vrhovnega boga.

FRAZEOLOGIJA ISTRSKEGA IN KRAŠKEGA NAREČJA – MEDJEZIKOVNA IN KULTURNOSEMANTIČNA ANALIZA FRAZEMOV IZ POJMOVNEGA POLJA *DRUŽINA*

KARIN MARC BRATINA

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Univerza v Trstu, Oddelek za pravne in jezikoslovne študije, tolmačenje in prevajanje

karin.marcbratina@ff.uni-lj.si

Izvleček

V prispevku so predstavljeni frazemi iz pojmovnega polja *družina*, ki se uporabljajo v nekaterih primorskih govorih. Omejili smo se na prikaz frazemov, ki se nanašajo na *sorodstvo*, *izbiro partnerja in odnos med zakoncema*. Pred terenskim delom je bilo gradivo zbrano iz domoznanske literature, etnoloških zbirk in narečnega leposlovja, ta nabor pa je nato služil kot podlaga za intervjuje z narečnimi govorniki. Pri razlagi pomena posameznih enot smo si pomagali tudi z zgodovinskimi viri. Slikoviti jezikovni izrazi, ki se nanašajo na *družino*, nam posredno pripovedujejo o ustroju družbe in njenih vrednotah nekoč in danes, predstavljajo torej (nesnovno) družbeno kulturno dediščino.

Ključne besede: narečna frazeologija, etnolingvistika, primorska narečja, družina

Abstract

This article deals with phrasemes from family thematic field that are being used in Slovene Littoral dialects. We limit our research on showing phrasemes that deal with kinship, partner choice and relationship in married couples. Homeland literature, ethnological collections and dialectal literature have been studied and collected phrasemes served as a basis for field research performed in the form of interviews among dialect speakers. Historical context has also been taken into consideration when interpreting single units. Figurative linguistic units, that reflect family, indirectly reflect the structure of society and values today and in the past and thus represent (intangible) cultural heritage.

Keywords: dialectal phraseology, ethnolinguistics, Slovene Littoral dialects, family

1 Uvod

V prispevku so predstavljeni slikoviti jezikovni izrazi, ki s svojo notranjo obliko in pomenom ustvarjajo jezikovno podobo družine na zahodnem slovenskem etničnem ozemlju nekoč in danes. Gradivo je bilo zbrano v vaseh istrskega, kraškega in notranjskega narečja primorske narečne skupine. Poleg navedbe slikovitih jezikovnih izrazov (*conventional figurative units*; Dobrovolskij, Piirainen 2005) je namen tovrstnih raziskav prek osvetlitve pomena in iskanja morebitnih ljudskih razlag odkrivati ljudsko modrost in izvornost ter folklorne in širše družbene značilnosti neke jezikovne skupnosti (govorcev določenega govora ali narečja).

V nadaljevanju bo v okviru družbene kulture, kot se odraža iz figurativnega jezika, izpostavljeno pomensko polje *družina*, v okviru tega pa bodo prikazani jezikovni izrazi, ki se nanašajo na *sorodstvo*, *izbiro partnerja* in *odnos med zakoncema*.

Narečno frazeološko gradivo je bilo zbrano po zdaj že uveljavljeni metodi: frazemi so najprej evidentirani v narečnem leposlovju ter domoznanski in etnološki literaturi (prvotni vir), vprašalnica, ki nastane na tej podlagi, pa služi kot usmeritev/pripomoček pri intervjuju z narečnimi govorcami. Usmerjevalna vprašalnica je vodilo, jezikovne enote pa vzbudijo tudi druge asociacije, tako da narečni govorcami vedno dodajo kakšen nov slikoviti jezikovni izraz.

Pri razčlembi slikovitih izrazov in osvetlitvi njihovih pomenov se naslanjamo na teoretična izhodišča lingvokulturološke metode z etimologijo (t. i. moskovska šola), etnolingvistike s prijemi kognitivnega jezikoslovja (t. i. lublinska šola), upoštevamo pa tudi ljudsko etimologijo. Glede na to, da motivacija frazemov temelji tudi na nekih za določeno družbo posebnih situacijah in da ljudje pogosto ubesedujemo prav situacije, ki na kakršenkoli način odstopajo od norme, se je treba za osvetlitev pomena zateči tudi k drugim humanističnim vedam (prim. Ravnik 1990, 1996, 2010; Morato 2003, 2004; Verginella 1990, 1993), sicer je etimologijo oz. motivacijo frazema težko izslediti.

Ker se nekatera primorska narečja stikajo z italijanskimi (romanskimi) narečji na eni strani in hrvaškimi dialekti čakavskega tipa na drugi, bi bilo smiselno opraviti tudi kontrastivno analizo, kar pa je otežkočeno zaradi slabo razvitega narečnega slovaropisja, ki bi upoštevalo tudi frazeme. Sicer pa nas je za namen tega prispevka zanimalo, ali se posamezne enote pojavijo v slovenskih slovarjih (www.fran.si) oz. tržaškem narečju (Doria 1984, Pinguentini 2000).

Cilj zbiranja narečnega frazeološkega gradiva je priprava narečnega frazeološkega slovarja. Slikoviti jezikovni izrazi so zato v tem prispevku prikazani na dva načina: nekateri so naštetni v razpravi, drugi pa so podani tudi kot že oblikovana gesla za narečni frazeološki slovar. Pri sestavi gesla se deloma zgledujemo po izdelanem predlogu (Marc Bratina 2009, Vičič in Marc Bratina 2015), zaradi pridobitve dodatnih podatkov o posameznih frazemih oz. zaradi odločitve o vključevanju (izključevanju) določenih podatkov v sam prikaz,¹ pa se je v zadnjem času pokazala predvsem potreba po uvajanju novih znakov za nazornejši prikaz celovitejše obravnave jezikovnega izraza. Zato se pri upoštevanju dodatnih podatkov naslanjamo na teorijo narečnega slovaropisja (Weiss 1994, Kenda-Jež 2015).²

¹ Pri sestavi gesla kot ponazarjalne zglede upoštevamo tudi kontekst, v katerih se jezikovni izraz pojavi v prvotnih virih, in to zlasti v primerih frazemov, pri katerih nismo uspeli dobiti zglede od informatorja.

² Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga

2 Družina v slikovitem jeziku nekaterih narečij

Družina je bila v slovenskem jezikoslovju s frazeološkega vidika že obravnavana (Stramljič Breznik 2007); avtorica jo je opazovala na podlagi nekaterih zbirk slovenskih pregovorov in gradiva za SSKJ, njen namen pa je bil predstaviti tradicionalne koncepte o slovenski družini, medsebojnih odnosih in hierarhiji družinskih članov. Tudi namen pričujočega prispevka je predstaviti tako krvne kot nekrvne sorodstvene odnose oz. svaštvo, kot se kažejo iz slikovitega jezika.

2.1 Sorodstvo

Zbrano gradivo kaže, da je vezi v sorodstvu nedvomno zaznamovala tudi negativna izkušnja. Povedno je tudi dejstvo, da smo na terenu doslej zabeležili več slikovitih izrazov, ki temeljijo na podobni predstavi, da so sorodniki nevarnejši od tujcev, ker so običajno bolj nevoščljivi: *Žlahta – raztrgana plahta* (Ž'la:xta, rəs'tə:rɣəna p'la:xta), *Ki če^{hoče} koga, nego^{kot} soji^{svoj} soga^{svojega}* (Ki će 'kɔ:ɣa 'ne:go 'su:ji 'so:ga; Rakitovec), *Buj se tojih^{tvojih}* ('Bu:j se 'to:jəx; Boljunec), *Bolj ko je svoj, bolj se ga boj* ('Bə:l, kə jə s'wə:j, 'bə:l se ɣa 'bu:ə:j; Repen). Škodoželjnost do sorodnikov, ki so potencialni dediči, je tudi podlaga reka *Škoda je umret in ne pustit dolga* (Š'ku:əda je u'mu:ərt jən ne 'pə:stət də'ɣa; Boljunec); če so namreč odnosi v družini oz. sorodstvu slabi, je priporočljivo potomcem pustiti v dediščino dolgove. Na podlagi zbranih slikovitih izrazov lahko sklepamo, da je v zvezi s sorodstvenimi vezmi v kolektivnem spominu ohranjena zlasti negativna kulturna izkušnja, in sicer skrhani odnosi. Razen prvega primera se v širšem slovenskem okolju, sodeč po navedbah v slovarjih, ne pojavi nobeden od naštetih frazemov, prav tako jih ne pozna tržaško narečje.

(1)

žlahta, raztrgana plahta (ž'la:xta, rəs'tə:rɣəna p'la:xta) 'od sorodstva človek ne more pričakovati pomoči, koristit' **De** ● Ž'la:xta, rəs'tə:rɣəna p'la:xta se p'ra:vi, de p'la:xta 'tä:šku dər'ži 'šėjä:p (De). ⇒ Ki če koga, nego soji soga (Ra). Bolj ko je svoj, bolj se ga boj (Re). Boj se tojih (Bo) | □ FRAN, FS

2.2 Zaljubljenost in vodila pri izbiri partnerja

Zametki družine se pojavijo že ob prvi ljubezni. O naklonjenosti fanta do dekleta oz. o zaljubljenosti se še dandanes govori posredno, z uporabo različnih slikovitih jezikovnih izrazov. Na slovenskem zahodu uporabljajo izraze, kot so *vreč/hitit uko na koga, hodit za kom*, pri čemer je vezljivostno mesto predmeta v pomenu cilja zapolnjeno s pomenkami s pomensko sestavino +žensko.

(2)

hitit/šitit/vršit uko na koga ('xi:tit 'u:ko nə 'ko:ɣa) 'zaljubiti se v koga' **De, PoV, Pu, Ra** ● 'Xi:tit 'u:ko nə 'ko:ɣa, 'ty: je, de se je 'ki: na'mo:rəɣ (Ra). □ Predmet +ž. sp. | ⇒ hodit za kom □ FRAN, TS

Ljudje podobnih nazorov se običajno družijo skupaj, kar velja tudi za odnos med moškim in žensko, to pa lahko privede k poroki. Pomen naslednjih izrazov je, da se ljudje s podobnimi značaji (največkrat z negativno konotacijo v smislu negativnih značajskih

je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

lastnosti) dobro razumejo in zato družijo (prijateljstvo) oz. živijo v slogi (zakonca: vedno sta skupaj in v vsem soglašata): *gliha gre z gliho, gliha vkup štriha, gliha je ku štriha* (γ'li:xa γ'r'i:ə z γ'li:xuə; Boljunec), *[trta] gre/je po kolcu (in kolc po trti), bit ko kolc po/pri trti* (tə:rtə γ're: po 'kou:ci; Dekani, Puče), *manig^{ročaj} po lopati* ('bət 'ma:nix po ló'pa:ti; Dekani) ter *kric in kroc se vzameta* (k'ri:c in k'ro:c sä (u)'zä:məsta; Puče; slednji naj bi bil omejen samo na ljubezenski odnos).

(3)

[trta] gre po kolcu (tə:rtə γ're: po 'kou:ci) 'ljudje podobnih značajskih lastnosti se razumejo'
De ● 'Müə:š [človek] kə γ'r'i:ə po 'kou:ci: 'e:dən se prilayo'di:, nisi nə'ljə:ču [poravnal] p'rou:, kur nə'ljə:čiš, tək'u: γ'r'i:ə (De). ▮ ⇒ bit/it po kolcu, gliha gre z gliho, gliha je ku štriha, gliha vkup štriha, kric in kroc se vzameta, manig^{ročaj} po lopati □ FRAN, TS

(4)

kric in kroc se vzameta (k'ri:c in k'ro:c sä (u)'zä:məsta) 'ljudje podobnih lastnosti se razumejo' slabš. **Pu** ● K'ri:c in k'ro:c, se sta u'ba: e'na:ka (Pu). □ Če nekdo ni bil prav idealen fant in je vzela dekle, ki je bilo podobno njemu, so rekli, da sta se vzela kric in kroc. ▮ ⇒ bit/it po kolcu, gliha gre z gliho, gliha je ku štriha, gliha vkup štriha, manig^{ročaj} po lopati, trta gre po kolcu □ FRAN, TS

V tradicionalnem pojmovanju družine je izbira partnerja, zlasti žene, pogojena z bližino. V slovenskem jeziku obstajajo pregovori, iz katerih izhaja, da je nekoč obstajala težnja ženo iskati v bližnjih vaseh (prim. Stramljič Breznik 2007: 256). Tudi v slovenski Istri so – sodeč po zgodovinskih in etnoloških raziskavah (prim. Verginella 1990: 189) – veljala podobna priporočila, ta tendenca pa se odraža tudi v slikovitih jezikovnih izrazih. Težnjo po izbiri partnerja znotraj iste skupnosti, t. i. endogamijo, so narekovali družbenogospodarski pogoji, »gospodarska korist [je] velikokrat zasenčila dejanska ljubezenska čustva posameznika« (Verginella 1990: 188), saj je bila pomembnejša težnja po združitvi dobrin (ibid: 182).

V slovenski Istri (Puče, Boljunec) je znano priporočilo *Žena in voli naj bodo iz tvojih krajev* ('Žä:na enu 'və:li nej bojo s 'tu:jix/'tʉə:jix k'rä:ju; Puče), ki ga v zbirkah slovenskih pregovorov, ki jih je preučila Stramljič Breznikova, sicer ni najti, je pa poznan v tržaškem narečju (*Dona e buoi dei paesi tuoi*) oz. širše v italijanščini; glede na to, da je za tovrstne slikovite izraze (zlasti pregovore in reke) značilna rima, je morda ta pregovor prenesen prav iz tržaščine oz. italijanščine, saj je rima tu prisotna, v slovenskih primorskih narečjih pa ne, iz česar lahko sklepamo, da gre za dobesedni prevod. Tudi v Brkinih je prisotno sinonimno vodilo, in sicer *Blizu se ženit, daleč se botrit* (B'li:zu se ž'je:nit, 'dje:lič se 'bʉ:otrit; Podgrad pri Vremah).³

³ Prim. tudi svarilo, da **ni dobro iti ženo iskat pod Marketa**, se pravi v tisti del Istre, ki je bil v preteklosti pod Beneško nadvlado ali preneseno, čez mejo: »Je blo med Beneško republiko in med Avstro-Ogrsko, so ble neke stvari, ki niso cepale v redu. Naši, ne da so tam tiste sovražli, ma so rekli tako: 'Ne hodi pod Marketa jeskat ženo, če prpelješ domov, se bosta samo kregala ž njo'. Da ni potreba, da gre po žensko v Beneško republiko, da se bo samo kregal in da bo bil sam prepri v družini. 'Vzemi žensko tam, na tisti strani, kamor pripadaš'. Mi smo pripadali Avstro-Ogrski. 'Poroči žensko te doma, ne tam, se boš samo kregal celo življenje. Pusti Markovke! Pusti Markovke na miri in se ne ženi tam! Ne hodi jeskat, te poroči ženo! Doma, iz te vasi, ne hodi tam, ki celo življenje se boš kregal!« (Črnotiče; Ravnik 1996: 212)

(5)

žena in voli naj bodo iz tvojih krajev (ʹžā:na enu ʹvɔ:li nej bojo s ʹtu:jix/tuə:jix kʹrā:ju) 'žena in živina se izbirata v bližnji okolici' **Pu** **K** Že prej veš, kaj boš dobil, ker se v okolici bolj ali manj vsi poznajo. | **L** FRAN, TS

Če pa se je partner kljub temu izbral v drugih, bolj oddaljenih krajih, je bil tisti, ki je zapuščal dom, vselej posvarjen, da bo moral sprejeti drugačne navade in se prilagoditi drugačnemu načinu življenja: *Ko greš v drugo vas, oprtat moraš drugi pas* (*Ku ɣʹri:əš ʉ dʹru:ɣo ʹva:s, uprʹta:t ʹmu:əɾəš dʹru:ɣi ʹpa:s*; Črnotiče), saj ima vsak kraj svoje navade in običaje.⁴

Zgodilo se je, da so fanta na naboru za vojsko zavrnilo kot neprimerne; rekli so, da je *škrtoč*;⁵ nemalokrat je temu sledila tudi zavrnitev s strani dekleta, saj je veljalo, da *Ta, ki ni za kralja ni nanka za dikaja*^{dekle}.⁶ Med svarila ob izbiri partnerja sodi tudi prenovitev splošnoslovenskega (najdemo ga tudi v SSKJ) pregovora *Kakor si boš postal, tako boš spal* (*Kur si boš zbʹra:ʉ, tʹku: boš sʹpa:ʉ*; Puče):

(6)

kur si boš zbral, tako boš spal (kur si boš zbʹra:ʉ, tʹku: boš sʹpa:ʉ) 'tvoje zakonsko življenje bo posledica izbire partnerja' **Pu** • Kur si boš zbʹra:ʉ, tʹku: boš sʹpa:ʉ su ʹrā:kli zə ʹfa:nta in ʹpy:po, kər su sɛ zʹbi:rəli (Pu). | **L** FRAN, TS

Kar dva pregovora se nanašata na svarjenje pred izbirčnostjo, ki je, kot je razvidno tudi iz pregovorov, ki se sicer nanašata na izbiro partnerja, negativno pojmovana človeška lastnost, saj namreč *Kdor preveč zbira, zbirka dobi* (*Γʹdu:r pʹrjā:vič zʹbjəra, zʹbjərk doʹbi*; Podgrad pri Vremah), se pravi, da dobi, kar ostane, torej dobi tisto deklet, ki je nihče ni hotel, in *Kdor po rožcah leta, na drek sede* (*Γʹdu:r po ʹrj:əšcax ʹle:ta, nə dʹrek ʹsjəde*; Podgrad pri Vremah), torej kdor ima prej veliko deklet, na koncu dobi najslabšo; iz tega zelo slikovitega pregovora bi lahko skleпали tudi, da telesna privlačnost oz. dekletova zunanja lepota najbrž ni smela biti odločujoči dejavnik pri izbiri bodoče žene. Sicer pa so družbene norme dekletu narekemale, da se mora omožiti ne glede na to, kakšnega moža dobi (*Mu:əš je ʹmu:əš, ʹtu:djə čə nej z ʹnə:č, je še zʹmjə:rən ʹbu:lšjə ku ʹnə:č*; Boljunec).

(7)

mož je mož, tudi če ni nič, je še zmeraj boljši kot nič (ʹmu:əš je ʹmu:əš, ʹtu:djə čə nej ʹnə:č, je še zʹmjə:rən ʹbu:lšjə ku ʹnə:č) **Bo** **K** Veljalo je, da je deklet moralo dobiti fanta in se poročiti, ne glede na to, kakšen je. Domači so jo namreč silili, saj je s poroko odšla od doma in je tako ni bilo več treba vzdrževati. Tudi sicer je samskost ženske veljala za odmik od družbenih norm. | **L** FRAN, TS

⁴ **Ko greš v drugo vas, oprtat moraš drugi pas:** »Ančka Palentova je bla mičkena žena. V Črnutčje se je paročila sez Zazada. Polnu buotu je pravla, da ji je uoče reku, ku je šla od duma: 'Ančica muoja, zdej graš v drugo vas, oprtat muoraš druji pas!« (G 47 84/131)

⁵ Prim. etimologijo besede **scartozo** (Doria 1984: 583) in geslo **škartirati** v Etimološkem slovarju slovenskega jezika (www.fran.si).

⁶ **Ta ki ni za kralja, ni nanka za dikaja**^{dekle}: »Put Táljo, so uzěmale fántä pud lěvo. Tábot sa ja šló u Kúper. En Nánčja ja kumpan'ála marôža, proměša špôža. Ěno taku čakajo na dičižjón; ma ôna mi ja vre domä šěn'kala fáčolič, tu čä ráč, da bo n'agúva. Kadar ja tórnav spúd lěva, ga práša: 'Nánič, so ta sturle za sudáta?' 'Nä, hwála bóge!' Bèn, alára dáj lās muj, fáčolič en mäj náme ja wsä finjano. **Ta, ki ni za krája, ni nánka za dikája!**« (G 25, 204/271)

O sklenitvi zakona je poleg medsebojne privlačnosti odločala tudi dota, o čemer pričajo slikoviti jezikovni izrazi s to sestavino, ki se nanašajo na njeno velikost na eni strani – *Ženska dota je moška zmota* ('Že:ńska 'dɔ:ta jä 'mɔ:ška z'mɔ:ta; Nova vas), po drugi strani pa obstaja tudi nekaj izrazov, v katerih so materialne dobrine potisnjene v ozadje, v ospredju pa je značaj izbranke oz. njene vrline in kreposti: *Dota je uno, kar pupa je, ne uno, kar pupa jima* 'bogastvo je v dobroti, pridnosti, ne pa v materialnih dobrinah', *Dota je v prstih, ne v robi* 'bogastvo je v delavnosti, ne v materialnih dobrinah' ('Dɔ:ta jä u'nɔ:, kar 'py:pa 'jä, 'nä u'nɔ:, kar 'py:pa 'ji.ma, 'Dɔ:ta jä u 'pə:rstix, 'nä u 'rɔ:bi, Puče).⁷

(8)

ženska dota je moška zmota <'že:ńska 'dɔ:ta jä 'mɔ:ška z'mɔ:ta> 'bogatejša je žena, več možnosti ima, da dobi moža' **NV** • P'ra:vi 'ä:n pre'ɣo:vor ən tə'ku: zdej 'rä:čən: 'že:ńska 'dɔ:ta jä 'mɔ:ška z'mɔ:ta (NV). | □ SSF, TS

(9)

dota je uno^{tisto}, kar pupa^{dekle} je, ne uno, kar pupa ima <'dɔ:ta jä u'nɔ:, kar 'py:pa 'jä, 'nä u'nɔ:, kar 'py:pa 'ji.ma> 'bogastvo je v dobroti, pridnosti, ne pa v materialnih dobrinah' **Pu** | □ SSF, TS

(10)

dota je v prstih, ne v robi^{imetje} <'dɔ:ta jä u 'pə:rstix, 'nä u 'rɔ:bi> 'bogastvo je v delavnosti, ne v materialnih dobrinah' **Pu** | □ SSF, TS

Izbiranju je sledil izbor, poroka. Običajno so se dekleta možila k izbrancem, najbrž zato še ni bil izpričan noben frazem, ki bi ponazarjal ta pomemben mejnik v življenju dekleta – medtem ko se za fante, ki so se oženili in šli živet k dekletovi družini (kar je posebnost), v slovenski Istri pravi, da so *prišli na rubo* (p'ri:č nə 'ry:bo; prim. geslo **roba** v ESSJ, www.fran.si, in na www.etimo.it), v Repnu, tj. na območju kraškega narečja, obstaja za take može nekoliko zaničljiv izraz *parstə'pa:uc*, v Podgradu pri Vremah je *pərs'tu:əpnik*, dekle oz. žena, ki je sprejela moža na dom svojih staršev pa je bila običajno dedinja in se ji je zato, ker bo nekoč podedovala vse imetje, pravilo *bləɣo'ni:ca* (Repen, Podgrad pri Vremah v pomenu 'edinka'; prim. geslo **blagovica** v NESSJ, www.fran.si).⁸ Tudi poroke dekleta z bratom sestrinega moža ali fanta s sestro bratove žene niso bile nič neobičajnega, šlo je za pogosto menjavo zlasti ob ovdovelosti, o čemer priča istrski frazem *it na barat*.⁹

⁷ Ne glede na številčnost frazemov, ki povzdigujejo dekletove vrline pred njenim imetjem, pa je pri izbiri žene pomembno vlogo igrala tudi lepota. Prim. **Anka ko je pupa boga, samo da je lepa noga**: »Rozalja: 'Čuj, povedi ti meni! Nébeš rajši hito vúko za kašno bogato? Kaj boš sez mano? Jaz sem bužca. Niman ku sonce eno cesto.' Bepić: 'Zlatna moja! Znaš, kaku pravi istrjanski pregovor?' Rozalja: 'Kaku?' Bepić: 'Ánka ku je pupa boga, samo, da je lepa noga. Ja, taku pravi. Ben, prnas ti ne bo mankalo palente, si lahko brez skrbi.'« (NŠV IV, 138)

⁸ Prim. tudi izraze za svaštvo, patrilinijskost, virilokalnost in egalitarno delitev lastnine pri Ravnik (2000: 110).

⁹ **na barat**: »Dve družini sta se dvojno zvezali tudi z zamenjavo, da je fant iz ene družine vzel dekle iz druge, njegova nevesta pa je šla k bratu od neveste. Temu so rekli tudi *na barat* (it. baratto = zamenjava). *Ja, tam je bil barat. Ona je pršla nazad gor isto z one hiše. Ona z Binkari*

(11)

prič na rubo ⟨p'ri:ć nə 'ry:bo⟩ 'priženiti se k ženini družini' **De, Ra, Pu** ● 1 Frane iz Čičarije je prišel v Istro **na rubo**. Se pravi, da je prišel za zeta. (NŠV I, 40) 2 Spletla se je mreža sorodnikov med zaselki, v katerih neveste niso mogle ostati doma, ker je bilo sorodstvo še preblizu. Tako je, na primer, neka nevesta prišla iz sosednje vasi, njena hči ali vnukinja pa se je poročila nazaj; fant je prišel **na robo** v drugo vas, njegova vnukinja se je poročila nazaj. (Ravnik1996: 208) | □ SSF, TS

2.3 Odnos med zakoncema

Dober odnos med zakoncema temelji na vzajemnosti, kar posredno ponazarja rek *Z unim, ki spi, z unim drži* (Z 'u:nin, ki s'pi:, z 'u:nin dər'ži:; Nova vas). Na njuno bolj ali manj pozitivno razmerje opozarja tudi istrski pregovor *Kakšen je mož, vidiš po obrazu žene, kakšna je žena, vidiš po srajci* ('Kā:šon jā 'mō:š, 'vi:dəš po vob'rā:zi 'žā:ne, 'kā:šna jā 'žā:na, 'vi:dəš po s'rā:jci; Puče); oba sta bila sicer že predstavljena v okviru podrobnejše analize slikovitega jezika iz pojmovnega polja *ženska v slovenski Istri* (Marc Bratina 2007).

(12)

z unim, ki spi, z unim drži (z 'u:nin, ki s'pi:, z 'u:nin dər'ži:) 'vsem se strinjati z zakoncem' **NV** ● Pe'ro:, z 'u:nin, ki s'pi:, z 'u:nin Šaŋ'ri:nka dər'ži: (NV). | □ SSF, TS

Čeprav se nam danes zdi nekoliko ironičen zaradi primerjave z živaljo, naslednji rek lepo ponazarja ustrežljiv odnos do moža in tudi do živali, kar se kasneje zagotovo obrestuje; mož bo namreč zdrav in močan, prašič pa rejen za koline: *Kar daš možu in prascu, ni vrženo proč* (Kar 'da:š 'mū:əži jən p'ra:sci, nej 'vəržənu p'rū:qč; Podgrad pri Vremah). Med možem in ženo pa prihaja občasno tudi do nesoglasij, rešitev pa zagotavljala postelja, saj (*postelja*) vse pogliha^{poravnā} (pū:əsla ū'se: poŷ'li:xa; Podgrad pri Vremah).

V zvezi s poimenovanjem nezvestobe preseneča dejstvo, da nismo naleteli na več slikovitih izrazov, ki bi ponazarjali to nagnjenost s strani moškega; izjema je frazem *nataknit roge* komu; več je namreč izrazov za dejanje, ki je usmerjeno z ženske na moškega: *vozit v hrast* koga (moža) 'varati moža, ponižati ga' in *dat v kanton*^{kot} koga (moža) 'varati moža, ponižati ga' ('vo:zit ū x'ra:st ['mū:əža], 'də:t ū kən'tu:ən ['mū:əža]; Podgrad pri Vremah).

O matriarhalno-patriarhalnem ustroju družbe in tudi o oblačilni kulturi (hlače, copati) pričata tudi širše poznani frazem *nositi hlače* ali istrsko *nosit brješe/brgeše*^{hlače} in *bit cavata*^{copata}. Ker se je o hlačah z lingvokulturološkega vidika v slovenski frazeologiji že razpravljalo (Kržišnik 2008), bomo na tem mestu opozorili le na zahodne narečne prenovitve frazemov s to sestavino.

Hlače so bile nekaj tipično oblačilo, ki ga je (smel) nositi samo moški, prav zato so pozneje postale metafora za tistega, ki ima pri hiši glavno besedo, ki torej ukazuje; odsotnost tega oblačila posredno nakazuje na zamenjavo vlog v družini: *vzet hlače* komu (*uz'jat x'la:če/bər'jəše* ['mū:əži]; Dekani, Podgrad pri Vremah), *obleč hlače, v hlačah ni nič* koga (['žje:na] ūb'le:če x'la:če, ['mū:əža] ni n'əč ū x'la:čəx; Podgrad pri Vremah),

je zela, se je poročila za brata od te, ki je pršla h Binkari (Šalež). Ali pa je fant šen *na robo* k dekletu, njena sestra pa k enemu od njegovih bratov. *So se baratali, so se kambjali* (it. cambjare = zamenjati). *Moški šel k Špeličem, ženska šla v Podrečak.*« (Ravnik 1996: 209)

bit cavata^{copata} ([*'u:ɔn*] je *cə'va:ta*; Boljunec).¹⁰ V prvem primeru je vezljivostno mesto predmeta v pomenu cilja zapolnjeno s pomenkami s pomensko sestavino +žensko, podobno velja tudi za drugi primer, v katerem je mesto vršilca dejanja prav tako zapolnjeno s pomensko sestavino +žensko.

Informator iz vasi Boljunec ugotavlja, da v njihovi vasi frazemi s sestavino *hlače* najbrž niso prisotni zato, ker je bila v resnici vedno ženska tista, ki je imela glavno besedo pri hiši, torej je bilo samoumevno, da je »nosila hlače«, zato je bilo posebno poimenovanje za prevzem glavne vloge najbrž odveč.

(13)

žena drži tri kantone^{vogale} **gor, mož pa enega** <'žä:na dər'zi: t'ri: kən'tu:əne 'ɣuä:r, 'mu:š pa 'ä:nəya> 'glavno skrbi za dom, družino ima žena' **De** □ **FRAN, TS**

(14)

žena drži [pozgoren]^{pokonci} **tri kantone od hiše, četrtega pa osel/muša** <(žena) dər'zi: [puz'ɣu:rən] t'ri: kən'to:nə ut 'hi:še, čə'tə:rtega pa 'o:so/'my:ša> 'žena ob pomoči tovarne živine, osla oz. oslice, skrbi za gospodinjstvo in finančne zadeve' **NV** ● **A'lo:ra, ta Šău'ri:nka**, ki dər'zi: u 'Ji:střä t'ri: kən'to:nä ut 'hi:šä en čə'tə:rte:ɣa 'o:so ali 'my:ša, 'ty: bi 'bi:la sup'rɔ:ɣa ud 'o:sla (NV). □ **FRAN, TS**

(15)

žena drži pet kantonov^{vogalov} **od hiše** <'žä:na dər'zi: 'pɛ:t kən'to:nuɔ ut 'hi:še> 'žena skrbi za gospodinjstvo doma in v tržaških domovih' **De** □ **FRAN, TS**

(16)

žena drži tri kantone, mož enega in ženo <'žä:na dər'zi: t'ri: kən'tu:əne, 'mɔ:š 'ä:nəya in 'žä:nɔ> 'žena sicer skrbi za gospodinjstvo in finančne zadeve, mož pa poleg slednjega skrbi še zanjo' **De** □ **FRAN, TS**

Žensko vlogo ponazarja tudi rek iz Boljunca, namreč, da *Žena drži ključ od hrama, mož pa od kantine*, kar bi lahko razumeli tako, da žena skrbi za gospodinjska opravila, zlasti za to, kaj bo dala na mizo, mož pa (tudi) za razvedrilo ob kozarcu vina – delitev dela.

Kot navaja Verginella (1993: 531, 537), je bil družinski model, kakršnega sta v drugi polovici 19. stoletja narekovali tako cerkvena kot posvetna oblast, strogo hierarhičen: glavno besedo v družini je imel mož, kot družinskemu glavarju mu je torej pripadala najvišja oblast, njegova vloga je bila skrbeti za materialno blaginjo družine; avtorica pa na podlagi arhivskih virov dokaže, da se je družinski model tržaškega podeželja od tega pravzaprav precej razlikoval in da je npr. skrbi za gmotno stanje družine prešla na žen(sk)e, ki so opravljale sekundarne dejavnosti (krušarstvo, kasneje pranje perila za meščane; prim. tudi Verginella 1990: 179), kar potrjujejo tudi frazemi, ki jih uporabljajo tamkajšnji narečni govorniki.

¹⁰ Prim. tudi frazem **ne imet mižerje** ('1. revščina, 2. pren. moški spolni organ'): »Povejte mi nekaj, Cecilija! Kako to, da ste pustili tako pridnega moža in takšno blaginjo in šli živet k siromaku? / 'Ben van čen povet, guspud. Muj mož **ni jemo mižerje**. Še zastopiste, ne, kaj ben tela rec?' / 'A, mižerje ni imel? Vi se pa znate pošaliti. No, sedaj vam je pa res ne manjka.' / 'Jímaste prav. Zdaj jiman dve. Ano eno drugo.'« (NŠV I, 39)

3 Sklep

V prispevku smo želeli osvetliti nekatere vidike družine, kot se nam kažejo iz frazemov. Omejili smo se na podobo širšega sorodstva, navedli frazeme, ki pomenijo zaljubljenost in izbiro partnerja ter ponazorili odnos med zakoncema, kot se nam posredno zrcali iz slikovitih izrazov. Analizo frazeološkega pomena smo poskušali podati tudi s pomočjo zgodovinskih in etnoloških virov ter upoštevajoč razlage narečnih govorcev. Da bi si ustvarili celotno podobo družine, bo treba v prihodnosti analizirati na terenu sicer že zbrane frazeme, ki se nanašajo na odnose med starši in otroki, kot so podedovane značajske lastnosti in vzgoja, frazeme, ki pomenijo mladost in nezrelost ter otroško iskrenost, tiste, ki se nanašajo na rejništvo oz. sirote. Pomemben pokazatelj družbenega ustroja je tudi sistem oz. način dedovanja, ki je prav tako našel svoje mesto v frazeologiji. Po drugi strani pa se na družino navezujejo tudi frazemi, ki so sicer spomeniki materialne kulture, pričajo pa o imetju (nekdanjih) družin, njihovem domu in posestvu.

Literatura

- Dobrovol'skij, Dmitrij Olegovič, Piirainen, Elisabeth, 2005: *Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives*. Amsterdam: Elsevier.
- Kenda-Jež, Karmen, 2015: *Shranili smo jih v bančah. Slovarki prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Kržišnik, Erika, 2008: Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot. *JIS* 53.1. 33–47.
- Marc Bratina, Karin, 2007: Jezikovna podoba istrske ženske. V *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah*. Ur. E. Kržišnik, W. Eismann. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 235–250.
- Marc Bratina, Karin, 2009: Zasnova narečnega frazeološkega slovarja. *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 233–238.
- Ravbar-Morato, Nada, 2003: *Globoko so korenine: rodbinska kronika*. Izola: samozaložba.
- Ravbar-Morato, Nada, 2004: *Globoko so korenine: rodbinska kronika 2, Korte*. Izola: samozaložba.
- Ravnik, Mojca, 1990: Vprašanja o socialni kulturi v Slovenski Istri. *Traditiones* 19. 227–232.
- Ravnik, Mojca, 1996: *Bratje, sestre, strniči, zermani. Družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri*. Ljubljana, Koper: ZRC SAZU, Založba Lipa.
- Ravnik, Mojca, 2010: Sorodstveno izrazje – svaki in svakinje v slovenski Istri. *Traditiones* 29.1. 107–114.
- Stramljič Breznik, Irena, 2007: Družina v slovenskih pregovorih in frazemih. V *Frazeologija v jezikoslovju in drugih vedah*. Ur. E. Kržišnik, W. Eismann. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 251–266.
- Verginella, Marta, 1990: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju. *Zgodovinski časopis* 44.2. 171–197.
- Verginella, Marta, 1993: Vloga žene in moža v slovenski publicistiki 19. stoletja in v dokumentih s tržaškega podeželja. *Zgodovinski časopis* 47.4. 531–545.
- Vičič, Jernej, Marc Bratina, Karin, 2015: Narečni frazeološki slovar – prvi koraki. *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ur. M. Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 811–818.

Weiss, Peter, 1994: *Teorija in praksa slovenskega narečnega slovaropisja: primer govorov Zadrenčke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.

Weiss, Peter, 2005: Frazecologija v (slovenskem) narečnem slovarju. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Slavistično društvo. 124–134.

Viri

Doria, Mario, 1984: *Grande dizionario del dialetto triestino: storico, etimologico, fraseologico*. Trieste: Italo Svevo, Il Meridiano.

G 25 = Morato, Nada, Pahor, Špela, 2002: *Mrak eno jutrnja* (Glasovi 25). Ljubljana: Kmečki glas.

G 47 = Kerševan, Nada, 2015: *Vəkuli riti v garžet. Zgodbe s Kraškega roba do Brkinov in Sežane ter območja pod Nanosom* (Glasovi 47). Ljubljana: ZRC SAZU. Založba ZRC.

NŠV I = Štok Vojska, Nelda, 1996: *Istrani pravijo*. Marezige: samozaložba.

NŠV II = Štok Vojska, Nelda, 1997: *Tega živega vse toká*. Marezige: samozaložba.

NŠV IV = Štok Vojska, Nelda, 2002: *Antónci v Pridvoru, Istrjáni na Obali: zgodbe, humoreske in igrice*. Marezige: samozaložba.

Pinguentini, Gianni, 2000³: *Nuovo dizionario del dialetto triestino: storico, etimologico, fraseologico*. Udine: Del Bianco.

www.etimo.it

www.fran.si

www.zrcola.zrc.sazu.si

POVEZOVANJE HIERARHIJE PRIDEVNIKOV V SAMOSTALNIŠKI ZVEZI IN KOGNICIJE*

FRANC MARUŠIČ

Univerza v Novi Gorici
franc.marusic@ung.si

PETRA MIŠMAŠ

Univerza v Novi Gorici
petra.mismas@ung.si

Povzetek

V prispevku predstavljamo tri eksperimente, s katerimi smo želeli preveriti, ali se hierarhija funkcijskih projekcij odraža tudi v nejezikovnih kognitivnih procesih. T. i. kartografski pristop v jezikoslovju trdi, da obstajajo v naravnem človeškem jeziku univerzalne hierarhije funkcijskih elementov, ki se pojavijo nad leksikalnimi jedri, kakršno je na primer samostalniško jedro samostalniške besedne zveze, ob tem pa je (ob samem določanju hierarhij) eno izmed osrednjih vprašanj tega pristopa ravno, od kod te hierarhije izvirajo, gl. npr. Cinque in Rizzi (2008). V eksperimentih se osredotočamo na univerzalno hierarhijo funkcijskih projekcij, ki ob samostalniškem jedru N⁰ gostijo pridevnike, konkretno na funkcijske projekcije za pridevnike, ki izražajo koncepte barve, oblike in velikosti. Ti se v samostalniški zvezi običajno pojavijo v zaporedju VELIKOST > OBLIKA > BARVA.

Ključne besede: univerzalna hierarhija, pridevniki, koncepti, kartografija

Abstract

We present three experiments that were meant to test whether the hierarchy of functional projections has some reality also in nonlinguistic cognitive processes. The cartographic approach to language claims that there exist hierarchies of functional elements that come on top of lexical heads such as the noun inside a noun phrase. One of the core questions of such an approach (other than the very compositions of and orders within these hierarchical sequences) is what the ultimate source of these hierarchies is, cf. Cinque and Rizzi (2008). The focus of the three experiments was the functional sequence hosting adjectives inside the noun phrase. More precisely we focus on the sequence of adjectives expressing color, size and shape, which are typically found in the following order inside the noun phrase: SIZE > SHAPE > COLOR.

Key words: universal hierarchy, adjectives, concepts, cartography

* Delo obeh avtorjev je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru projekta Študija kognitivnih temeljev hierarhije funkcionalnih projekcij v samostalniški zvezi (J6-7282) in programa Teoretično in eksperimentalno jezikoslovje (P6-0382).

1 Uvod

Eden izmed raziskovalnih programov, ki so se razvili v okviru tvorbenne slovnice, je t. i. kartografski pristop oz. kartografija. Kartografija se osredotoča na opisovanje skladenjske strukture, pri čemer je cilj pristopa izrisati čim bolj natančne »zemljevide« skladenjskih zgradb (Cinque in Rizzi 2008: 51). Sredstvo za doseg cilja so pogosto tudi medjezikovne primerjave besednih redov znotraj posameznih skladenjskih enot, ki med drugim pokažejo, kateri besedni redi so mogoči, kateri ne in kateri so pogostejši od drugih. Takšne primerjave se seveda niso začele s kartografijo. Tako že na primer Greenberg (1963) v generalizaciji št. 20 opiše, da je najpogostejši vrstni red elementov v samostalniški zvezi levo od samostalnika *kazalni (zaimek) > glavni števnik > pridevnik (> samostalnik)*. Ta vrstni red velja tudi za slovenščino:

- (1) a. *tista dva rdeča paradižnika*
b. * *rdeča dva tista paradižnika*
c. * *dva rdeča tista paradižnika*
č. * *dva tista rdeča paradižnika*¹
d. * *tista rdeča dva paradižnika*
e. * *rdeča tista dva paradižnika*

Nespremenljiv vrstni red kartografski pristop poveže z univerzalno hierarhijo funkcijskih projekcij. Te hierarhije se pojavijo ob leksikalnih jedrih, kakršno je tudi jedro samostalniške zveze, gl. npr. Cinque (1999, 2005), Scott (2002). Predpostavka kartografskega pristopa je, da so si jeziki enotni v številu, tipu in zaporedju projekcij, razlikujejo pa se na primer v skladenjskih premikih, ki jih dovolijo (s skladenjskim premikom samostalniškega jedra lahko tako pojasnimo, zakaj se npr. v italijanščini pridevniki pojavijo *za* samostalniškim jedrom), ter v realizaciji posameznih določil funkcijskih projekcij (Cinque in Rizzi 2008: 55).

Vprašanje, ki še vedno ni zadovoljivo odgovorjeno, pa je, od kod ta univerzalna hierarhija izhaja. Kot opozarjata Cinque in Rizzi (2008: 63–64), bi le stežka trdili, da so univerzalne hierarhije govorcem prirojene kot del univerzalne slovnice povsem neodvisno od kognicije, prav tako pa se zdi nemogoče, da govorniki hierarhije usvojijo povsem naključno in zgolj na podlagi naključnih podatkov v njihovem jeziku. V tem prispevku bomo kot potencialen vir univerzalne hierarhije v samostalniški zvezi raziskovali splošno kognicijo, glej na primer tudi G. Ramchand in Svenonius (2014), pri čemer se bomo osredotočili predvsem na pridevnike in z njimi povezane koncepte.

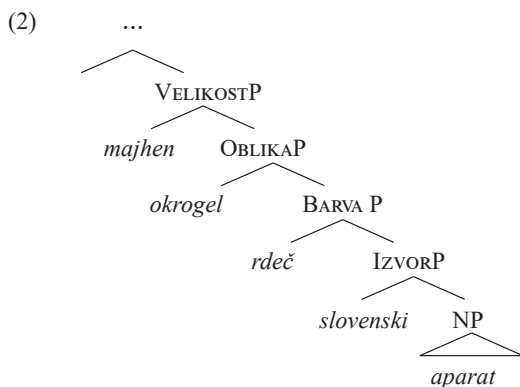
V naslednji sekciji je predstavljena hierarhija funkcijskih projekcij, ki v samostalniški zvezi gostijo pridevnike, povezane s koncepti, ki smo jih testirali v treh eksperimentih. Ti bodo skupaj z rezultati predstavljeni v sekciji 3. Sekcija 4 zaključuje prispevek.

¹ Ta vrstni red je v slovenščini sicer sprejemljiv, vendar, sledeč članku Marušič in Žaucer (v tisku), kazalni zaimek v tem primeru ni popolnoma primerljiv kazalnemu zaimku v primeru (1a), tako da primer dejansko ne krši Greenbergove generalizacije.

2 Funkcijske projekcije v samostalniški zvezi

V nadaljevanju v skladu s kartografskim pristopom privzemamo, da se pridevniki nahajajo v funkcijskih projekcijah v samostalniški zvezi. Pri tem so v omenjenem pristopu funkcijske kategorije povezane zlasti z zaprtostjo/odprtostjo množice elementov (Cinque in Rizzi 2008: 47) – če je množica samostalnikov relativno odprta in če o samostalniških govorimo kot o leksikalni kategoriji, so množice veznikov, predlogov ter pomožnih glagolov zaprte, zaradi česar o njih razmišljamo kot o funkcijskih kategorijah. Tako kot velja za npr. predloge, je tudi število pridevnikov v mnogih jezikih, npr. v jorubščini, omejeno, zaradi česar pridevnike uvrščamo med funkcijske kategorije (Cinque in Rizzi 2008: 47).²

Nadaljnja (kartografska) predpostavka, ki jo privzemamo, je, da so si jeziki enotni v tipu, številu in zaporedju funkcijskih projekcij, ki se pojavijo v univerzalni hierarhiji ob leksikalnih jedrih. To velja tudi za samostalniško zvezo, v jedru katere je samostalnik (N⁰). Shema (2) prikazuje poenostavljeno samostalniško zvezo s projekcijami, v katerih so pridevniki.

Samo hierarhijo pridevnikov določamo s pomočjo opazovanja nezaznamovanega vrstnega reda pridevnikov, pri čemer se seveda pazi, da gre za izgovor brez žariščenja pridevnikov in brez naštevalne intonacije. Na podlagi takšne primerjave besednega reda pridevnikov je v (2) pridevnik za velikost uvrščen nad pridevnik za narodnost. To lahko posredno potrdimo tudi s pomočjo korpusa Gigafida. Primerjava pogostosti vrstnih redov nekaterih pridevnikov za velikost in izvor je podana v (3), ki pokaže, da je zaporedje VELIKOST > IZVOR precej pogostejše in kot tako zelo verjetno nezaznamovano.

(3)	VELIKOST > IZVOR		IZVOR > VELIKOST	
	a. velik nemški	2456	nemški velik	60
	b. majhen slovenski	1453	slovenski majhen	43

² Sledeč Cinqueju in Rizziju (2008: 47) pridevniki v nekaterih jezikih tvorijo navidezno odprto množico, saj se kot pridevniki obnašajo tudi skraćeni odvisni stavki, lahko pa jeziki s pomočjo različnih morfemov tvorijo pridevnike iz samostalnikov.

Zaporedje pridevnikov za velikost in izvor v slovenščini je skladno z zaporedjem, ki ga Scott (2002) predlaga kot univerzalno hierarhijo funkcijskih projekcij samostalniške zveze. Še več, Scottova hierarhija, ki je povzeta v (4), velja tudi za druge pridevnike v slovenščini:

- (4) DOLOČILNIK > VRSTILNI ŠTEVNIK > GLAVNI ŠTEVNIK > SUBJEKTIVNI KOMENTAR > DOKAZLJIVO > VELIKOST > DOLŽINA > VIŠINA > HITROST > GLOBINA > ŠIRINA > TEŽA > TEMPERATURA > VLAŽNOST > STAROST > OBLIKA > BARVA > NARODNOST/IZVOR > MATERIAL > DEL USTALJENE BESEDNE ZVEZE > SAMOSTALNIK (Scott 2002: 114).

Vrstni red pridevnikov, ki je v osnovi enak temu, predstavljenemu v (4), je za slovenščino opisal Toporišič (2004), (5), ki je kombinacija dveh Toporišičevih delnih nizov s str. 558 in str. 559. Vrstni red pridevnikov empirično delno potrди tudi V. Plesničar (2017) (prim. tudi A. Vidovič-Muha 1981).

- (5) kazalni zaimек > vrstilni števnik > količinski (tj. glavni števnik) > svojilni pridevnik > splošni lastnostni pridevniki (kakovostni in merni, npr. *slab, majhen*) > vrstni pridevniki (*mali*) (Toporišič 2004: 558–559)

V eksperimentih, o katerih poročamo v nadaljevanju, smo se osredotočili na troje pridevnikov in z njimi povezane koncepte, in sicer pridevnike za velikost, obliko in barvo. Ti se v slovenščini, kot je že bilo prikazano v shemi (2), običajno pojavijo v zaporedju VELIKOST > OBLIKA > BARVA.

Vprašanje, ki ostaja, pa je, od kod ta vrstni red izhaja. Eden od mogočih virov je splošna kognicija.³ V tem prispevku se bomo vprašali, ali je univerzalna hierarhija funkcijskih projekcij, ki gostijo pridevnike, kakor koli povezana s splošno kognicijo oziroma ali lahko najdemo kakšen odsev te hierarhije tudi znotraj drugih, nejezikovnih kognitivnih procesov. Odgovarjanja na to vprašanje smo se lotili s pomočjo treh eksperimentov.

Pri oblikovanju eksperimentov smo izhajali iz predpostavke, da so koncepti, ki se znotraj samostalniške zveze pojavljajo bliže samostalniškemu jedru, na nek način pomembnejši oziroma prominentnejši. Na podlagi študij o usvajanju jezika (Radford 1996, 2000), v katerih je bilo ugotovljeno, da se skladienska zgradba tekom usvajanja jezika gradi od spodaj navzgor, in ob hkratni predpostavki, da so koncepti, ki jih usvojimo prej, nekako globlje usidrani, se zdi naša predpostavka utemeljena. Predpostavljamo tudi zgradbo samostalniške zveze, ki je prikazana v (2).

Pričakujemo torej, da bodo kot dražljaju najpodobnejši predmet govornici prepoznavali tistega, s katerim ga družī tista lastnost, ki je v zgoraj predstavljeni zgradbi samostalniške zveze najbližja jedru. To pomeni, da pričakujemo, da bo kot odločujoča lastnost najpogosteje izbrana barva, najmanj pogosto pa velikost.

3 Eksperimenti

Napoved, razloženo v sekciji 2, smo testirali s tremi eksperimenti, izvedenimi s pomočjo spletne platforme IbeXFarm (Drummond 2011). Na spletni strani so (odrasli) osebki

³ Predlogov, s katerimi so avtorji želeli pojasniti univerzalno hierarhijo pridevnikov, je bilo v preteklosti več. Tako npr. Scontras idr. (2017) trdijo, da je vrstni red povezan s pomenom posameznih pridevnikov v hierarhiji – bolj ko je pomen pridevnika subjektiven, dlje od samostalnika je uvrščen v hierarhiji. Za pregled študij gl. Scontras idr. (2017).

poleg reševanja nalog posredovali nekaj demografskih podatkov (jezik, spol, starost, s katero roko rešujejo test in tip naprave, ki ga za reševanje uporabljajo, tj. računalnik, tablica ipd.). V prva dva eksperimenta so bili vključeni zgolj govorci slovenščine. Tretji eksperiment naj bi vključeval tudi odrasle govorce drugih jezikov, saj bi moral biti sam prvi jezik osebkov nerelevanten, če je vrstni red pridevnikov univerzalen.

Vsi trije eksperimenti so bili pripravljani, da bi preverjali medsebojna razmerja med koncepti velikosti, oblike in barve. Testirali smo s pomočjo slik, ki so se medsebojno razlikovale glede na te tri lastnosti. Vsaka od teh lastnosti se je v testiranju pojavila v treh različnih vrednostih:

- (6) a. VELIKOST: majhen, srednji (dvakratna velikost majhne vrednosti), velik (dvakratna velikost srednje vrednosti)
- b. OBLIKA: kvadraten, okrogel, pet- ali šestkoten
- c. BARVA: zelen, rdeč, moder

V vseh treh eksperimentih smo osebkom postavili podobno nalogo. Osebkke smo prosili, naj med tremi možnostmi izberejo tisto, ki jih najbolj spominja na prikazan dražljaj. Metodologija, rabljena v posameznem eksperimentu, je opisana v nadaljevanju.

3.1 Prvi eksperiment

V prvem eksperimentu smo osebkom prikazali dražljaj (ta je bil viden dve sekundi). Temu je sledil ekran s tremi mogočimi odzivi. Vsak od teh treh mogočih odzivov se je z dražljajem ujemal v eni sami lastnosti, bodisi velikosti, bodisi obliki, bodisi barvi. V tabeli 1 je prikazan primer dražljaja z mogočimi odzivi. Osebek je moral izmed teh treh mogočih odzivov izbrati tistega, za katerega je ocenil, da je dražljaju najbolj podoben. Za vsako testno vprašanje so bili trije mogoči odzivi naključno pomešani, tako da mogoči odziv, ki je ustrežal dražljaju v velikosti, ni bil vedno na levi, in mogoči odziv, ki je dražljaju ustrezala v barvi, ni bil vedno na desni.

Dražljaj	Mogoči odzivi		
			
majhen okrogel rdeč	<u>majhen</u> kvadraten zelen	srednji <u>okrogel</u> moder	velik petkoten <u>rdeč</u>

Tabela 1: Primer dražljaja in mogočih odzivov v eksperimentu 1

Test je bil sestavljen iz uvajalnega dela, 27 testnih primerov, v katerih so se pojavile zgoraj opisane kombinacije lastnosti, in 28 mašil. Testni primeri so bili z mašili naključno pomešani. Polovica mašil so bili primeri, v katerih se je eden izmed mogočih odzivov z dražljajem povsem ujemal (za dražljaj v tabeli 1 bi to pomenilo, da je med mogočimi odzivi tudi majhen okrogel rdeč predmet), polovica pa primeri, v katerih se z dražljajem v nobeni lastnosti ni ujemal nobeden od mogočih odzivov.

V (7) se najnižje v skladijski strukturi pojavi samostalnik, povezan s konceptom oblike, kar je v skladu z našo napovedjo, da se bodo nižje postavljeni elementi v skladijski zgradbi izkazali kot prominentnejši. S tem v mislih smo eksperimentalno zasnovo v eksperimentu 2 spremenili.

Ob interpretaciji rezultatov moramo upoštevati tudi to, da se koncept velikosti (in posledično tudi pridevnik) razlikuje od konceptov/pridevnikov, povezanih z barvo ter obliko. Oblika in barva sta namreč absolutni kategoriji, medtem ko so pridevniki, ki poimenujejo velikost, relativni (gl. Cinque 2010). To pomeni, da lahko velikost kot lastnost ocenimo le glede na druge objekte. Ker se je prvi dražljaj v eksperimentu na ekranu pojavil izolirano, so sodelujoči osebki verjetno le stežka ocenili velikost dražljajnega lika, velikosti pa posledično niso mogli enakopravno uporabiti kot merilo pri identifikaciji podobnosti predmetov, kar dodatno pojasni, zakaj je bila velikost kot odločilna lastnost izbrana najredkeje.

3.2 Eksperiment 2

Z eksperimentom 2 smo se skušali izogniti vplivu poimenovanja in s tem prekomernega določevanja istovetnosti glede na obliko, zaradi česar smo na testiranih slikicah kot predmet izbrali gumb. Sama zasnova eksperimenta je ostala nespremenjena, prikazuje jo tabela 3.

Dražljaj	Mogoči odzivi		
			
majhen okrogel rdeč gumb	majhen kvadraten moder gumb	srednji okrogel zelen gumb	velik šestkoten rdeč gumb

Tabela 3: Primer dražljaja in mogočih odzivov v eksperimentu 2

Kot v prvem eksperimentu smo osebkom ponovno prikazali dražljaj (2 sekundi), temu je sledil ekran s tremi mogočimi odzivi, med katerimi so osebki izbirali na podlagi podobnosti v eni od treh mogočih lastnosti. Mogoči odzivi so bili tudi tokrat naključno razporejeni, tako da gumb, ki je bil z dražljajem enak po velikosti, obliki oz. barvi, ni bil vedno na istem mestu (levo, sredina, desno). 27 testnih primerov je bilo pomešanih z 28 mašili, ki so bila pripravljena po enakem postopku kot v prvem eksperimentu.

Z izbiro gumbov smo se želeli izogniti asociaciji z neposrednim poimenovanjem oziroma prepoznavanjem predmetnosti preko geometrijskih teles, kakor je razloženo v prejšnji podsekciji. Pričakovali smo, da bo s to modifikacijo dražljajev naraven način za jezikoven opis dražljaja samostalniška zveza, v jedru katere je samostalnik *gumb*, ob katerem stojijo pridevniki za VELIKOST > OBLIKO > BARVO. Posledično bi morali biti ti primeri primernejši za testiranje napovedi o odražanju hierarhije pridevnikov v kognitivnih procesih.

3.2.1 Rezultati in razprava

V eksperimentu 2 smo testirali 11 govorcev. Rezultati so povzeti v tabeli 4.

Koncept	Odgovor	Odstotki
Velikost	19	6 %
Oblika	180	61 %
Barva	97	33 %
Skupaj	297	100 %

Tabela 4: Rezultati eksperimenta 2

Kot je razvidno iz tabele, se je tudi v tem eksperimentu kot najprominentnejša lastnost pokazala oblika, vendar v manjši meri kot v prvem eksperimentu, kar kaže, da je bila izbira dražljaja vsekakor pomembna za končne rezultate. A ker so bili gumbi na videz zelo podobni v prvem eksperimentu uporabljenim geometrijskim oblikam, ni prav jasno, ali so testirani osebki dražljaje in mogoče odzive, s katerimi so jih enačili, res prepoznavali kot gumbe, ki se medsebojno razlikujejo v treh različnih lastnostih, ali pa so v določeni meri tudi te dražljaje prepoznali kot geometrijska telesa, treh različnih barv in velikosti. V tretjem eksperimentu smo se s spremembo naloge skušali še dodatno izogniti morebitnim neželenim učinkom naših dražljajev.

3.3 Eksperiment 3

V tem eksperimentu smo uporabili testne dražljaje in mogoče odzive iz eksperimenta 2, tj. gumbe, osrednje vprašanje eksperimenta pa je bilo, kateri koncept (tj. velikost, obliko ali barvo), vezan na dražljaj, osebki ohranijo v spominu lažje ali bolje. Da bi testirali spomin, smo dražljaj in mogoče odzive ločili s časovnim zamikom (5 sekund). V teh petih sekundah smo osebku predvajali nepovezane animirane podobe (format gif).

Eksperiment je bil sestavljen iz 27 testnih primerov (gl. tabelo 3) ter 27 mašil s štetjem, ki so prikazani v spodnji tabeli. Testni primeri in mašila so bili med seboj naključno pomešani.

Dražljaj	Mogoči odzivi		
			

Tabela 5: Primer dražljaja in mogočih odzivov v eksperimentu 3

Eksperiment smo razširili tudi na tujejezične govorce, zbiranje podatkov pa še poteka. Da bi bili rezultati bolj primerljivi z rezultati eksperimentov 1 in 2, bomo v tej sekciji poročali le o rezultatih, zbranih s pomočjo govorcev slovenščine.

3.3.1 Rezultati in analiza

Eksperiment je do tega trenutka rešilo 28 govorcev slovenščine.

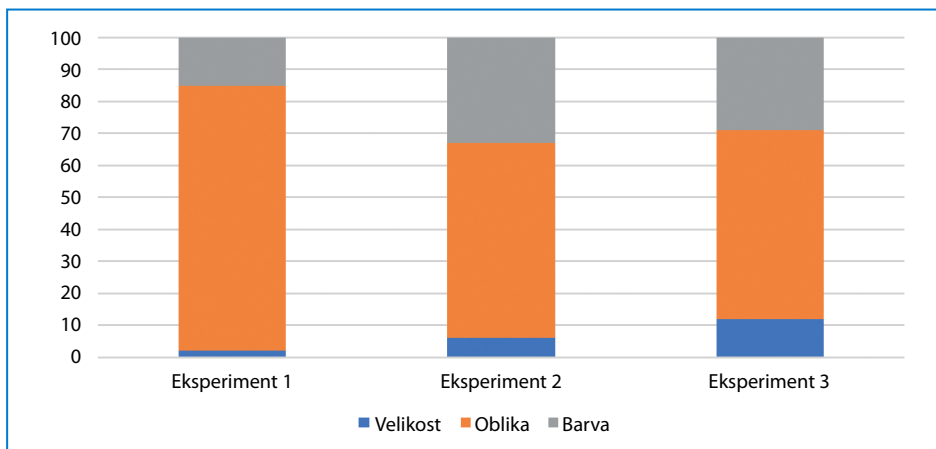
Koncept	Odgovor	Odstotki
Velikost	90	12 %
Oblika	449	59 %
Barva	215	29 %
Skupaj	754	100 %

Tabela 6: Rezultati eksperimenta 3

Rezultati eksperimenta 3 so primerljivi z rezultati eksperimentov 1 in 2, saj se je kot najpomembnejša lastnost ponovno pokazala oblika (in ne predvidena barva). To pomeni, da sam tip naloge ne vpliva pomembno na to, katero lastnost testiranci prepoznajo kot najprominentnejšo. Je pa v tem eksperimentu naraslo število primerov, v katerih je bila kot odločilna lastnost izbrana velikost. Tip naloge je torej imel vpliv na rezultate, še vedno pa ne vemo, koliko smo se v drugem in tretjem eksperimentu zares uspeli izogniti težavi, ki smo jo opisali v sekciji 3.1.

3.4 Povzetek rezultatov

S tremi eksperimenti smo testirali povezanost kognicije in hierarhije funkcijskih projekcij, ki gostijo pridevnike. V opisanih eksperimentih smo se osredotočili na barvo, obliko in velikost, ki se v univerzalni pridevniški hierarhiji pojavijo v zaporedju VELIKOST > OBLIKA > BARVA. Na podlagi tega smo pričakovali, da se bo v eksperimentih kot najprominentnejša lastnost izkazala barva, kot najmanj prominentna lastnost pa velikost. Kot kaže povzetek rezultatov, v katerem je prikazan odstotek odgovorov po kategoriji, prve napovedi ni potrdil nobeden od eksperimentov, drugo pa vsi trije.

Graf 1: Povzetek rezultatov

V vseh treh eksperimentih je bila kot odločilna lastnost izbrana oblika, tej je sledila barva, na zadnjem mestu je bila, pričakovano, velikost.

Kot je bilo pričakovano na podlagi položaja pridevnika za velikost (pa tudi same relativne narave tovrstnih pridevnikov, tj. velikost je relativna, dražljaj pa je prikazan izolirano, zaradi česar je velikost predmeta morda težko oceniti), je bila prav velikost najredkeje izbrana kot odločilna lastnost. Je pa od eksperimenta do eksperimenta, ko smo modificirali metodo, delež odgovorov, vezanih na velikost, naraščal.

Zaradi različnih razmerij med tremi lastnostmi lahko sklenemo, da sta oblika dražljajev in vrsta konkretnega vprašanja vplivali na pomembnost posamične lastnosti oziroma da bi pri morebitnem nadaljnjem testiranju morali še bolj paziti na neželeno povezovanje predmetov z geometrijskimi liki, kakor smo zapisali v diskusiji rezultatov prvega eksperimenta. Vendar pa ima lahko na prevladujočo izbiro oblike vpliv tudi sam položaj pridevnika oz. hierarhija teh konceptov. V. Plesničar (2017) namreč ugotavlja, da vrstni red OBLIKA > BARVA v slovenščini ni tako strog kot npr. VELIKOST > OBLIKA. To lahko ponovno potrdimo s pomočjo korpusa Gigafida:

(8)	OBLIKA > BARVA		BARVA > OBLIKA	
	trikoten rdeč	6	rdeč trikoten	13
	okrogel moder	12	moder okrogel	3

Iz tega bi lahko sledilo, da funkcijski projekciji, ki gostita pridevnike za obliko in barvo, morda nista tako strogo hierarhično razporejeni, kot to velja za funkcijske projekcije, ki gostijo druge pridevnike, kar se zdi nenavadno, saj bi v tem primeru lahko pričakovali, da bo nestriktna hierarhična razporeditev opazna tudi pri drugih pridevnikih. Druga možnost je, da imamo morda opraviti z več funkcijskimi projekcijami, ki gostijo ali pridevnike za barvo ali pridevnike za obliko. Sproščen besedni red med pridevniki za obliko in barvo v slovenščini bi sicer pojasnil, zakaj barva ni najprominentnejša lastnost, ne bi pa pojasnil, zakaj je najprominentnejša lastnost oblika, saj bi ne glede na dejanski razlog pomanjkanja strogega vrstnega reda pridevnikov sklepali, da bi posledično morali biti primerljivo prominentni obe lastnosti.

Če je to res le posebnost slovenščine, bi morali v testiranju tujejezičnih govorcev (ob predpostavki, da je v njihovem jeziku ta vrstni red fiksen) dobiti drugačen rezultat. Kakor že omenjeno, izvajamo tretji eksperiment tudi s tujejezičnimi govorniki, pri čemer na podlagi univerzalne skladenjske hierarhije pričakujemo (kot smo pričakovali tudi za slovenščino), da bodo govorniki med tremi mogočimi odzivi najpogosteje izbrali tistega, ki se z dražljajem ujema v barvi, tem bo sledila oblika, najmanjkrat pa bodo izbrali na podlagi velikosti. Vendar tudi delni rezultati, zbrani s pomočjo desetih tujejezičnih govorcev, te hipoteze ne potrjujejo.

Koncept	Odgovor	Odstotki
Velikost	16	6,4 %
Oblika	171	70,3 %
Barva	56	23,1 %
Skupaj	243	100 %

Tabela 7: Delni rezultati eksperimenta s tujejezičnimi govorniki

Napovedi torej ne moremo potrditi.

Na tej točki imamo dve možnosti. Lahko privzamemo, da je podobno kot v slovenščini tudi v drugih jezikih besedni red med pridevniki za obliko in pridevniki za bar-

vo prost in da torej ni univerzalne hierarhije funkcijskih projekcij, ki gostijo pridevnike za obliko in barvo, s čimer pojasnimo delne rezultate, ki smo jih dobili od tujejezičnih govorcev. Druga možnost pa je, da poskušamo razumeti, od kod izvira pomembnost oblike kot prepoznavne lastnosti, in se temu v naslednjem eksperimentu izogniti.

4 Sklep

V prispevku smo predstavili tri eksperimente, v katerih so osebkni na podlagi lastnosti, ki jih lahko povežemo s pridevniki v samostalniški zvezi, identificirali podobnost predmetov. Pri tem smo se osredotočili na pridevnike, ki izražajo koncepte barve, oblike in velikosti in ki se v samostalniški zvezi običajno pojavijo v zaporedju VELIKOST > OBLIKA > BARVA. S temi eksperimenti smo želeli preveriti, ali se hierarhija funkcijskih projekcij, ki te pridevnike gostijo, odraža tudi v nejezikovnih kognitivnih procesih. Če bi tako povezavo našli, bi bil to argument v prid predlogu, da univerzalne hierarhije funkcijskih projekcij v naravnih človeških jezikih nastanejo v povezavi s splošno kognicijo. Vendar rezultati naših treh eksperimentov povezanosti konceptov oziroma splošne kognicije s predlagano jezikovno, pridevniško hierarhijo ne potrdijo v celoti.

V vseh treh eksperimentih se je pokazalo, da je za razpoznavanje predmetov velikost najmanj pomembna lastnost. Ta rezultat smo na podlagi naše hipoteze, da ima kartografski niz funkcijskih projekcij osnovo v obči kogniciji, predvideli, vendar se je istočasno pokazalo tudi, da je oblika za identifikacijo predmetov pomembnejša kot barva, saj je bila prav oblika v vseh treh eksperimentih izbrana kot najprominentnejša lastnost, kar pa naše hipoteze ne potrjuje. Ker v slovenščini vrstni red pridevnikov za barvo in obliko ni tako strog kot denimo za velikost in barvo (prim. V. Plesničar 2017), bi razlog za večjo prominentnost oblike (v primerjavi z barvo) lahko iskali tudi v potencialno drugačni skladijski zgradbi samostalniške zveze. Lahko bi namreč rekli, da je vrstni red funkcijskih projekcij za pridevnike oblike in barve zamenljiv oziroma da razmerje med vrstnim redom pridevnikov in hierarhijo funkcijskih projekcij ni tako preprosto (tj. da to razmerje ni preprosto 1 : 1), saj bi bili pridevniki za barvo in obliko lahko vezani na več funkcijskih projekcij, ki bi bile med seboj pomešane. Posledično tudi hipoteze o povezanosti hierarhije funkcijskih projekcij in nejezikovnih kognitivnih procesov na tej točki ne moremo zavreči, saj obstaja kar nekaj alternativnih razlag naših rezultatov.

Rezultati očitno kažejo, da omenjene tri lastnosti niso enakovredne. Od predpostavki, da vrstni red funkcijskih projekcij ni naključen, bi vsaj za vrstni red VELIKOST > {BARVA / OBLIKA} lahko potrdili, da ima osnovo v nejezikovni kogniciji. Za vrstni red OBLIKA > BARVA oziroma BARVA > OBLIKA pa na drugi strani tovrstnega sklepa ne moremo ne potrditi ali zavreči, saj že sam vrstni red pridevnikov za barvo in obliko ni strog. Glede na rezultate opisanih eksperimentov, v katerih se je oblika pokazala kot prominentnejša lastnost od barve, bi sicer pričakovali, da se bo to odražalo tudi v vrstnem redu pridevnikov, česar ne moremo potrditi. Lahko pa skušamo razumeti alternativne razloge za pomembnost oblike in se jim, kot je tudi načrtovano, v prihodnosti s prilagoditvijo zasnove eksperimenta izognemo.

Literatura

- Cinque, Guglielmo, 1999: *Adverbs and functional heads: A cross-linguistic perspective*. New York: Oxford University Press.
- Cinque, Guglielmo, 2005: Deriving Greenberg's Universal 20 and its exceptions. *Linguistic inquiry* 36 (3). 315–332.
- Cinque, Guglielmo, 2010: *The Syntax of Adjectives*. Cambridge: MIT Press.
- Cinque, Guglielmo, 2014: The Semantic Classification of Adjectives: A View from Syntax. *Studies in Chinese Linguistics* 35 (1). 3–32.
- Cinque, Guglielmo in Luigi Rizzi, 2008: The Cartography of Syntactic Structures. *Studies in Linguistics* 2. 43–95.
- Drummond, Alex, 2011: IbeXFarm. Dosegljivo na: <http://spellout.net/ibexfarm/>.
- Greenberg, Joseph, 1963: Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. V *Universals of language*. Ur. J. Greenberg. Cambridge: MIT Press. 73–113.
- Marušič, Franc in Rok Žaucer, v tisku. On the nature of pronominal adjectives. Članek v Zborniku SinFonIJA 6 proceedings. Univerza v Nišu, Srbija.
- Plesničar, Vesna, 2017: *Adjective ordering restrictions of attributive adjectives in Slovenian*. Predstavitev na 12. srečanju Združenja za slovansko jezikoslovje, Ljubljana (21.–24. september 2017).
- Radford, Andrew, 1996: Towards a Structure-Building Model of Acquisition. V *Generative Perspectives on Language Acquisition*. Ur. H. Clahsen. Philadelphia: John Benjamins publishing. 42–88.
- Radford, Andrew, 2000: Children in Search of Perfection: Towards a Minimalist Model of Acquisition. [online]. [citirano 20. september 2017]. Dostopno na spletnem naslovu: <http://repository.essex.ac.uk/id/eprint/169>.
- Scontras, Gregory, Judith Degen in Noah D. Goodman, 2017: Subjectivity predicts adjective ordering preferences. *Open Mind* 1.1. 53–66.
- Scott, Gary-John, 2002: Stacked adjectival modification and the structure of nominal phrases. V *The cartography of syntactic structures. Volume 1. Functional Structure in DP and IP*. Ur. G. Cinque. Oxford: Oxford University Press. 91–120.
- Shlonsky, Uri, 2010: The cartographic enterprise in syntax. *Language & Linguistics Compass* 4.6. 417–429.
- Ramchand, Gillian C. in Peter Svenonius, 2014: Deriving the functional hierarchy. *Language Sciences* 46. 152–174.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Vidovič-Muha, Ada, 1981: Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov. *Slavistična revija* 29 (1). 19–42.

KULTURNOZGODOVINSKO OZADJE IN JEZIK DVEH RAZLIČIC KOROŠKEGA BUKOVNIŠTVA – *DUHOUNA BRANUA & MOLITOUNE BVKVIZE* ANDREJA SCHUSTERJA DRABOSNJAKA

HERTA MAURER-LAUSEGGER

Univerza Alpe-Adria v Celovcu, Inštitut za slavistiko

Herta.Maurer-Lausegger@aau.at

Povzetek

Prispevek obravnava kulturnozgodovinsko ozadje in jezikovne značilnosti dveh besedilnih sklopov iz dveh različic koroške *Duhoune branue*. Besedili sta napisani v koroški nadnarečni substandardni slovenščini 18. in 19. stoletja. Vključeni sta v zbirko apokrifnih spisov z molitvenimi obrazci in žegni, ki temeljijo na nemški predlogi z naslovom *Geistlicher Schild* z letnico 1791 in na obrazcih slovenske pisne tradicije. V obeh primerih gre za jezikovno neurejen sistem, ki kaže na vseh jezikovnih ravnanah precejšnje razlike. Starejše besedilo (*Duhouna branua*) se zvesto opira na jezik nemške predloge ter posnema baročne skladenjske figure in obrazce, medtem ko se v mlajših *Molitounih bkvvizah*, v avtografu Andreja Schusterja Drabosnjaka, pogosto pojavlja krajše in natančnejše jezikovno izražanje.

Ključne besede: kulturna zgodovina, koroško bukovniško slovstvo, apokrifni molitvenik *Duhovna bramba*, bukovnik Andrej Schuster Drabosnjak

Abstract

The paper concentrates on historical background and linguistic characteristics of the two versions of the same passage taken from two Carinthian texts belonging to the popular style. Both were written in the supradialectal substandard Slovene of the 18th and 19th centuries in Carinthia. The texts are incorporated in the collections of apocryphal writings containing prayer formulas and similar texts which were based on the German original *Geistlicher Schild* dated 1791 and on prayer formulas from the Slovenian written tradition. In both cases, the language system is irregular, and considerable differences can be traced on all levels. The older text (*Duhouna branua*) is an almost literal translation from German, therefore it copies its Baroque syntactical figures and formulae, whereas in the later text (*Molitoune bkvize*), an autograph by Andreas Schuster Drabosnjak, these changed often to shorter, preciser formulations.

Key words: cultural history, Carinthian popular style writings, apocryphal prayer book, *Spiritual Shield*, folk poet Andreas Schuster Drabosnjak

1 Uvod

Za razvoj in razširjanje slovenske besede na Koroškem je igralo pomembno vlogo koroško bukovištvo, značilen literarno-sociološki pojav¹ in družbeno relevantno kulturno gibanje, ki je bilo osnova za organizirano kulturno življenje, saj »zdaleč presega literaturo in ljudsko kulturo« (Schnabl 2016: 19–20). Najbolj se je bukovištvo razmahnilo v času, ko se je začelo opismenjevanje podeželskega ljudstva (prim. Domej 2001: 99). Bukovniški repertoar sestavljajo obredna besedila in apokrifni molitveni obrazci, nabožna in ljudska pesem, satirične verzifikacije, splošno znani biblični motivi (verske ljudske igre), ljudske knjige, praktični ljudskomedicinski spisi in zagovori idr., v katere so na različne načine posegali njihovi prirejevalci oz. prevajalci. Gre predvsem za evropsko kolportažno literaturo 16.–19. stoletja.²

Pričujoči prispevek obravnava kulturnozgodovinsko ozadje nastanka *Duhoune branue* ter izbrane jezikovne posebnosti iz dveh odlomkov koroškoslovenskega bukoviškega slovstva, napisanih v nadnarečni substandardni slovenščini 18. in 19. stoletja. Gre za prvih 107 strani koroške *Duhoune branue* (Köln 1740; DB), po Grafenauerjevih (1943: 264) izsledkih po vsej verjetnosti prvič natisnjene v letu 1747 (ali 1757): ta odlomek se namreč vsebinsko opazno pokriva z odlomkom iz rokopisnih *Molitounih bvkviz sasakidanje potriebe od Andreja Drabosnjaka* (MB), ki so se ohranile kot izvirnik in so nastale verjetno ok. leta 1815. Omenjena vsebina se v Drabosnjakovem rokopisu namreč pojavlja na straneh 35 do 154 z naslovom: *Duhouna Vahta te Dushe inu Telesa*³ *Molitoune bvkvize* in ustrezna mesta v natisnjeni koroški *Duhouni branui* se vsebinsko pokrivajo, z izjemo, da je rokopisna različica krajša. Manjkata odlomka iz *Duhoune branue* na straneh 55 do 64.⁴

2 Kulturnozgodovinsko ozadje *Duhoune branue*

Duhouna branua je apokrifna knjižica, ki vsebuje besedila za obvarovanje pred nesrečami in zaščito pred sovražniki in raznovrstnimi nevarnostmi. Svoj največji razcvet so apokrifna besedila doživljala v poznem srednjem veku in v 18. stoletju. V duhu časa so v tem obdobju po Evropi krožili ilegalni magični spisi in besedila, t. i. grimoiri, v katerih se prepletata krščansko-magične in praznoverske vsebine, ob njih pa tudi ljudske knjige in spisi z apokrifi, žegni, magičnimi molitvami, priprošnjami svetnikom, vražami itd. Knjižice so objavljene anonimno, vendar so podpisane s papeževim imenom, da bi tako dosegle večjo verodostojnost. Nemška različica *Geistlicher Schild* nosi večinoma letnico 1647, natisnjena pa naj bi bila leta 1705. Razširjena je bila v mnogih izdajah, pri čemer tako kraj kakor tudi letnica največkrat ne ustrežata resnici.

Korenine apokrifne literature, popestrene s praznoverskimi prviniami, najdemo v latinski predlogi z naslovom »Leo Magnus, Hoc in enchiridio manualive, pie lector, proxime sequenti habentur septem psalmi poenitentiales, oratio devota Leonis papae, oratio sancti Augustini: aliquot item orationes adversus omnia mundi pericula« (Romae 1525) z dodatkom, da jo je potrdil papež Leo X. Na osnovi tega dela so nastajali

¹ Fenomen kulturno-sociološkega pojava koroškega bukovištva obširno obravnava Paulitsch 1992.

² O aktualnem stanju raziskav o koroškem bukovištvu gl. Maurer-Lausegger 2016b, ista: 2016c.

³ Podrobno o bukovniku Andreju Schusterju Drabosnjaku gl. Maurer-Lausegger 2016e.

⁴ Prim. Maurer-Lausegger 2016: 44; več gl. pod točko 6.2.

nemški, pa tudi francoski prevodi, v katere so pisci postopoma vključevali tudi druge vsebine. Znan primer poznejše izdaje je *Enchiridion manuale Leonis papae* (Roma 1740), ki je mdr. služil kot osnova nemški duhovni brambi »Geistlicher Schild«. Le-ta je postala predloga za nastanek številnih spisov in *Kolomonovega žegna* ter nekaj let mlajše *Duhovne brambe* (prim. Maurer-Lausegger 2016a: 278). Tudi slovenska koroška *Duhouna branua* nosil letnico 1740 (Köln 1740), vendar niti kraj natisa niti letnica izida nista resnična.

O nastanku *Duhovne brambe* in *Kolomonovega žegna* in drugih sorodnih bukovniških besedil obširno razpravlja Grafenauer (1907 in 1943). Gre za apokrifni knjižici, ki vsebujeta molitve, žegne in evangelije, nastale po nemških in francoskih predlogah 17. in prve polovice 18. stoletja. Knjižice so bile namenjene predvsem potnikom in romarjem, ki naj bi jih obvarovale pred nesrečami (prim. Maurer-Lausegger 2016b: 41). Vsebujejo praznoverske in pragmatično krščanske vsebine, njihov natis in razširjanje pa je izzvalo kulturnozgodovinsko dogajane, povezano z romanji v Aachen in Köln ob Mainu, kjer so romarji častili svetinje sv. treh kraljev. Romanja so bila izvedena redno v letih 1517, 1524, 1531, 1545, 1552 in vsako 7. leto do leta 1909. Prva svetovna vojna je onemogočila romanje leta 1916, naslednje romanje pa je bilo izpeljano šele leta 1925 (prim. Grafenauer 1943: 258–259).

3 Vprašanje nemških predlog *Duhoune branue*

Nemška duhovna bramba *Geistlicher Schild* je bila natisnjena v različnih izdajah in obdobjih. Različice nosijo podobne ali pa delno spremenjene naslove. V nekaterih izdajah je naveden kraj, v nekaterih ne. Različice, v katerih je naveden Mainz kot kraj natisa, in različice, ki ne navajajo kraja, so največkrat opremljene z letnico 1646. Po drugi strani pa obstajajo primerki knjižice *Geistliche Schildwacht* (*Duhovna vahta*), ki navajajo Prago in letnico 1705 ali pa samo letnico 1705 oz. letnico 1802 brez navedbe kraja.⁵

V svoji strokovni študiji pravi Grafenauer (1943: 205), da je nemška knjižica *Geistlicher Schild* (*Duhovna bramba*), ki je predloga slovenskim različicam, sestavljena iz štirih drobnih knjižic: *Geistlicher Schild* (*Duhovna bramba*), *Heiliger Segen zu Wasser und zu Land* (*Žegen na vodi inu na suhem*), *Geistliche Schild-Wacht* (*Duhovna vahta*), *Andächtige Weis dem Amt der Hl. Meß nützlich beyzuwohnen* (sv. maša). Slovenske natisnjene različice *Duhovne brambe* vsebinsko niso enotne. Znani so trije slovenski koroški natisi, ki so izšli po vsej verjetnosti 1747, 1810, 1820 in eden s Štajerskega ok. 1835. Koroška različica nosi letnico 1740 in vsebuje samo prve tri dele, dodan pa ji je dodatek, ki ga v nemški predlogi ni. V štajerski različici, ki ima natisnjeno letnico predloge 1705, so zajete vse našete besedilne enote (prim. Grafenauer 1943: 205; prim. Maurer-Lausegger 2016a: 278). Da pa knjižice niso bile urejene enotno, potrjuje Grafenauerjeva (1943: 196) ugotovitev, da se pojavlja *Duhovna vahta* v *Duhovni brambi I* na straneh od 109 do 153 in da je imela Koroška *Duhovna bramba* »za *«Duhouno vahto» predlogo, ki je bila nekoliko drugačna kakor «Geistliche Schild-Wacht» v knjižici Otartovega deda (štajerska DB se naslanja na ta tisk«*. Tudi naslovi nemške in slovenske knjižice se razlikujejo. Eden od mnogih nemških tiskov *Geistlicher Schild* (*Duhovna bramba*) je naslovljen takole:

(1) *Geistlicher Schild, Gegen Geist- und leibliche Gefährlichkeiten allzeit bey sich zu tragen. Darinn sehr kräftige Segen und Gebet, So Theils von Gott offenbaret, von der Kirchen*

⁵ Osebno smo imeli v rokah knjižico *Geistlicher Schild* z letnico 1791.

und h. h. Vättern gemacht, und von Urbano VIII. Röm. Pabst approbiret worden. Zum Trost aller Christglaubigen, sonderlich deren, so zu Wasser oder Land reisen, damit sie durch Kraft dieses bey sich tragenden Schilds, vor vielen Gefahren erhalten werden. Cum Licentis Ord. Cent. Trevir ibidem An. 1647. impressum. Gedruckt zu Maynz.

Naslov natisnjene koroške različice *Duhoune branue* (z letnico 1810) pa se glasi takole:

(2) *Duhouna Branua, prad duhounah – inu shuotnah Nauarnostah sakobart per fabe nofsiti. U' katirei fo mozni Shegni inu Shebranje, katiri fo od fama Boga osnanuani, od te Zirkle, inu S. S. Ozhetou storjeni, inu od Papašha Urbana VIII. unkadani, skus S. Kolmana poterdnjeni bli. K' troshentji ufah teh, kiri na vodi, inu na semli raishajo, da bojo fkus to muzh te Branue prad ufuni navarnostami obuaruani. Is nemshkiga u to suovenfko Spraho fprabernjana, inu udrukan' u' Köln u' tam lete 1740.*

Kot je razvidno iz primerov, se naslov, kraj in letnica, a tudi vsebine nemške in slovenske različice ne pokrivajo. Po nemški različici je žegne in molitve deloma razodel Bog, potrdil jih je rimski papež Urban VIII. in so v tolažbo vsem krščanskim vernikom, ki pri sebi nosijo brambo in ki jo bodo prejeli proti mnogim nevarnostim. Slovenski naslov pa navaja, da so oznanjeni žegni in molitve od samega Boga, da jih je izdal papež Urban VIII., potrdil pa sv. Koloman. Namesto »vseh krščanskih vernikov« piše poenostavljeno »vseh teh«, ki bodo skozi moč te brambe obvarovani pred vsemi nevarnostmi. Pripisano je še, da gre za prevod iz nemščine v slovenščino, natisnjen v Kölnu leta 1740.⁶ Z ozirom na to, da je v slovenskem naslovu imenovan sv. Koloman, bi bilo zanimivo v raziskavo vključiti še naslove različic *Kolomonovega žegna*, ki ima z *Duhovno brambo* mnogo skupnega.

4 Koroška *Duhouna branua* in njen nastanek

*Duhovna bramba*⁷ je bila natisnjena v koroški in štajerski različici slovenskega jezika: trije natisi so doslej znani s Koroškega (po vsej verjetnosti 1747, 1810, ok. 1820) in eden s Štajerskega (ok. 1835) (prim. Grafenauer 1943: 264). Naše ožje zanimanje velja koroški *Duhovni branui*, v kateri so prisotne prvine osrednjeslovenske pisne prakse po vzoru *Evangelijev inu listov* (Schönlebnove izdaje) in dialektalni pojavi zahodnorožanskega, pa tudi vhodnoziljskega narečja.

Koroška »*Duhovna bramba* je prvi natisnjeni vzorec koroškega bukovniškega jezika po *Kolomonovem žegnu* iz sredine 18. stoletja, ki se je pred natisom širil med ljudstvom s prepisovanjem in prevajanjem« (Maurer-Lausegger 2016b: 41). Vsebuje apokrifne molitve, žegne in evangelije, ki so nastali na osnovi nemških in slovenskih predlog iz 17. in prve polovice 18. stoletja. Nosilci in razširjevalci te praznoverske (pa tudi nabožne) jezikovne zvrsti so bili koroški bukovniki, ljudski pisci kmečkega in obrtniškega stanu – »literarni samorastniki« (Domej 2001: 98), ki so širili in ohranjali slovensko besedo med podeželskim ljudstvom.

Pomembna je Grafenauerjeva (1943: 337) strokovna ugotovitev, da je izdajatelj natisnjene *Duhoune branue* upošteval delo zelo raznolikih prepisovalcev, ti pa so črpali

⁶ Vseh teh različic nismo imeli v rokah. Za dokončni odgovor na vprašanje glede nemških predlog bi bila potrebna podrobna analiza različnih tiskov. Več o tem gl. Grafenauer 1943.

⁷ Podrobnosti o koroški *Duhovni brambi* gl. Maurer-Lausegger 2016a.

iz različnih virov. Prvi del natisnjene knjižice, ki ni iz ene in iste predloge, opredeljuje kot »Duhouna branua v ožjem pomenu«. Piše takole:

»Novi uvod v DB-o tudi ni iz istega vira kakor *prva polovica 'Duhoune branue' v ožjem pomenu (Geistlicher Schild)* [...]. Uvod namreč ne le, da ne pozna palataliziranega *k* in *h*, ampak tudi ne rožanskega *h* za *g*. [...] *Druga polovica DB-e v ožjem pomenu* (str. 25 do 55) *je torej iz druge predloge kakor prva.*« (Grafenauer 1943: 293, 294)

Pravopisna (jezikovna) analiza je potrdila, da je

»[...] nemška predloga, zvezček 'Geistlicher Schild' (v ožjem pomenu) prvotno ('Anno 1647') obsegal samo prvo polovico zvezka, kakor ga poznamo iz knjižice rajnega starega Otarta, in njegovih poznejših ponatisikov, druga polovica pa se mu je dodala šele po letu 1674 (to spričujejo datirani dodatki: 'Anu Mozhnu perporozhvanje' iz frc. izdaje Okličivanja S. Brigitte iz l. 1671, str. 28–32, 'Spet anu mozhnu Shebranje' iz frc. izdaje Okličivanja S. Brigitte iz l. 1672 (iz drugega zvezka?), str. 32–39, 'Muezh tah benediktavah belizh' iz knjige v Fuldi natisnjene l. 1674, str. 53 do 55 [...]).« (Grafenauer 1943: 295)

Grafenauer je z natančno analizo dokazal, da je najprej nastal slovenski prevod prvotne, nerazširjene *Duhovne branue* (v ožjem pomenu), še v času preden so začeli med ljudstvom krožiti nemški natisnjeni zvezki. Tudi obrazci, ki so bili pozneje vključeni v knjižico *Geistlicher Schild*, so bili v slovenščino prevedeni kot posamezni obrazci in se nato širili rokopisno. Izdajatelj koroške *Duhoune branue* jih je zbrane uredil po vzorcu noveše nemške knjižice (prim. Grafenauer 1943: 295).

5 Rokopisne različice *Duhoune branue*

Besedila, ki se pojavljajo v natisnjeni *Duhouni branui*, so se ohranila tudi v rokopisnih različicah, napisanih prav tako v regionalno koroško obarvanem jeziku. Med njimi je npr. *Sadnikerjev rokopis*⁸ iz sredine 18. stoletja, ki je bil najden na Djekšah/Diex na južnem Koroškem. Jezikovne prvine rokopisa ob konkretnem gradivu primerjalno obravnava Fran Ramovš (1920: 282–292) in Ivan Grafenauer, ki kritično predstavlja po Ramovšu prevzeti prepis besedil, npr. Schönleben: *Evangeli S. Joannesa na 1. Pofavi* in ustrezni besedili v *Sadnikerjevem rokopisu* in *Duhovni brambi I*; *Shegen na vodi inu na susham*: besedilo nemške različice in ustrežno besedilo v *Sadnikerjevem rokopisu* in *Duhovni brambi I (II)* (prim. Grafenauer 1943: 312–325).

Podobno kot za *Sadnikerjev rokopis* velja tudi za *Leški rokopis*⁹ iz Leš pri Prevaljah, datiran okrog sredine 18. stoletja, iz katerega je Kotnik (1929: 184–187) objavil odlomke. Rokopis vsebuje rožansko-ziljske značilnosti, pa tudi nekaj posebnosti mežiškega narečja (prim. Grafenauer 1943: 267). Kotnik (1929: 184) vzporedno navaja »sedem nebeških Riglov« iz *Leškega rokopisa* in različico, objavljeno v *Duhovni brambi*. Piše: »Če primerjamo ta del leškega rokopisa z istim odstavkom v 'Duhovni brambi', opazimo na mah, da sta si zelo podobna, le narečje ju loči.« Že začetna odlomka obeh besedil kažeta precejšnje medsebojne jezikovne razlike:

(3) *Duh. bramba. Ti fveti fedem Nebeshki Rigelni Katire je en brumen Pushzhaunik od fvoiga fvetiga Angelza varha sadobiu. Vi brumni inu andohtliui Kristiani! jes profem vas u Jefufovem jimeni, vi ozhte poshlushati to veliko muzh, inu dianje od tah fvetah fedem*

⁸ Več o *Sadnikerjevem rokopisu* gl. Maurer-Lausegger 2016č.

⁹ Več o *Leškem rokopisu* gl. Maurer-Lausegger 2016d.

Nebeshkah Rigelnou, katire je an brumen Pushzhauvnik od fvoiga fvetiga Angelza varha fadobiu, inu ... (DB; Kotnik 1929: 184).

(4) **Leški rokopis. Letiso ti sveti sedem: nebeski Riglii ai shazi, katire ie en brumni pushavnik od svoiga angela preiav. Vi brumni inu andohtlivi kristiani jest vas prosim v jmeni jesusa, da bi otlī slīshat te veliko kraft inu dianie od tih svetih 7 nebeskih Riglov ai shazov katere ie en brumni Pushavnik od svoiga angelza variha preiav: inu ...** (Leški rokopis; Kotnik 1929: 184).

Na osnovi primerjave različic Grafenauer (1943: 266–267) ugotavlja, da besedilo *Duhoune brambe* ne more biti iz *Leškega rokopisa*. Piše, da »zglede kažejo, da besedili izvirata iz iste slovenske predloge«, ki je bila po njegovem pisana »v osrednjem književnem jeziku«, in se pri tem sklicuje na »dolenjsko književno glasovje«, oblikoslovje, navaja pa tudi gorenjske knjižne in zahodnorožanske narečne pojave. Prihaja do sklepa, da je bila predloga »pisana v knjižni slovenščini z oblikami protestantskih pisateljev ter z znaki gorenjskega ter zahodnorožanskega narečja«. V Leše je morala torej po Grafenauerju (1943: 267) priti preko zahodnega Roža. Nadalje ugotavlja, da se tudi v *Duhovni brambi* kaže »književna jezikovna osnova«. Primerja jezikovne značilnosti »nebeških rigelnov« v *Sadnikarjevem* in *Leškem rokopisu* ter *Duhovni brambi* in prihaja do sklepa, da mu je »osnova osrednji književni jezik, in sicer staroprotestantskega značaja, da so spisi, preden so prišli v območje zahodnorožanskega narečja, živeli pri spodnji Zilji, kjer so bržkone nastali« (Grafenauer 1943: 279).

V ta sklop bukovniških rokopisov, ki slonijo na različnih apokrifnih predlogah, sodijo tudi *Molitoune bykvize sasakidanje potrebe od Andreja Drabosnjaka*. Že naslov se močno opira na navedeni naslov natisnjene različice *Duhoune branue* (prim. pod točko 3). Glasi se takole:

(5) *Duhouna Vahta te Dushe inu Telesa. je doro persabe nositi tukei notre so mozhni Szegni inu Molitve kateri so od sama boga osnanjani inu od tezierkle inu od S.S: Ozhjakov storjani inu od Papesha Urbana VIII. Vendei dani noi skves Kolemona Poterjani bli. Hpomvezhi vsah tīfah kateri posviete raishajo de bojo skves testo mvezh pred vsjem hudjem unavarnoftah obarvani. Tu je udrukano v Keleranje vtam lete 1740.*

Razlike v vsebini, kamor spadajo tudi razlike med naslovi odlomkov in dolžina obeh besedil, zaenkrat še ne omogočajo ugotovitve, katero predlogo *Duhoune branue* je Drabosnjak uporabljal. Znani so trije koroški tiski *Duhoune branue*, ki pa – podobno kot nemške različice – niso popolnoma identični. Ponatisa se razlikujeta od prvotiska, kar se odraža predvsem v številu tiskovnih napak oz. različnem načinu zapisa.¹⁰

6 Primerjalna predstavitev jezikovnih posebnosti *Duhoune branue* (DB) in Drabosnjakovih *Molitounih bykviz* (MB)¹¹

6.1 Natisnjena koroška *Duhouna branua*

Osnova računalniške raziskave je ponatis koroške *Duhoune branue* iz leta 1810, z letnico 1740. Original celotne tiskane knjižice obsega 179 strani. Besedilo, prirejeno za računalniško obravnavo, obsega skupno 14236 grafičnih besed, po zunanji podobi (grafično

¹⁰ Tiskovne napake v dveh različicah *Duhovne brambe* podrobno navaja Grafenauer (1943: 213–221).

¹¹ Nekaj značilnosti obeh besedil je predstavljenih v člankih Maurer-Lausegger 2007 in 2016b.

različnih jih je 3546, vključno z nekaterimi latinskimi), izvzete so le rimske številke; v originalu jih je ob upoštevanju nedoslednosti tiska in pisanja seveda nekoliko manj. V tisku se pojavljajo besede, pisane kot sklop, in številne tiskovne napake, za katere je bilo treba uganiti pravilno obliko (prim. Grafenauer 1943: 213–221). Vprašanje nedoslednosti v zapisovanju besednih mej smo za računalniško obravnavo rešili tako, da smo besede z napačnimi besednimi mejami prilagodili današnji normi, kar smo v besedilu tudi grafično zaznamovali ter tako ohranili vsaj navidezno podobo originala. V pričujočem prispevku jemljemo v ožjo obravnavo le tiste strani knjižice, ki se, kot že omenjeno, vsebinsko pokrivajo z Drabosnjakovim rokopisom. Tudi Drabosnjakov rokopis smo obdelali z računalniško oporo.

6.2 *Molitoune* bkvize sasakidanje potrebe od Andreja Drabosnjaka

Molitoune bkvize sasakidanje potrebe od Andreja Drabosnjaka so se ohranile v izvorniku, kar je bilo strokovno potrjeno šele leta 1992.¹² Nahaja se v trodelnem sešitku rokopisov z apokrifnimi molitvenimi obrazci, molitvami za vsakdanje potrebe s praznoverskimi žegni in zagovori, bukvice s tematiko o Kristusovem trpljenju in bukvice z molitvami za vse potrebe (prim. Zablatnik 1984: 242). Ohranjen je v originalu in se nahaja v Koroški osrednji knjižnici dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem.

Drabosnjakove *Molitoune* bkvize in ustrezna mesta v natisnjeni koroški *Duhouni branui* se vsebinsko pokrivajo, z izjemo, da je rokopisna različica krajša. »Odlomka iz *Duhoune branue* na straneh 55 do 64 z naslovoma *Spet An liep inu tude probieran sveti Shegen, na vodi inu na susham* s krajšo razlago in ponovno natisnjenim *Evangelijem sv. Johanasa na I. postavi na I. versi*, sta v Drabosnjakovi različici sploh izpuščena.« (Maurer-Lausegger 2016b: 44). Knjižna obarvanost jezika je najmočnejše prisotna v *Evangeliji sv. Janeza na I. postavi* (ki je natisnjen kar dvakrat, enkrat v gotici, enkrat v latinici), medtem ko je v ostalem besedilu zaslediti bistveno več narečnih pojavov, značilnih za rožansko-ziljsko stično območje.

6.3 Jezikovna primerjava besedil DB in MB

Besedili jezikovno ne izkazujeta enotnosti in jih je treba uvrstiti v tradicijo prepisovanja v različnih časih nastalih obrazcev. Po eni strani pričata o kontinuirani povezanosti s slovensko protestantiko (nekateri skladenjski pojavi, leksika itd.), na katero se katoliška tradicija navezuje z *Evangeliji inu listovi*, po drugi strani pa se v njiju zrcalijo vplivi koroško-gorenjskih gospodarskih in kulturnih stikov, ki so privedli do mešanja koroško-gorenjskih jezikovnih značilnosti. Jezik obeh različic je koroški nadnarečni substandard. To poimenovanje ne vključuje pojma enotnosti jezikovnega sistema, pa tudi ne kakšne leksikalne in pisne norme. Razlike so precejšnje: tako v grafiji kot v nedosledni rabi ločil, znotraj jezika pa na glasoslovni, oblikoslovni, besedotvorni in skladenjski ravnini ter v izbiri besedja. Besedili sta najbolj avtonomni v avtorskih opombah in razlagah posameznih odlomkov, kjer se pisec obrača neposredno na bralca ali uporabnika.

Zapisovanje besednih meja je v obeh besedilih podobno: predlogi so večinoma spojeni z naslednjo besedo. Pojav je v *Duhouni branui* nekoliko bolj pogost. Opazno je pri Drabosnjaku opuščanje apostrofov pri predlogih *k, h, v, u; medtem ko se* v *Duhouni branui* skoraj vsi predlogi pojavljajo z apostrofom. (6)

¹² Več o tem rokopisu in natisnjeni *Duhouni branui* gl. Maurer-Lausegger 2016b: 43–44.

Duhouna branua, DB

natisnjena različica 1 (1740: 56)

U' sazhetki je biva ta Beffieda, inu ta Beffieda, je biua per Bogu, inu Bug je biu ta Beffieda : Tifta je biua u' sazhetki per Bogu; Ufe rezhi fo skus tifto storjene, inu bras tiste nizh ni storjeno, kar je storjeno, u' njei je bu schiuljenje, inu schiuljenje je biua ta uz h tah zhovekou, inu ta uz h je fvieta u tah temnizah, inu te temnize nifo je faftopele.

Duhouna branua, DB

natisnjena različica 2 (1740: 64); besedilo je identično; v zapisu pa so malenkostne so razlike:

[...] u'njei je bu shiuljenje, inu shiuljenje je biua ta uz h tah zhovekou, inu ta uz h je fvieta u tah temnizah, inu te temnize nifo jo faftopele.

Molitoone bvkvize, MB

(ok. 1815: 37–38)

+ V sazhetki je biva besieda inu bveg je biv ta besjeda tifta je biva vsazhetki per bvegi inu vse rezhi so skves testo storjane bras tiste nizh ni Stvarjena kar je Stvarjano je unjei.

vnjei je bu tu shivljenje inu shivljenje je bu luzh tah ludi ? inu uz h je utemi Svieteva inu tema njo kni Sapopadva [...]

V ostalem Drabosnjakovem opusu je zapisovanje apostrofa pri predlogih uporabljeno predvsem za *Marijin Pasijon*, manj pogosto se pojavlja v najstarejšem prepisu *Pasijonske igre*, sicer pa se ga Drabosnjak skorajda dosledno izogiba.¹³

V *Duhouni branui* je v pridevniških oblikah presežnika *nai* zapisan ločeno. V tvorbi primernika in presežnika je pretežno opaziti izpeljavo, tudi tam, kjer bi v pisni tradiciji in narečju pričakovali opisno tvorbo. Pri Drabosnjaku je takih primerov le nekaj. Opazna je variantnost zapisa (v oklepajih navajamo frekvenco):

(7) nailubesneishi (1), nailubesniueishi (1), naisvelizhaneishi (1), naiusmilaneishi (1), naidrajeishi (1), naisfuelizhaneishe (1), naiomeuneishe (1), naitasvateishii (1) (DB) – nai lubesniveishi (1), nai Svelizhaneishi (1), nai kraftneishi (1), nai omevneishi (1) (MB).

Močno opazne so skladenjsko-slogovne značilnosti. Odmik od sodobne jezikovne norme je zelo izrazit na ravnini linearne skladnje, posebno pri obveznem besednem redu in kalkiranju po tujem vzorcu. Pozorno branje v *Duhouni branui* odkriva vrsto okornih formulacij, medtem ko je pri Drabosnjaku zaslediti težnjo k jedratemu izražanju, čeprav njegov jezik daje vtis slogovne neizenačenosti. Drabosnjakov rokopis bolj kaže v smer žive, govornjene besede, medtem ko *Duhouna branua* razkriva močnejše opiranje

¹³ Ustrezna strokovna literatura je naveda v članku Maurer-Lausegger 2016e: 1207–1209.

na nemško predlogo. Za splošni vtis jezikovne podobe obeh različic si oglejmo nekaj značilnosti ob konkretnih primerih iz besedil.

6.3.1 Usmerjenost h govorenemu tipu jezika v Drabosnjakovem besedilu se kaže predvsem na skladenjski ravni. *Duhouna branua* ima zaradi zvestobe nemški predlogi mnogo zapleteno zloženih povedi s komaj razvozljivo vsebino. Pri Drabosnjaku so ista mesta skladenjsko preoblikovana, kar je razvidno iz primerjave naslednjih kratkih odlomkov iz besedil: (8)

Duhouna branua, DB 11–12	Molitoune bkvize, MB 48–50
<p><i>Mozhnu Shebranje fa ufe Zopernije, Hudobnizhe, inu hudo Uro, od Papaſha Urbana (VIII.) ſkuſhanu. Ta Beſfieda, kira je Mefſu pouſtava, inu je med nami bonava, rojena is Marie Divize, ozhe me ſkus tu osnoterſhnje ſuiġa uſmilanja, u katiram je on hori ſhou, inu nas is viſhave objeskou, inu ſkus to Priedproſhnjo te ſvelizhane Devize Marie, inu uſah Suetnikou, prad uſim pak tah 4 Vangeliftou Johannafha, Matheufha, Markuſa, inu Lukaſa, odriehiti, inu obvaruvati, prad uſim hudobnizham teufelzshem inu ſuojeh tovarhou prad ufo zopernijo, poklizuvanja, ſlapuſtje, prad uſah Saveſs, inu ſhlahtah Jimen, katire mene fo nadjane gratale, inu ſhe morjo nadjane biti.¹⁴</i></p>	<p><i>Ana mozhna Molitov Sa vse zopernije inu sa hudo vro je od Papeſha Urbana ta VIII. Skuſhano. Ta beſjeda je meſu povſtava inu mednami Prebivava Jeſus ti ſi biv rojan od Marije divize inu ſi nas ſkves tvoje uſmilenje odrjeshov kier ſi nas is Nebes priſhov objeskat. Jeſ tebe proſim oh jeſu ſkves to prjed proſhnjo tvoje lube matare marije Divize. inu ſkves uſe ſvetnike poſjebno ſkves te 4. efangelifte Matevſha markuſha lukasha noi johanesa da bi ti otov mene odrjeshiti inu obarvati. pred uſjemi hudobnizhi inu Pred hudizham noi nja tovarſhi inu pred vſo zopernijo tah ſhlehtah jemen katere ſo menei nadjane inu ſhe ſamorjo nadjane biti ...</i></p>

¹⁴ Ustrezno mesto v nemški različici z naslovom *Geistlicher Schild* z letnico 1791 (str. 58–59) se glasi takole: *Kräftiges Gebet gegen alle Hexerey, Gespenst und Ungewitter, vom Pater Urbano approbirt. Das Wort, ist Fleisch geworden, und hat in uns gewohnt, gebohren aus Maria der Jungfrau, wolle mich durch das Ingeweid seiner Barmherzigkeit in welcher er uns aufgehend*

Navedeni primeri potrjujejo, da je bil avtor molitvenika, bukovnik Andrej Schuster Drabosnjak spreten mojster besede, ki je bil sposoben približati jezik predloge bralčevemu okusu. Odločno se umika od starejšega jezika predloge in ga preliva v svojo bukovniško različico, v kateri se odražata tako njegovo ožje narečje kot tudi vplivi pisne tradicije:

(9) *Poklizuanje svetiga Donata* (DB: 23) – *Napvemazh klizenje Sveta Donata* (MB 65).

(10) *Spet an siuno guauten inu mozhen Shegen pruti usam sourashnikam te dushe inu telesi* (DB 67) – *Spet en Kraftn inu Svet Shegen prveti v 'Sim Sourashnikam Dushnam inu telesnam* (MB 113).

Na leksikalni ravni se Drabosnjak skuša izogniti nepotrebnim germanizmom, vendar včasih tudi prevzema dobesedne kalke:

(11) *Shebranje* (DB 11) – *Molitov* (MB 48).

(12) *inu je med nami bonava* (DB 12) – *inu med nami Prebivava* (MB 48).

(13) *je on hori fhov* (DB 11) – [izpuščeno] (MB 49).

(14) *ana zhries natirlih shkoda* (DB 48) – *ana zhrjes natjerlih shkoda* (MB 98).

(15) *inu ufмили je zhies te* (DB 18) – *inu usmilise zhries te* (MB 60).

(16) *da bom skus tiftesh muezh shegnan* (DB 41) – *de bom skves njezh mvezh poterjan* (MB 88).

Kot pričakovano, je v starejši *Duhouni branui* raba določnega člena pogostejša kot pri Drabosnjaku, saj se tu svetopisemsko besedilo v večji meri opira na pisno tradicijo. To ponazarjajo primeri s kalkiranim svojilnim rodilnikom s členom, ki kažejo opazna razhajanja med besedili:

(17) *katiri nifo ste kriji, nifo ste vole ta mefsa, bel pa ste vole ta mosha, ampak is Boga rojani* (DB 5) – *kateri niso is kriji tudi ne is vole tega mesa neis vole ta Mosha ampak so is boga rojani* (MB 40).

Drabosnjak si prizadeva nadomestiti narečne regionalizme z osrednjeslovenskimi ustrezniki. Značilno za njegovo različico je dosledno nadomeščanje narečnega glagola *marnovati*, s slovenskim ustreznikom *govoriti*. V *Duhouni branui* je dosledno rabljen narečni glagol *marnuati*.

(18) *Te S. 7 befiede boshje nasha luba gospueda + Jeshusha + Chrishtusha + kje na S. krishi + nashliednje marnouo* (DB 65) – *Sedem besedi boshjah kare je na S. krishi Jesus nasadnje Govorov* (MB 110).

6.3.2 Primerjava izbranih glasoslovnih značilnosti

V obravnavanih primerih *Duhoune branue* in *Molitounih bykviz* gre za neustaljen jezikovni sestav z mešanjem refleksov osrednjeslovenske pisne tradicije in koroške dialektalne podlage: prisotne so knjižne in narečne glasoslovno-oblikoslovne dvojnice. V grafiji se kažejo neuzaveščenost takratne »pisne prakse«, vplivanje nemške, deloma tudi latinske pisne tradicije; zadnja je prisotna v natisnjeni različici *Duhoune branue*.

aus der Höhe heimgesuchet hat, und durch die Fürbitte der seligsten Jungfrau Mariä, und aller Heiligen sonderlich der vier Evangelisten Johannis, Mathäi, Marci und Lucä, erlösen und bewahren, von aller Gespenst des Satans und seiner Diener, von böser (?) Hexerey, Beschwörung, Verblendung, Bezauberung, Verbindniß und Bescherung (?) so mir angethan worden, oder noch können angethan werden.

6.3.2.1 Samoglasniški sestav

V samoglasniškem sestavu v obeh besedilih močno prevladuje narečni dvoglasniški sistem, kar je značilno za večino koroških slovenskih narečij in govorov v Avstriji. Poleg tega se pod vplivom osrednje pisne tradicije pojavljajo tudi enoglasniški refleksi, zlasti v nekaterih molitvenih obrazcih oz. odlomkih, ki slonijo na svetopisemskem izročilu.

Duhouna branua v dvoglasniku *ue* dosledno uporablja *u*-jevski znak *ue*, medtem ko je v *Drabosnjakovem* rokopisu, tako kot v njegovi *Pastirski igri* in *Igri o izgubljenem sinu* zastopan *v*-jevski zapis *ve*. Narečni dvoglasnik *ie* je v *Duhouni branui* razmeroma dosledno zapisan kot *ie*, medtem ko *Drabosnjakov* zapis niha med *ie*, *je* in *ije*:

(19) *Bug Heloym*, *Bug* (DB 8) – *bveg heloim*, *bveg* (MB); *H pomvezhi*, *bveg*, *skves* (MB).

(20) *ti sbiesda na tam muerju* (DB 32) – *ti shjesda na tam mverji* (MS 76).

(21) *taku morsh fe prad smertnimi griehi varvati* (DB 2) – *bres Smertna Grieha* (MS 36).

6.3.2.2 Soglasniški sestav¹⁵

V natisnjeni različici *Duhoune branue* je grafem *k* včasih nadomeščen z latinskim *c*-jem: *craue*, *nicoli* ..., pojavlja pa se tudi nemški *ch*: *Christush*, ... Zapisovanje grafema *k* z latinskim *c*-jem v *Drabosnjakovem* opusu najdemo tudi v *Igri o izgubljenem sinu*.

Duhouna branua izpričuje več primerov za prehod *g*-ja v *h* v vzglasni poziciji. Težko je ugotoviti, ali je treba pripisati *Drabosnjakovo* dosledno rabo *g* drugi oziroma drugačni predlogi ali pa njegovi zavesti o knjižnem jeziku. Vsekakor gre pri tem za *Drabosnjakovo* posebnost, ki jo najdemo tudi v njegovih avtografskih ljudskih igrah, v *Pastirski igri* in *Igri o izgubljenem sinu*.¹⁶ Tudi nemški vzglasni *h* zapisuje z *g*.

Narečnega mehčanja velarov je več v *Duhouni branui* kot pri *Drabosnjaku*.

V *Duhouni branui* v večini besed prevladuje zapis soglasnikov *l* in *v* z *u*, kar bi veljalo razlagati kot vzorovanje pri govorjenem jeziku in koroškoslovenski pisni podobi v drugi polovici 18. stoletja. Pri *Drabosnjaku* se na teh mestih pretežno pojavlja grafem *v*.

Nedoslednost v zapisovanju sičnikov in šumevcev je značilna za obe besedili, vendar se tudi tu pokazeta dve različni tendenci. Zelo očitna je v *Drabosnjakovem* besedilu težnja k nadomeščanju dolgih *f*-jev z okroglimi *s*-ji, kar velja za večino *Drabosnjakovih* besedil. Število različnih grafemskih kombinacij je torej v *Duhouni branui* precej večje. Dvojnih *s*-jev v *Drabosnjakovi* različici ni. V *Duhouni branui* pa se pojavljajo tri različne kombinacije grafemov: Dvojni *ff* je zastopan 11-krat (*viffokueft*, *Beffieda* ...); kombinacijo *fs* je zaslediti samo na straneh od 1 do 56, varianta *sf* pa le 1-krat (*u'fsek*). To potrjuje tudi *Grafenauerjevo* (1943: 337) ugotovitev, da gre za predloge raznih prepisovalcev iz različnih virov.

Nadalje je opazno, da je v *Duhouni branui* tudi *sh*, ki zastopa zveneči /š/ in nezveneči /s/, prisoten samo v prvem delu besedila na straneh od 1 do 86. Znotraj tega odlomka se pojavlja precej bolj pogosto v prvem delu (do vključno str. 17 48-krat, v ostalem delu pa 18-krat). Grafemska kombinacija *sh*, ki zastopa prav tako /š/ in /z/, izkazuje v prvem delu besedila skorajda 10-krat višjo frekvenco kot *sh*. Iz naštetih primerov je jasno, da *Duhouna branua* ni delo ene in iste roke. Za obe besedili, *Duhouno branuo* in *Molitoune bkvize* velja, da med velikim *S* in *Z* ni razlike.

¹⁵ Zaradi obilice posebnosti in iz tehničnih razlogov konkretno navajamo le izbrane primere.

¹⁶ Prim. Zablatnik 1984: 242–243; gl. bibliografske podatke člankov v Maurer-Lausegger 2016e: 1208.

6.3.4 Oblikoslovna ravnina

V obeh besedilih je opazna variantnost sklonskih morfemov pri eni in isti besedi. Nekoliko več arhaičnih prvin je zaslediti v *Duhouni branui*:

(22) *Sinu* – 15-krat v rodilniku, 4-krat v tožilniku (DB) – *Sinu* 2-krat v rodilniku, 2-krat v tožilniku (MB).

(23) *Odrieshi me, o Hofpued, od ta huda Zhoveka inu od ta Bogu superna moshu odrieshi me.* (DB 14) – *Odrieshime, o Gofpued, od ta huda zhoveka. Noi od ta bogu superna Moshu* (MB 52).

Opazno je, da ima Drabosnjak predvsem v rodilniku, dajalniku in orodniku ednine moške sklanjatve pogosto drugačne končnice kot v *Duhouni branui*, kar gre pripisati grafično različnemu upoštevanju narečne sklanjatvene praradigme. Nekateri skloni v *Duhouni branui* sploh ne ustrezajo sklonskemu sistemu slovenskega knjižnega jezika, pa tudi ne narečij, na katerih osnovi naj bi se besedila vezala. Verjetno gre za posledico kalikiranja ali tiskovno napako. Tudi predložne zveze velikokrat ne ustrezajo stanju takratne pisne tradicije in narečne osnove:

(24) *Duhouna BRANUA, prad duhounah – inu shuotnah Nauarnofah* (DB 1); *prad fuoimu oblizhju* (DB 13) – *pred tvojem Oblizhjam* (MB 51).

6.3.5 Nekaj slogovnih posebnosti

V *Duhouni branui* so zelo opazne stilne figure naštevanja in kopičenja sinonimov, s postavljanje antonimov, prisotnost dvojnih in trojnih formul, polisindetično povezanih s prirednim veznikom *inu*, redkeje tudi z *noi*. Omenjene skladenjsko-slogovne lastnosti opozarjajo na baročno oblikovanje predlog. Drabosnjakovo skladenjsko približevanje živemu govornemu jeziku sovпада tudi z racionalizacijo sloga. Baročne skladenjske figure zamenjujejo povzemalni pojmi, izrazno gostoto pa poskus jasnega oblikovanja misli:

(25) *Temo srezhi tvoje nadluje inu proshnje k' Marii, inu perporozhi shisho inu shivino, ozha noi matar, fine noi hzhere, huapze noi dekle, Materi boshjei inu rezi:* (DB 32) – *Jes tudi tabei perporozhim vse moje ludi* (MB 76).

(26) *inu obuarei me prad ufiem hudim, prad tiem, katire je she bu, inu katire seda, inu kar sanaprei bo* (DB 30) – *inu obarei mene pred usjem hudjem sedei inu sanaprei* (MB 74).

Zavezanost nemški predlogi očitno vpliva tudi na pogostnost deležniških konstrukcij v *Duhouni branui*, medtem ko so te v Drabosnjakovem besedilu bolj redke ali pa sploh opuščene:

(27) *Potem shribei te 4 Buchstabe. I. N.R. I. stuojim Pauzam na touje Zhavo, rekozh, kader shribafsh: ...* (DB 6) – *Potam Sapisei te 4. Pveshtabe INRI stvojem Pauzam na tvoje zhelu noi Rezi kader Pishesh* (MB 41).

(28) *Te prideozhe Besfiede, Shebranje Shegni, inu Puklizhuvanje Bofhje fo taku mozhne, da:* (DB 7) – *Te besjede fo fivno mozhne sa vse hudobnizhe* (MB 42).

7 Sklep

Jezik v besedilih se zastavlja kot komajda razvozljiv problem. Nemogoče je izluščiti sistem slovničnih zakonitosti, ki bi veljal za besedilo v celoti, nemogoče je na primer ugotavljati razmerje med dialektalnim in tradicionalnim (o kakšni obvezujoči normi v tem času ne moremo govoriti). Pred preučevalca se torej postavi vprašanje, katere pojave naj primerjalno opazuje, da ga bo delo privedlo do zadovoljivih izsledkov. Zanimive sklepe na današnji metodološki stopnji lahko izvajamo le iz izbranih fragmentov besedil, sklepi pa, ki jih ponuja celota, so splošni in težko preverljivi. Le temeljita obravnava celotnega (vsebinsko sorodnega) bukovniškega slovstva bi morda zadovoljivo razčistila vprašanje o številnih možnih predlogah in nenehnem jezikovnem preoblikovanju, ki so ga vnesli razni, večinoma neznani avtorji oz. prepisovalci besedil (npr. kompilacije obrazcev iz različnih predlog).

Kljub izrazitemu vsebinskemu sovpadanju obeh obravnavanih besedil pričujoča primerjalna razčlenitev ne more dati dokončnih odgovorov.¹⁷ Opazovane značilnosti ne dajejo popolnega odgovora na vprašanje o podobnostih in razlikah med obema različicama, niti celovito ne prikazujejo jezikovnih lastnosti obeh besedil. Kljub temu dovoljujejo nekaj temeljnih sklepov. Ne glede na uporabljeno predlogo lahko Drabosnjaku pripišemo obilico avtorskih posegov v besedilo. Kažejo se:

- a) na grafemsko-glasoslovni ravnini, kjer se njegova različica v določenih lastnostih pokriva z ostalimi njegovimi besedili;
- b) na leksikalni ravnini, kjer je v izbiri besed razviden njegov okus;
- c) najbolj izraziti so na ravnini preoblikovanja, kjer Drabosnjak baročne skladenjske in besedne figure velikokrat zamenjuje s krajšimi, pomensko povzemalnimi formulacijami. V tem prizadevanju ni dosleden, zato ne doseže slogovne enovitosti besedila, viden pa je poskus posodabljanja izraza in njegovega približevanja bralcu.

Drabosnjakovi slogovni posegi besedilo racionalizirajo in sporočilo podajo bolj ekonomično. Analiza nekaterih jezikovnih pojavov je pokazala, da so kljub vsebinsko skorajda pokrivačočim se odlomkom razlike med bukovniškima različicama precejšnje. Vprašanje, katero različico oz. katere predloge je Drabosnjak uporabljal, torej ostaja (vsaj za enkrat) nerazčiščeno.

Literatura

- Domej, Teodor, 2001: Drabosnjak, ustvarjalec v prelomnem obdobju. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu*. 98–100.
- Grafenauer, Ivan, 1907: »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«. O »Duhovni brambi« in nje postanku. *ČZN* 4. 1–70.
- Grafenauer, Ivan, 1943: »Duhovna bramba« in »Kolomonov žegen«. (Nove najdbe in izsledki). [Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti], [201]–339.
- Kotnik, Janko, 1929 [?]: Slovenski rokopis z Leš pri Prevaljah iz sredine 18. stoletja. Maribor. [Ponatis iz *ČZN* 1929]. 174–189.

¹⁷ V sklopu preučevanja bukovniških besedil bi bilo treba pritegniti v obravnavo celotno rokopisno izročilo iz časa pred nastankom obravnavanih besedil; npr. *Leški rokopis*, *Sadnikarjev rokopis*, svetopisemsko izročilo ipd. Prim. Oblak, Ramovš, Grafenauer.

- Maurer-Lausegger, Herta, 2007: Sprachliche Charakteristika apokrypher Texte des 18. und 19. Jahrhunderts (Slowenisch, Deutsch). *Sprach- und Literaturwissenschaftliche Brückenschläge. Vorträge der 13. Jahrestagung der GESUS in Szombathely, 12. – 14. Mai 2004*. Ur. M. Balaskó; P. Szatmári. München: Lincom Europa. 241–252.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2016a: *Duhovna bramba*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 1. 278–279.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2016b: Koroško bukovništvo skozi čas. *Jezik in slovstvo* 61.3–4. 35–48.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2016c: *Bukovništvo*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 1.191–195.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2016č: *Sadnikerjev rokopis. [Die Sadniker Handschrift]*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 3. 1149–1150.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2016d: *Leški rokopis*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 2. 804–806.
- Maurer-Lausegger, Herta, 2016e: *Schuster, Andrej, vulgo Drabosnjak*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 3. 1203–1209.
- Paulitsch, Herbert, 1992: *Das Phänomen 'bukovništvo' in der Kärnter-slowenischen Kultur- und Literaturgeschichte*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Hermagoras – Mohorjeva.
- Schnabl, Bojan Ilija, 2016: *Das Bukovništvo*. Sturm-Schnabl, Katja; Schnabl, Bojan-Ilija (ur.) 2016: Band 1. 19–21.
- Sturm-Schnabl, Katja, in Schnabl, Bojan-Ilija (ur.), 2016: *Enzyklopädie der slowenischen Kulturgeschichte in Kärnten/Koroška. Von den Anfängen bis 1942*. Band 1: A–I; Band 2: J–PI; Band 3: PO–Z. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.
- Zablatnik, Pavle, 1984: Koroški slovenski bukovnik Andrej Schuster Drabosnjak (1768–1825). *Protestantismus bei den Slowenen – Protestantizem pri Slovencih. WSA, Sonderband* 13. 229–249.

Viri¹⁸

Duhouna Branua, prad duhounah – inu shuotnah Nauarno/tah sakobart per fābe no/siti. U* katirei fō mozhni Shegni inu Shebranje, katiri fō od fāma Boga osnanuani, od te Zirkle, inu S. S. Ozhetou /torjeni, inu od Papa/ha Urbana VIII. unkadani, skus S. Kolmana poterdnjeni bli. K* troshtenji u/fah teh, kiri na vodi, inu na semli raishajo, da bojo fkus to muzh te Branue prad u/funi navarno/tami obuaruani. Is nemshkiga u to suoven/ko Spraho /prabernjana, inu udrukan' u' Köln u' tam lete 1740.

[Schuster Drabosnjak, Andrej, rkp.; HML]: Duhouna Vahta te Dushe inu Telesa. je doro persabe nositi tukei notre so mozhni Szegni inu Molitve kateri so od sama boga osnanjani inu od tezierkle inu od S.S: Ozhjakov storjani inu od Papesha Urbana VIII. Vendei dani noi skves Kolemona Poterjani bli. Hpomvezhi vsah tiftah kateri posviete raishajo de bojo skves tefto mvezh pred vsjem hudjem unavarno/tah obarvani. Tu je udrukano v Keleranje vtam lete 1740 [rokopisni vir]. [Opomba: Del iz Drabosnjakove rokopisne knjižice z naslovom *Molitoune bvkvize sasakidanje potrebe od Andreja Drabosnjaka*. H. M. L].

¹⁸ Obravnavani viri so navedeni v besedilu. Zaradi nadpovprečne dolžine naslovov na tem mestu navajamo samo naslova obeh v članku obravnavanih bukovniških različic.

KAJ NAM USVAJANJE NEJEZIKOVNIH PRVIN POVE O USTROJU JEZIKA *

PETRA MIŠMAŠ

Univerza v Novi Gorici
petra.mismas@ung.si

TJAŠA POPOVIĆ

Vrtec Nova Gorica
tjasa.lazar@gmail.com

ROK ŽAUCER

Univerza v Novi Gorici
rok.zaucer@ung.si

Povzetek

V članku predstavljamo pilotno študijo, s katero smo preverjali ustreznost metodologije za testiranje hipoteze, da lahko univerzalno skladijsko hierarhijo funkcijskih projekcij pojasnimo s splošno kognicijo. Konkretno se osredotočamo na samostalniško zvezo, v kateri najdemo pridevnike za velikost, obliko in barvo, ki jih lahko povezujemo s koncepti, ki jih taki pridevniki poimenujejo (npr. slovenski pridevnik *rdeč* poimenuje koncept *rdeče barve*). Pridevniki omenjenih kategorij se v (slovenski) samostalniški zvezi tipično pojavijo v zaporedju 'velikost > oblika > barva'. Če skladijska hierarhija odseva splošno kognicijo, potem lahko ob predpostavki, da se skladijska zgradba usvaja od spodaj navzgor, pričakujemo, da bodo otroci najprej usvojili koncept barve, nato oblike in nazadnje velikosti. V prispevku se osredotočamo na zasnovano, ustreznost in izboljšave naloge 'poišči par', ki je bila rabljena v pilotni študiji.

Ključne besede: koncepti, pridevniki, usvajanje, kartografija

Abstract

This article reports on a pilot study with which we sought to test the methodological soundness of an experiment designed to verify the hypothesis that the foundations of the universal hierarchy of functional projections stem from general cognition. We focus on the noun phrase, the merging domain of adjectives denoting size, color and shape, which can be associated with the concepts that such adjectives refer to (e.g. the adjective 'red' refers to the concept of 'red color'). Inside the (Slovenian) noun phrase, any adjectives belonging to these categories typically occur in the following order: size > shape > color. If the syntactic hierarchy indeed results from general cognition we can conclude, on the assumption that syntactic structure is acquired bottom-up,

* Delo P. Mišmaš in R. Žaucerja je bilo financirano s strani Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru projekta Študija kognitivnih temeljev hierarhije funkcionalnih projekcij v samostalniški zvezi (J6-7282) in programa Teoretično in eksperimentalno jezikoslovje (P6-0382).

that children will first acquire the concept of color, then shape, and then size. In this article, we assess the soundness of the 'find-the-pair' task used in the pilot study.

Key words: concepts, adjectives, acquisition, cartography

1 Uvod

V okviru slovnice načel in parametrov je nastalo več raziskovalnih programov, med katere uvrščamo tudi t. i. kartografijo, program, katerega cilj je izrisati čim bolj natančne 'zemljevide' skladenjske zgradbe (Cinque in Rizzi 2008: 51). Na podlagi dokazov iz različnih jezikov je ena od osnovnih postavk kartografije, da se ob leksikalnih jedrih projekcij (npr. ob samostalniškem jedru N0) pojavi hierarhija funkcijskih projekcij. Ta je predvidoma univerzalna v tipu jeder in določil ter v številu projekcij in njihovem vrstnem redu, lahko pa se jeziki razlikujejo v tipih premikov, ki jih dovoljujejo, in v meri, do katere je celotna množica jeder v posameznem jeziku fonološko izražena ali pa, skozi ničto realizacijo, zakrita (Cinque in Rizzi 2008: 45). Tovrstne hierarhije funkcijskih projekcij so bile v preteklosti predlagane za projekcije (različnih podelov zgradbe) nad glagolom (npr. Pollock 1989, Cinque 1999 za prislove nad glagolsko zvezo, Rizzi 1997 za elemente v vezniški zvezi), lahko pa univerzalno hierarhijo funkcijskih projekcij opazujemo tudi v samostalniški zvezi, na katero se osredotočamo v tem prispevku.

V nadaljevanju bomo k izvoru univerzalne hierarhije pristopili predvsem skozi primer funkcijskih projekcij, ki v samostalniški zvezi gostijo pridevnike, ki poimenujejo koncepte za velikost, obliko in barvo. Predstavili bomo zasnovano pilotno študije, s katero smo preverjali ustreznost naloge 'poišči par' ter zamišljenega vzorca za preverjanje možnosti, da bi lahko temelje univerzalne hierarhije funkcijskih projekcij, ki gostijo pridevnike, našli v usvajanju konceptov, ki jih pridevniki poimenujejo.

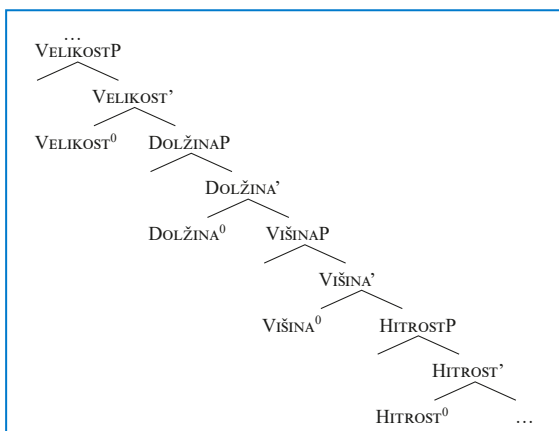
V razdelku 2 bomo predstavili zgradbo slovenske samostalniške zveze, pri čemer se bomo osredotočili predvsem na funkcijske projekcije, ki gostijo pridevnike za velikost, obliko in barvo. V razdelku 3 bo predstavljena ideja o povezovanju hierarhije funkcijskih projekcij ter splošne kognicije, v razdelku 4 pa pilotna študija, zasnovana za preverjanje te povezave. V razdelku 5 so predstavljeni rezultati študije, v razdelku 6 pa je podan zaključek.

2 Univerzalna hierarhija funkcijskih projekcij in samostalniška zveza

Eno od prvih trditev, ki je vodila v natančnejše raziskovanje samostalniške zveze, je Abneyjev (1987) predlog za samostojno projekcijo za določilnik, Cinque (1994) in Scott (2002) pa, med drugimi, predlagata trdno urejen niz funkcijskih projekcij, ki v samostalniški zvezi gostijo različne pridevnike, pri čemer je vsak pridevnik vstavljen v določilo samostojne pridevniške zveze, kar prikazuje Slika 1, osnovana na podlagi Scottove hierarhije pridevnikov.¹

Prav Scott (2002) predlaga morda najbolj dodelano hierarhijo funkcijskih projekcij, ki gostijo pridevnike, samo hierarhijo pa izdela na podlagi primerjanja sprejemljivosti nezaznamovanih vrstnih redov pridevnikov v angleščini. Ob tem je za nas ključna predpostavka, da naj bi bila predlagana hierarhija univerzalna, veljavna za vse jezike; to naj bi, sicer ob upoštevanju nekaterih s parametri pogojenih variacij, potrjevala tudi

¹ Ob pridevnikih in določilniku lahko v samostalniški zvezi stojijo tudi druge prvine, na primer glavni števniki, ki zasedajo ločeno projekcijo, kot npr. za ruščino predlaga A. Pereltsvaig (2007), vendar se bomo v tem prispevku posvetili predvsem atributivnim pridevnikom.

Slika 1: Hierarhija funkcijskih projekcij, ki v samostalniški zvezi gostijo pridevnike

univerzalnost vrstnega reda pridevnikov (gl. Scott 2002). Scottov predlog univerzalne hierarhije (v našem slovenskem prevodu) je prikazan v (1):

- (1) določilnik > vrstilni števec > glavni števec > subjektivni komentar > dokazljivo > velikost > dolžina > višina > hitrost > globina > širina > teža > temperatura > vlažnost > starost > oblika > barva > narodnost/izvor > material > del ustajene besedne zveze > SAMOSTALNIK (Scott 2002: 114)

Na univerzalnost hierarhije kažejo tudi podatki iz več drugih jezikov, saj lahko predlagani vrstni red opazujemo tudi na primer v ruščini (Pereltsvaig 2007), Scontras idr. (2017) pa omenjajo, da lahko tak vrstni red opazimo tudi v madžarščini, jeziku telugu (dravidski jezik), mandarinščini in nizozemščini. Dosedanje raziskave slovenščine kažejo, da se hierarhija pridevnikov, kot jo opiše Scott (2002), potrjuje tudi v slovenskih podatkih (gl. 2.1 spodaj).

2.1 Pridevniki v slovenščini

V slovenščini se v nizu atributivnih pridevnikov kaže razmeroma strog besedni red. To je razvidno iz primerov (2)–(4), v katerih se pojavijo pridevnik za velikost, obliko in barvo, saj zveni besedni red v (2) bolj naravno od denimo zaporedij v (3) in (4):²

- (2) Po dvorišču je tekal [velik okrogel rjav kuža].
 (3) Po dvorišču je tekal [okrogel velik rjav kuža].
 (4) Po dvorišču je tekal [rjav velik okrogel kuža].

Relativno strog besedni red v samostalniški zvezi lahko opazujemo tudi pri drugih elementih v samostalniški zvezi. Tako Toporišič (2004) navaja zaporedje sestavin v levem prilastku, ki je povzeto v (5) in ga prikazuje primer (6):

- (5) vrstilni števniki > količinski (tj. glavni) števniki > svojilni pridevniki > splošni lastnostni (kakovostni in merni, npr. *dober*, *velik*) pridevniki > vrstni pridevniki (Toporišič 2004: 559)
 (6) *prvi trije vaši dobri mali/nemški avtomobili*

Ob tem Toporišič navaja tudi vrstni red »navadnih pridevniških besed«, podan v

² Ne trdimo, da sta primera (3) in (4) neslovnična, le da sta v primerjavi s primerom (2) zaznamovana; s spremembo vrstnega reda pridevnikov lahko tako izrazimo na primer žariščenje.

(7), ki ga prikazujemo s primeroma v (8):

- (7) pridevniki, ki izražajo ugajanje (*ljubek*) > splošen pridevnik, ki opisuje lastnost, ki jo predmetom pripišemo objektivno (*majhen/lep/divji ...*) > pridevniki za starost/dobo (*mlad/star/nov/moderen*) > pridevniki za barvo (*rdeč*) > deležniki (*razbit*) > pridevniki, ki izražajo izvor ali pripadnost (*pariški/gozden; cerkven*) (Toporišič 2004: 559)
- (8) a. *grda stara siva vrata*
b. *ljubka emajlirana kitajska vaza*

Vrstni red nekakovostnih izpeljanih pridevnikov – tj. pridevnikov, po katerih se ne moremo vprašati s *kakšen*, ki se lahko pretvorijo v desni prilastek z nepridevniško podstavo, se ne stopnjujejo ... – je za slovenščino opisala tudi A. Vidovič-Muha (1981) (gl. Vidovič-Muha 1981: 20 tudi za popolno opredelitev pridevniškega razreda), eksperimentalno pa je vrstni red nekaterih pridevnikov v slovenščini preverjala V. Plesničar (2017). Slednja se osredotoči na pridevnike za velikost, obliko, barvo in izvor.³ Z nalogo prisilne izbire, izvedene s pomočjo večjega vzorca govorcev (n = 83), pokaže, da je za slovenščino značilen vrstni red pridevnikov, kot ga kaže zaporedje v (9) oz. primer (10). Ob tem je treba sicer opozoriti, da sprejemljivostna razlika med zaporedji 'oblika > barva' in 'barva > oblika' v tej študiji ni bila statistično značilna.

(9) velikost > oblika (>) barva > izvor

(10) *ogromen okrogel zelenkast madžarski paradiznik*

Tudi slovenščina torej izkazuje neodvisno predlagani univerzalni vrstni red pridevnikov. Vprašanje pa je, od kod ta univerzalni vrstni red pravzaprav izvira. Shlonsky (2010) kot potencialen vir univerzalne hierarhije navaja splošno/nejezikovno kognicijo (gl. tudi Scontras idr. 2017), na kar se osredotočamo v nadaljevanju.

3 Splošna kognicija kot vir skladenjske hierarhije funkcijskih projekcij

Možnost, da bi bila vir univerzalne hierarhije lahko splošna/nejezikovna kognicija, smo se namenili preveriti s pomočjo usvajanja. In če smo do tega razdelka govorili o vrstnem redu pridevnikov in univerzalni hierarhiji funkcijskih projekcij v samostalniški zvezi, bomo v nadaljevanju govorili o zaporedju usvajanja *konceptov*, ki jih povezujemo z različnimi pridevniki. Postavljamo si torej vprašanje, ali se hierarhija funkcijskih projekcij, ki je odgovorna za vrstni red pridevnikov, odraža tudi v vrstnem redu usvajanja nejezikovnih prvin.⁴ Če najdemo skladnost med zaporedjem usvajanja nejezikovnih konceptov, ki jih v jeziku izražajo pridevniki različnih kategorij, in med vrstnim redom pri-

³ Toporišičeva (2004) razvrstitev npr. pridevnike za velikost in pridevnike za obliko uvršča v isto skupino, namreč med splošne pridevnike, ki opisujejo lastnost, predmetom pripisano objektivno. To pomeni, da ne ugotavlja relativnega vrstnega reda oziroma morebitnih omejitev pri razvrščanju pridevnikov, ko se atributivno pojavljata pridevnik za velikost in pridevnik za obliko. Izhajajoč iz Scotta (2002) torej V. Plesničar tu odpira dodaten vidik razvrščanja slovenskih pridevnikov, ki predhodno ni bil obravnavan.

⁴ Zanimalo nas je usvajanje prvin, ki ne bo odvisno od jezika, zaradi česar smo testirali otroke, ki jezika še niso usvojili. Kot že več študij pred tem so namreč Almoammer idr. (2013) tudi ob podatkih iz slovenščine na podlagi povezave med usvajanjem slovničnega števila (npr. dvojine) in učenjem pomena določene številke (npr. dve) ugotavljali, da jezikovno ubesedenje konceptov lahko vpliva na usvajanje konceptov. Da bi se izognili vplivu jezikovnega znanja na zaporedje pridevnikov v funkcijski hierarhiji, smo testirali otroke, ki besedišča, povezanega s koncepti (tj. pridevniki), še niso usvojili.

devnikov, za katerega je odgovorna hierarhija funkcijskih projekcij v univerzalni slovnici, potem lahko sklepamo, da obstaja povezava med hierarhijo funkcijskih projekcij in »hierarhijo« konceptov oziroma med jezikovno zmožnostjo/univerzalno slovnico in splošno kognicijo.

Za preverjanje opisanega predloga smo oblikovali nalogo 'poišči par', ki bo opisana v naslednjem razdelku. Ustreznost te naloge smo preverjali s pomočjo pilotne študije, ki je bila izvedena v okviru diplomske naloge Tjaše Popović (gl. Popović 2017). Na podlagi pilotne študije v tem prispevku poročamo o ustreznosti metodologije in prilagoditvah naloge, s pomočjo katere bomo kasneje na večjem številu otrok preverjali povezavo med splošno kognicijo, kot jo odraža usvajanje konceptov, in univerzalno hierarhijo funkcijskih projekcij, ki v samostalniški zvezi gostijo pridevnike.

4 Pilotna študija – zasnova

V nadaljevanju bomo orisali pilotno študijo, s katero smo preverjali, ali se hierarhija funkcijskih projekcij, odgovorna za vrstni red pridevnikov (gl. razdelek 3), odlikava tudi v vrstnem redu usvajanja nejezikovnih prvin. Če povezava med skladijsko hierarhijo in splošno kognicijo obstaja oziroma če skladijska hierarhija izvira iz splošne kognicije, potem pričakujemo, da se bo hierarhija funkcijskih projekcij odražala tudi v nejezikovnih kognitivnih procesih oziroma da bo hierarhija oziroma zaporedje 'pridevniških' funkcijskih projekcij ustrezala tudi hierarhiji oziroma tako ali drugače izražene- mu 'zaporedju' konceptov, ki jih pridevniki posamezne pomenske skupine (npr. oblika) poimenujejo.

4.1 Osnovne predpostavke

Glede na ugotovitve raziskav vrstnega reda atributivnih pridevnikov (gl. razdelek 2 zgoraj) in kartografske predpostavke bomo v nadaljevanju privzemali, da sta osnovni vrstni red pridevnikov, na katere se bomo osredotočili, in z njim povezana hierarhija tista iz (11) in (12):

(11) *velik rdeč kvadrat*

(12) velikost > oblika > barva

Primeri (11) in (12) hkrati nakazujeta koncepte, s katerimi preverjamo morebitno povezavo med skladijsko hierarhijo in kognicijo. V pilotni študiji smo na podlagi preteklih raziskav (gl. 4.4 spodaj) potrdili, da so koncepti *velikost*, *oblika* in *barva* primerni za testiranje, pri čemer smo na podlagi izhodiščne hipoteze povezanosti skladijske hierarhije in hierarhije konceptov pričakovali, da bodo otroci najprej usvojili koncepte, ki so v skladijski hierarhiji pridevnikov nižje. To pričakovanje temelji še na drugi, ločeni predpostavki, na kateri sloni predstavljena študija. Dosedanje raziskave usvajanja skladijske zgradbe, npr. Radford (1996), namreč kažejo, da se skladijska struktura usvaja po funkcijskih projekcijah od spodaj navzgor.

Na tej podlagi torej temelji naša hipoteza, da so koncepti, ki jih poimenujejo pridevniki za velikost, obliko in barvo, usvojeni v vrstnem redu *barva* > *oblika* > *velikost*. Ob tem pa poudarjamo, da je namen tega prispevka šele poročanje o pilotni študiji, primarno namenjeni preverjanju ustreznosti metodologije in vzorca za preverjanje izhodiščne hipoteze, medtem ko bo za trden odgovor glede potrditve oziroma ovržbe same hipoteze potrebna raziskava z večjim številom otrok. S pilotno študijo smo preverjali

predvsem ustreznost naloge 'poišči par', njene konkretne izvedbe in starostnega vzorca otrok, kot bo vse troje predstavljeno v nadaljevanju.

4.2 Izbira osebkov

V pilotni študiji smo med drugim preverjali ustreznost zamišljene starosti otrok za testiranje. Na podlagi raziskav, ki kažejo, da ima jezikovno ubesedenje posameznih konceptov vpliv na usvajanje samih konceptov, gl. npr. Almoammer idr. (2013) za koncept števila, in na podlagi študij, ki kažejo, da otroci besedišče za pridevnike usvojijo relativno pozno,⁵ smo v pilotno študijo vključili otroke, stare od 12 do 30 mesecev. Dejanske starosti osebkov so navedene v tabeli 1.

Testirani otroci so bili razdeljeni v tri skupine, prikazane v tabeli 1 (Popović 2017: 33), pri čemer je bilo v vsaki skupini po pet otrok:

Skupina	Predviden razpon starosti	Dejanske starosti
1. skupina	12–17 mesecev	16–17 mesecev
2. skupina	18–23 mesecev	18–22 mesecev
3. skupina	24–30 mesecev	26–28 mesecev

Tabela 1: Starost osebkov

4.3 Izbira dražljajev

Kot je bilo že omenjeno, smo testirali tri koncepte: barvo, obliko in velikost. Konkretno uporabljene vrednosti teh konceptov smo izbrali na podlagi preteklih študij.

4.3.1 Barva

V pilotni študiji smo se na podlagi preteklih raziskav odločili za testiranje z modro in rdečo barvo. Gre za barvi, ki ju, skupaj z zeleno in rumeno, zaznavajo že štirimesečni dojenčki (Bornstein, Kessen in Weiskopf 1976), se pa pri dojenčkih spreminjajo preference do določenih barv. Tako dojenčki, ki so stari 3 mesece, kažejo preferenco do rdeče in rumene barve (Adams 1987), 4- in 5-mesečni dojenčki pa kažejo preferenco do modre in rdeče barve (in ne do rumene in zelene, cit. po Pitchford in Mullen 2005). Rdeča in modra sta hkrati barvi, ki sta pri testiranju otrok in konceptov barve rabljeni pogosto (npr. Soja 1994)⁶, njuna prednost je tudi to, da modra in rdeča v barvnem prostoru človeške zaznave (ang. *perceptual color space*) nista sosedi (Pitchford in Mullen 2005).

S stališča zmožnosti zaznavanja barv pri otrocih, starih med 12 in 30 mesecev, modra in rdeča barva torej ne bi smeli biti problematični.

⁵ V literaturi se sicer najde mnogo nasprotujočih si podatkov o tem, kdaj otroci usvojijo besedišče, povezano z npr. barvo. Nekatere študije so kazale, da otroci barve pravilno poimenujejo šele med 4. in 7. letom (Bornstein 1985), druge pa, da otroci nekatera poimenovanja barv (rdeča, zelena, modra, rumena, črna in bela) usvojijo že med 35.6 in 39.5 meseci (Pitchford in Mullen 2002). Hkrati pa literatura izkazuje konsenz glede tega, da otroci neglede na poznavanje relevantnega besedišča barve zaznavajo že zgodaj (gl. razdelek 4.41), tako da s tega vidika testiranje otrok, starih 12 mesecev, ne bi smelo biti problematično.

⁶ V tej študiji so sicer rabljene tudi druge barve, in sicer oranžna, vijolična, roza, rumena in zelena.

4.3.2 Oblika

V pilotni študiji je bilo testiranje opravljeno s kvadratnimi in okroglimi matematičnimi ploščicami. Izbira kvadratnih in okroglih ploščic se zdi neproblematična, saj so raziskave v preteklosti pokazale, da so otroci, mlajši od enega leta, zmožni zaznave obrisov teh oblik pa tudi bolj kompleksnih silhuet. Tako na primer Slater idr. (1983) pokažejo, da dojenčki, stari 3 dni, razločijo med krogi, kvadrati, križi in trikotniki, pri čemer so v eksperimentu uporabljali nezapolnjene like (torej □ in ne ■), medtem ko Quinn idr. (2001) pokažejo, da so 3- in 4-mesečni otroci zmožni kategorizirati slike psov in mačk zgolj na osnovi silhuete (tj. enobarvne dvodimenzionalne oblike), prav tako so zmožni na podlagi silhuete razlikovati med posameznimi elementi ene kategorije (tj. med različnimi mačkami v kategoriji 'mačka').

Na podlagi tega lahko sklepamo, da so otroci med 12 in 30 meseci zmožni dojeti kvadrat in krog kot dve različni obliki.

4.3.3 Velikost

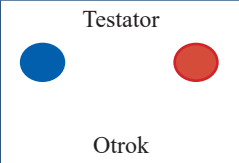
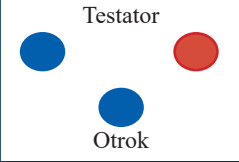
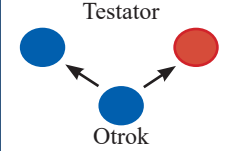
Pri določanju velikosti predmetov smo se osredotočili na razmerja, ki so jih otroci zmožni zaznati. E. Brannon, D. Lutz in S. Cordes (2006) so namreč pokazale, da so šestmesečni dojenčki zmožni zaznati razliko med predmeti enega tipa, v kolikor se ti razlikujejo v velikosti. Pri tem je bilo ključno, v kakšnem razmerju sta bili površini dražljajev. 6-mesečni otroci so bili zmožni zaznati razliko v velikosti, v kolikor sta bili površini dražljajev v razmerju 1 : 4, 1 : 3 ali 1 : 2, medtem ko razmerja 2 : 3 niso zaznavali. Pri tem je veljalo, da je imelo večje razmerje tudi večji vpliv na osebke (večje kot je bilo razmerje, dlje časa so dojenčki gledali nov predmet).

V pilotni študiji smo uporabili ploščice, katerih površina je bila v razmerju 1 : >2. Konkretno, majhni krogi, s katerimi smo testirali, imajo premer 4,5 cm, veliki pa 7 cm (dejansko razmerje 1 : 2,4), stranica majhnega kvadrata ima 4 cm, stranica velikega pa 6 cm (površina 1: 2,3).

4.4 Naloga 'poišči par'

Za testiranje otrok smo izbrali nalogo 'poišči par', s katero smo preverjali prepoznavanje in identifikacijo konceptov kot relevantnih za rešitev naloge, pri čemer privzemamo, da so otroci načeloma zmožni zaznavanja posameznega testiranega koncepta (gl. 4.3).

V nalogi testator otroku pokaže dva predmeta (matematični ploščici), ki se razlikujeta zgolj v eni lastnosti. Nato otroku pokaže tretji predmet, ki se z enim od prvih predmetov ujema v vseh lastnostih, od drugega pa se v eni lastnosti razlikuje, in nato otroka prosi, naj mu poišče par. Shema 1 prikazuje potek naloge (v shemi je relevantni koncept barva) z besedilom, ki ga sliši otrok.

1. korak		»Poglej, tukajle imam dve igrački.«
2. korak		»Poglej, tukajle imam še eno igračko. A je taka kot ta ali taka kot ta? Če je taka kot ta, jo daj k tej, če je pa taka kot ta, jo daj pa k tej.«
3. korak		Otrok 'svojo' ploščico premakne bodisi k 'pravi' (modri) ali 'napačni' (rdeči) ploščici. Ne glede na rešitev je odziv: »V redu, greva naprej.«

Shema 1: Naloga »poišči par«

Na ta način smo v študiji testirali velikost (majhen/velik), obliko (kvadrat/krog) in barvo (rdeča/modra).

Pred samim testiranjem je testatorka izvedla še uvajalni del, v katerem je najprej sama opravila nalogo s predmeti, ki v samem testiranju nato niso bili uporabljeni (npr. predmet 1 = avtomobilček, predmet 2 = plastična limonica, predmet 3 = avtomobilček), in nato preverila razumevanje naloge pri otroku.⁷ Sledilo je dejansko testiranje, v katerem se je razumevanje posameznega koncepta preverilo štirikrat. Samo testiranje pa je bilo ponovljeno trikrat (različni vrstni redi). To pomeni, da je testiranje obsegalo 36 ponovitev (12 ponovitev na koncept).

5 Pilotna študija – rezultati

Namen izvajanja pilotne študije je zlasti preverjanje ustreznosti metodologije, ki je bila predstavljena v prejšnjem razdelku, zaradi majhnega števila osebkov pa ta trenutek hipoteze, predstavljene v razdelku 4.2, še ne moremo potrditi ali zavreči. Kljub temu pa v nadaljevanju poleg rezultatov, vezanih na izvajanje naloge 'poišči par', predstavljamo tudi rezultate, vezane na usvajanje konceptov, pač v smislu prvih, delnih in nereprezentativnih rezultatov.

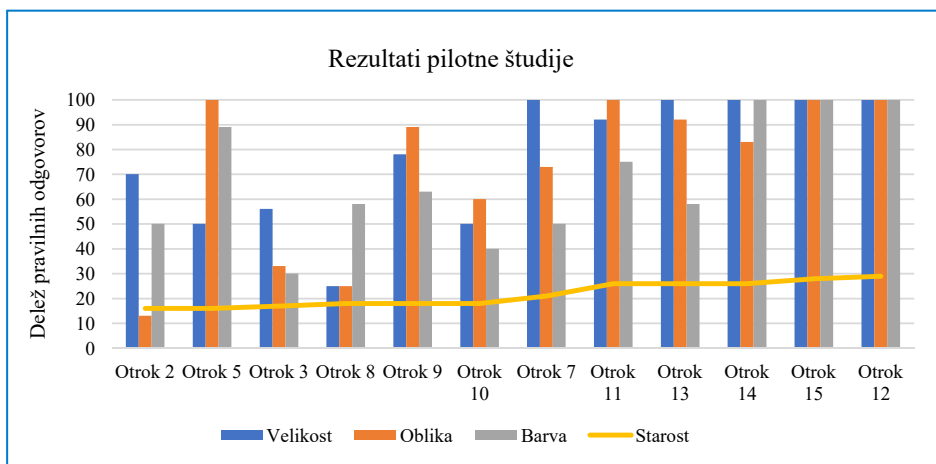
5.1 Rezultati, vezani na hipotezo

Naloga 'poišči par', predstavljena v razdelku 4, je obsegala 36 ponovitev (12 ponovitev na koncept), za analizo rezultatov pa smo določili, da mora posamezni otrok opraviti vsaj 2/3 vseh planiranih ponovitev, torej skupno vsaj 24, da bomo testiranje šteli kot

⁷ Ravno zato, da ne bi prišlo do negativnega rezultata že zaradi nerazumevanja navodil kot posledice otrokovega neznanja jezika, v katerem se izvaja naloga, smo v pilotno študijo vključili samo otroke, katerih en ali oba starša govorita slovensko. Razen pri razumevanju navodil namreč znanje posameznega jezika oz. jezika okolja ne bi smelo vplivati na rezultate, saj smo privzemali, da je vrstni red usvajanja konceptov, tako kot tudi vrstni red pridevnikov, univerzalen.

opravljeno in njegove rezultate upoštevali. Koncept pa bomo šteli kot usvojen, če otrok pravilno odgovori s tričetrtinsko gotovostjo, torej na vsaj 9 od 12 ponovitev za koncept.

Na podlagi premajhnega števila ponovitev so bili iz analize izključeni trije otroci (dva iz najmlajše skupine, eden iz srednje), rezultati, prikazani v grafu 1 spodaj, pa se nanašajo na 12 otrok, ki so po zgoraj omenjenem vnaprej določenem kriteriju test rešili v dovolj veliki meri.

Graf 1: Rezultati pilotne študije

Vodilna črta v grafu prikazuje naraščajočo starost otrok, konkretno so bili otroci stari od 16 do 29 mesecev. Navpična os prikazuje delež pravilnih odgovorov, ki so jih otroci podali v nalogi 'poišči par', iz samega grafa pa je razvidno, da s starostjo delež pravilnih odgovorov, ne glede na koncept, narašča, kar kaže, da je za preverjanje naše hipoteze naloga s tega vidika načeloma primerna. Prav tako rezultati kažejo, da so otroci, stari 26 mesecev, usvojijo že vse testirane koncepte, zaradi česar je v nadaljnjem testiranju smiselno testirati zlasti več mlajših otrok.

Hkrati pa je ob grafu 1 treba opozoriti, da podatki, zbrani v pilotni študiji, ne potrjujejo hipoteze, da otroci najprej usvojijo koncept, ki je povezan s pridevniki, ki so v skladenjski hierarhiji med testiranimi pridevniki uvrščeni najnižje (tj. koncept barve), saj ne moremo določiti jasnega trenda zaporedja usvajanja konceptov. Kljub temu hipoteze ta trenutek ne moremo zavreči, saj je bilo testiranih premalo otrok in bi odsotnost trenda zaporedja lahko izvirala iz premajhne količine podatkov. Graf hkrati ne pokrije celotnega starostnega razpona, ki ga želimo vključiti v dejansko študijo (npr. noben otrok ni bil star 22–25 mesecev), zaradi česar je treba testiranje v prihodnje razširiti. Ob tem pa je treba upoštevati tudi rezultate pilotne študije, vezane na samo metodologijo.

5.2 Rezultati, vezani na metodologijo

Eden izmed ciljev pilotnih študij je ugotoviti, kakšne pomanjkljivosti ima predvidena metodologija. Kot smo že omenili v razdelku 5.1, rezultati, zbrani s pilotno študijo, kažejo, da do 26. meseca otroci usvojijo vse testirane koncepte (tj. velikost, obliko in barvo). Pomanjkljivost pilotne študije, ki bo odpravljena v naslednji fazi testiranja, je med drugim spodnja meja starosti testiranih otrok. Predvideli smo namreč testiranje otrok, starih

od 12 mesecev, vendar so bili najmlajši otroci, vključeni v študijo, stari 16 mesecev in več. V študijo je, da bi dobili merodajne rezultate, treba dejansko vključiti tudi mlajše otroke in se osredotočiti zlasti na otroke, mlajše od 26 mesecev.

Ob sami izbiri otrok bomo v nadaljevanju preverjali tudi to, ali so že usvojili besedišče, povezano s testiranimi koncepti. V pilotni študiji smo namreč zgolj privzeli, da otroci besedišča še niso usvojili, kar ni neproblematično. V nadaljevanju bomo tako preverjali tudi dejansko poznavanje besedišča. Načrtovani sta dve nalogi. V prvi bomo otroka vprašali, ali že pozna kakšno besedo za barvo ali obliko, v drugi pa bomo preverjali, ali tudi pozna pomen posameznih besed. Otroku bomo pokazali paletu barv (oblike in slike različno velikih predmetov) in ga prosili, naj nam pokaže npr. *rdečo*, *modro* itd. Tako bomo tudi empirično lahko pokazali, ali so otroci že usvojili besedišče, povezano s testiranimi koncepti.

V pilotni študiji se je za težavno izkazala zlasti dolžina testa. Ta je v celoti obsegal 36 vprašanj, za upoštevanje v analizi pa so morali otroci odgovoriti na vsaj 24 vprašanj (dve tretjini). Problemu se lahko izognemo tako, da v nadaljevanju z nalogo 'poišči par' pri posameznem otroku testiramo le en koncept. Seveda pa to pomeni, da se bistveno poveča število otrok, ki jih bo treba testirati, da bodo stestirani vsi trije koncepti.⁸

Testiranje so podaljšala tudi sama navodila. Vsako ponovitev je namreč spremljalo besedilo: »Poglej, tukajle imam še eno igračko. A je taka kot ta ali taka kot ta? Če je taka kot ta, jo daj k tej, če je pa taka kot ta, jo daj pa k tej.« V nadaljevanju testiranja bi lahko uporabili besedilo »Kateri igrački sta par?« ali »Kateri igrački gresta skupaj?«, pri čemer bi rabo besede *par* oziroma *zveze gresta skupaj* otroku prikazali v uvodnem delu testiranja. Sprememba navodil bi nalogo tako poenostavila kot tudi skrajšala.

6 Sklep

V članku smo predstavili motivacijo, metodologijo in rezultate pilotne raziskave za ugotavljanje morebitne osnovanosti skladijske hierarhije funkcijskih projekcij v splošni kogniciji. Kartografsko jezikoslovje ugotavlja, da je (ob upoštevanju parametrsko razložljivih specifičnosti posameznih jezikov) nezaznamovani besedni red atributivnih pridevnikov v samostalniški zvezi univerzalen, kar nadalje razlaga s postulacijo univerzalne skladijske hierarhije funkcijskih projekcij. Ker ni jasno, s čim bi bila ta jezikovna univerzalnost motivirana (kar se kartografskemu pristopu pogosto tudi očita), se postavlja vprašanje, če bi izvor za to jezikovno dejstvo lahko iskali v ustroju splošne kognicije. Odgovora na to vprašanje se lotevamo s študijo, v kateri preverjamo, ali usvajanje konceptov poteka v istem vrstnem redu, kot ga prepoznavamo v jezikovni, skladijski hierarhiji funkcijskih projekcij. Rezultati pilotne študije ne ponujajo osnove, da bi sklepali na povezanost jezikovne hierarhije funkcijskih projekcij in hierarhije nejezikovnih konceptov v splošni kogniciji, a hkrati ne omogočajo niti nasprotnega sklepa, saj je bil vzorec premajhen. Smo pa skozi pilotno študijo ugotovili nekaj pomanjkljivosti v zasnovi uporabljenih testov in v uporabljenem vzorcu, kar bo prihodnjim, celovitim tovrstnim študijam omogočilo, da pridobijo relevantne rezultate in ponudijo trdnější odgovor na izhodiščno raziskovalno vprašanje.

⁸ Načrtujemo tudi testiranje z drugimi nalogami, npr. z razvrščanjem predmetov na podlagi barve, oblike in velikosti.

Literatura

- Abney, Steven P., 1987: *The English noun phrase in its sentential aspect*. Doktorska disertacija, Massachusetts Institute of Technology.
- Adams, Russell J., 1987: An evaluation of color preference in early infancy. *Infant Behavior and Development* 10.2. 143–150.
- Alhanouf Almoammer, Jessica Sullivan, Chris Donlan, Franc Marušič, Rok Žaucer, Timothy O'Donnell in David Barner, 2013: Grammatical morphology as a source of early number word meanings. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 110.46. 18448–18453
- Bornstein, Marc H., William Kessen in Sally Weiskopf, 1976: Color vision and hue categorization in young human infants. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 2.1. 115–129.
- Brannon, Elizabeth M., Donna Lutz in Sara Cordes, 2006: The development of area discrimination and its implications for number representation in infancy. *Developmental science* 9.6. 59–64.
- Cinque, Guglielmo, 1994. On the evidence for partial N movement in the Romance DP. V *Paths toward universal grammar*. Ur. Guglielmo Cinque s sod. Georgetown: Georgetown University Press. 85–110.
- Cinque, Guglielmo, 1999: *Adverbs and functional heads: A cross-linguistic perspective*. New York: Oxford University Press.
- Cinque, Guglielmo in Luigi Rizzi, 2008: The Cartography of Syntactic Structures. *Studies in Linguistics* 2. 43–95.
- Pereltsvaig, Asya, 2007: On the universality of DP: A view from Russian. *Studia linguistica* 61. 59–94.
- Pitchford, Nicola J. in Kathy T Mullen, 2005: The role of perception, language, and preference in the developmental acquisition of basic color terms. *Journal of experimental child psychology* 90.4: 275–302.
- Plesničar, Vesna, 2017: *Adjective ordering restrictions of attributive adjectives in Slovenian*. Predstavitev na 12. srečanju Združenja za slovansko jezikoslovje, Ljubljana (21.–24. september 2017).
- Pollock, Jean-Yves, 1989: Verb Movement, Universal Grammar and the Structure of IP. *Linguistic Inquiry* 20. 365–424.
- Popović, Tjaša, 2017: *Teorija jezika skozi prizmo usvajanja nejezikovnih prvin – pilotna študija*. Diplomaska naloga, Univerza v Novi Gorici.
- Quinn, Paul C., Peter D. Eimas in Michael J. Tarr, 2001: Perceptual categorization of cat and dog silhouettes by 3-to 4-month-old infants. *Journal of experimental child psychology* 79.1: 78–94.
- Radford, A. 1996. Towards a Structure-Building Model of Acquisition. V *Generative Perspectives on Language Acquisition*. Ur. H. Clahsen. Philadelphia: Benjamins. 42–88.
- Rizzi, Luigi, 1997. The Fine Structure of the Left Periphery. V *Elements of Grammar*. Ur. L. Haegeman. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. 281–337.
- Scontras, Gregory, Judith Degen in Noah D. Goodman, 2017: Subjectivity predicts adjective ordering preferences. *Open Mind* 1.1. 53–66.
- Scott, Gary-John, 2002: Stacked adjectival modification and the structure of nominal phrases. V *The cartography of syntactic structures. Volume 1. Functional Structure in DP and IP*. Ur. G. Cinque. Oxford: Oxford University Press. 91–120.

- Shlonsky, Ur, 2010: The cartographic enterprise in syntax. *Language & Linguistics Compass* 4.6: 417–429.
- Slater, Alan M., Victoria Morison in David H. Rose, 1983: Perception of shape by the new-born baby. *British Journal of Developmental Psychology* 1.2: 135–142.
- Soja, Nancy N., 1994: Young Children's Concept of Color and Its Relation to the Acquisition of Color Words. *Child Development* 65.3: 918–937.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- Vidovič-Muha, Ada, 1981: Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov. *Slavistična revija*, 29/1. 19–42.

OD NIZANJA PRISLOVOV DO DOLOČNEGA ČLENA PRIDEVNIKOV

VLADO NARTNIK

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

vlado@zrc-sazu.si

Povzetek

Slovenski pridevniki razlikujejo nedoločno in določno obliko na dva načina. V moški ednini se določna oblika na eni strani oblikuje tako, da se nedoločnemu pridevniku doda končnica *-i*, prim. *visok* → *visoki*. Dodatno za vse spole in števila pa se je kazalni zaimsek *ta*, *ta*, *to* na drugi strani razvil najprej v določni spolnik *ta visoki*, *ta visoka*, *to visoko* in nato v določni člen *ta visoki*, *ta visoka*, *ta visoko*, podobno okvirni ponovitvi kazalnega prislova *ta* v samem osnem prislovu *ta dolta*. Za določni člen *ta* velja prav tako opozoriti, kako alternira s členkom *kar* pred presežnikom, prim. *kar nar višji* – *ta nar višji* – *nar ta višji*.

Ključne besede: kazalni, merni in osni prislovi, poosebitev in oosebitev, dodatni določni člen *ta*, opisni razimek *ki* \emptyset

Abstract

Adjectives in Slovene have two possibilities of distinguishing between the indefinite and definite forms. The definite form of the singular masculine adjective is directly made by adding the ending *-i* to the indefinite masculine adjective, e. g. *visok* → *visoki*. Additionally including all genders and numbers the demonstrative pronoun *ta*, *ta*, *to* again developed first into the variable definite article *ta visoki*, *ta visoka*, *to visoko* and later into the invariable definite article *ta visoki*, *ta visoka*, *ta visoko*, rather like the frame repetition of the demonstrative adverb *ta* in the very axial adverb *ta dolta*. It is also worthy of notice how the invariable definite article *ta* alternates with the particle *kar* before superlative, e. g. *kar nar višji* – *ta nar višji* – *nar ta višji*.

Key words: demonstrative, flat and axial adverbs, personal pronominalization and nominalization, additional definite article *ta*, absolute relative pronoun *ki* \emptyset

1 Uvod

Načelno nepregibni prislovi so v svojem jedru raznotera skupina besednih okamnin. Eni se povezujejo z davnimi oblikami zaimkov, drugi z davnimi oblikami pridevnikov, tretji z davnimi oblikami samostalnikov (Toporišič 2000: 406). Davno vezanje pridevnikov z zaimki pa je dalo tudi podlago za balto-slovanski razvoj določnih oblik pridevnikov (Smoczyński 1988: 838), drugotno vključenih v okvirno določnost.

2 Dojemanje prostora in merni prislovi

Človekovo dojemanje prostora sloni na treh oseh, na prvi navpični in še dveh vodoravnih (Charaudeau 1992: 425). Navpična os se sklada s premagovanjem težnosti od otroškega kobacanja in hlačanja do odrasle hoje po dveh ter treh. Nasproti vzravnemu človeku pa značilno gomazijo pajki in žuželke, ki sicer tudi letajo, ali hlačajo medvedi in tekajo ptice, ki spet tudi letajo. Po visoko leteči čebeli se ravno zgleduje Valentin Vodnik v svoji pesmi *Star pevec, ne boj se peti* (Vodnik 1988: 73):

*Čebelca, visoko
gori v planine
perletna si upaš
snežne na brine?*

*Bi letala nizko,
zbirala cvetje,
nanašala mladim
celo poletje.*

*Kraleva pa roža
vab na višave,
te matica pošle
v goličave.*

*Hitiš prot oblakam,
nič ti ne maraš,
tvoj rod je nebeški,
ti se ne staraš.*

*Ne boj se mi pesma,
ak si globoko,
naj beli se glava,
stopi visoko.*

*Anakreon sivček
na gosli poje,
mej lasce rumene
zapleta svoje.*

V pesmi se vidno izpostavljajo merni prislovi *visoko – nizko*, *globoko – visoko* tako, da začetno zaporedje mernega prislova *visoko* in osnega prislova *gori* nakazuje tudi širšo mnogostavo: *visoko gori – nizko doli*, *globoko doli – visoko gori*. Podlaga mnogostavi

je preplet merne lestvice *visoko – nizko – plitvo – globoko* z osno protistavo *gori – doli* (Kurkina 2003: 367).

3 Kazalni in osni prislovi

V ljudski legendi *Marija sanja sanje* (SLP 90) je zanimivo, kako širši protistavi *dol – gor*, ki se nanaša na navpično rast veledrevesa ob sanjajoči materi Mariji, sledi zaporedje kazalnega prislova kraja *tam* in osnega prislova *gori*:

*Marija je zaspala
pod lipoj zelenoj,
pa so se ji sanjale
prelepe sanje tri.*

*Pred njoj je bilo zraslo
to drevce zeleno,
koreničje pognalo
dol v černo zemljo.*

*Verhonec je pognalo
gor v sveto nebo.
Nebesa, oj nebesa,
kako ste lepe vi!*

*Tam gori v nebesih
en zlati stol stoji,
na stolu, na prestolu
en mladi kralj sedi.*

*V svoji pravi roki
žerjavi meč derži,
Marija pa ga prosi
ino pred njim kleči:*

*»Ne delaj, ljubi sinek,
sodnega dne še ti.
Naj žene sporodijo,
se grešnik spokori!«*

Členitev osne protistave *gori – doli* v osno lestvico *zgor – sredi – spod* podaja Vodnikova uganka *Jezdec v sedlu* (Vodnik 1988: 177):

*Meso zgor,
meso spod,
sredi pa
suh obod.*

V navpični osi se sicer sekata še dve vodoravni osi. Podolžno os pomeni predvsem gledanje in gibanje naprej, čemur v ljudski legendi *Sveti Ožbolt* (SLP 126) ustreza zaporedje kazalnega prislova daljnega cilja *tja(kaj)* in mernega prislova *(pre)daleč*:

*Svet Ožbolt bi se ženil,
pa njemu glihe ni,
gliha bi se mu našla
le daleč prek morja.
Predaleč ji je pisat,
h nogam ne da se it,
nihče tjakaj ne hodi,
nikogar semkaj ni.
Pa perleti sem ptica,
Ožboltu govori:
»Ožbolt, gori vstani
in daj mi perstan zlat,
da v kljunu ga ponese
tja daleč prek morja.«
Ožbolt gori vstane
in da ji perstan zlat.
Ptica leti čez morje,
čez morje burnato,
pa perstan v morje pade,
se v morje potopi.
Ribič rano vstane
in ribe gre lovit,
ta prvo ribo vjeto
nese Prekmorčici.
Prekmorka jo razdene
in najde perstan zlat.
Reče tako Prekmorka,
lepa Prekmorčica:
»Ta perstan je gotovo
od ljubga Ožbolta.
Njegovi res ljubezni
na svetu glihe ni.«*

Merni prislov *blizu* je v *Baladi o prepelici* Frana Gestrina posredno podan z opisno protistavo *daleč – pet pedi* (Kos 1998: 190):

*V poletno noč odmeva: pet pedi!
Sicer ni niti šuma niti klica;
le v tesni kletki drobna prepelica
bedi in poje, ko vse mirno spi.*

*V polmračni sobi na blazino belo
naslanja težko glavo mlad bolnik
in vrača se v prežite kratke čase.
Razvije se pred njim življenje celo,
mnog hipec lep, mnog jasen gleda lik,
veselih pesmi čuje znane glase ...*

*Poslušaj in smehlja se,
češ, skoro se povrne krasna doba,
saj, če si mlad, še daleč je do groba --*

V poletno noč odmeva: pet pedi!

Na osno protistavo *noter – ven* se navezuje kačje plazenje v *luknjo* in *iz nje* v Šmitovi uganki *Vlak in predor* (Šmit 1965: 102):

*Kača klopotača
tostran griča
v luknjo zleze,
onstran griča
ven prileze.*

Vodoravno kroženje spet nakazuje merni prislov *široko* v Vodnikovi pesmi *Ilirija oživiljena* (Vodnik 1988: 92):

*Široko razgraja
per sedemsto let,
al sprave sosednje
ni hotel imet.*

4 Nizanje prislovov in okvirna določnost

Vodoravno kroženje nato umirja zaporedje gostotnega prislova *povsod* in kazalnega prislova *tod* v stavku (SP 2001: 1572):

Povsod tod raste žafran.

Zadnje zaporedje pomeni začetek nizanja prislovov. Prvo mesto tako pripada gostotnemu prislovu tipa *povsod*, drugo mesto kazalnemu prislovu tipa *tod*, tretje mesto mernemu prislovu tipa *visoko* in četrto mesto osnemu prislovu tipa *gori*. Le da je tu nova posebnost, razvidna iz koroške poskočnice *Prijazna šega* (SNP 3507):

*Ta dolta po Rožu
imajo šego:
koj kovter čez glavo
ino havžujo!*

Kazalni prislov *ta* se tokrat ponovi še v osnem prislovu *dolta* tako, da je primerljiv z okvirno določnostjo totalne zveze *vse ta hudo*, ki sklepa stvarno lestvico gostotnih obratov (Nartnik 1997: 84 in 85):

*Nič dobrega se nam ne obeta.
Ima se za nekaj boljšega.
Zdaj je še mlad, vse ta hudo ga še čaka.*

5 Posebitve in oosebitve

Primer osebnega obrata je okvirni sklop *taisto* v navezavi na samostalnik *občinstvo* predhodnega stavka (SSKJ V 1991: 15):

Nagovoril je občinstvo. Taisto ga je pozdravilo.

Nadaljnji razvoj okvirnega sklopa *taisto* v kazalni zaimek *tisti* povzema dvogovor v Cankarjevi povesti *Hlapec Jernej in njegova pravica* (Logar 1996: 324):

*Kaj se ti blede, človek krščanski? Kaj nisi ti Sitarjev Jernej s hriba?
Tisti sem! Štirideset let sem že tisti – Sitarjev Jernej s hriba!*

Podobno se na osno lestvico *zgor – sredi – spod* navezuje okvirna določnost osebne zveze *ta_spodnji*, ki sledi samostnemu zaimku *sam* (Šemjakin 1967: 41):

Sam ta spodnji ga je dal!

Poosebitve (tipa *vina* → *ga*) in oosebitve (tipa *zeleno vino* → *zelenega*) se pestrijo zlasti barvno, starostno in podobno (SSKJ V 1991: 11):

*To smo ga spili!
Pije samo ta zelenega.*

*Prišla je ta bela s koso.
Bil je pri ta belih.
Ta rdeči so zmagali.*

*Imate kaj ta malih.
Dobili so ta mlado.
Pri hiši sta še oba ta stara dva.*

*Potegnil je ta kratko.
Prijel ga je za ta sladke.
Žlico drži s ta lepo.*

Na zvočni protistavi slonita osebna obrata *ta tanka – ta tosta* v Vodnikovi pesmi *Jeklenice* (Vodnik 1988: 141):

*Ta tanka – ta tosta
prepeva ves dan;
bolj zerna je gosta,
bolj mojster iskan.*

Primer osebnega obrata je tudi vejitev imena *Meta* v protistavo manjšalnice *Metka* z okvirno zvezo *Ta Metasta* v Finžgarjevem igrokazu *Divji lovec* (Finžgar 1959: 352):

Meta, Metka! Ta Metasta!

Podlaga osebnim obratom so oprilastitve v značilnih protistavah tipa *ta grdi ... – ta lepi ...*, *ta stara ... – ta nova ...*, *ta nizki ... – ta visoki ...*, *ta mala ... – ta velika ...* (Marušič – Žaucer 2007: 239):

*Pot bo še dolga, vendar je ta grdi del že za nami.
Oblekla je ta novo obleko.
Pozimi bo nosil ta visoke čevlje.
Otrok je že s ta veliko žlico.*

In tudi v mnogostavah vrstilnega naštevanja (Isačenko 1939, 90):

Oče in mati sta imela tri sinove: ta prvega sta imela zelo rada, ta drugega manj, ta tretjega pa čisto nič.

Predzadnji prst pri vrstilnem naštevanju pa recimo zaznamujejo naslednji narečni izrazi (Škofic 2011: 115):

*ta četrti palec,
ta prstani prst,
ta zakonski prst,
ta zlati.*

6 Določni spolnik in določni člen

Trubarjeve *Rime* (Trubar 1948: 80–81) kažejo, kako se je po kazalnem zaimku *ta, ta, to* sicer najprej oblikoval dodatni določni spolnik *ta, ta, to* (*Beite – Englund – Higelin – Hildeman* 1963: 35):

*Na večer erdeče nebo
pomeni: vreme bo lepo.
Sveti Klemen zimo daje,
Petrov stol pomlad izgane,
Sveti Urban – ta letuje,
Sveti Jernej jesenuje.
Po Luciji, Pepelnici,
po Binkoštih, Malih križih
vselej na to prvo sredo
vsake kvatre semkaj gredo.*

Nadaljnji razvoj pregibnosti določnega spolnika *ta, ta, to* v nepregibnost določnega člena *ta* pa spominja na prostorečno nepregibnost končaje v prostega primernika, ki je v zbornem in pogovornem jeziku zamejena na primernik *rajši* (SSKJ IV 1985: 302 in 312):

ki ø bi rad, rada, rado → *ki ø bi rajši, rajši, rajši*
ki ø bi rada, radi, radi → *ki ø bi rajši, rajši, rajši*
ki ø bi radi, rade, rada → *ki ø bi rajši, rajši, rajši*

Določni člen *ta* se veže tudi s prehodom presežnika *naj...* (+) v presežnik *nar...* (–) tako, da alternira z napreznikom *kar...* mernih pridevnikov tipa *kar nar višji – ta nar višji – nar ta višji* oziroma *kar nar nižji – ta nar nižji – nar ta nižji* (Ramovš 1952: 108). Pri tem najbrž ni naključna prostorska razporeditev pregibnosti (+) in nepregibnosti (–) po narečnih skupinah od goratega zahoda do ravnega vzhoda. Bolj ali manj dosledna nepregibnost določnega člena in končaje v primernika ob alterniranju presežnika z napreznikom namreč kaže *rajši* na zahod kakor na vzhod (Jakop 2015: 95):

	koroška	primorska	rovtarska	gorenjska	dolenjska	štajerska	panonska
ta	–	–	–	–	–	+	+
naj	+	–	–	–	–	–	+
višji	–	–	–	–	–	+	+

7 Sklep

Zborno zgledovanje po drugih slovanskih jezikih sloni na davnem prevešanju desnih odvisnikov v levo oblikovanje določnih pridevnikov:

<i>možь, jьže jestь dobrь</i>	→	<i>dobrьjь možь</i>
<i>žena, jaže jestь dobra</i>	→	<i>dobraja žena</i>
<i>děte, ježe jestь dobro</i>	→	<i>dobroje děte</i>

S slovenskim sovpadom praslovanskih oblik oziralnega zaimka *jьže – jaže – ježe* v opisni razimek *ki ø* (Běličová – Sedláček 1990: 165) ter krčenjem določnih oblik se je razhajanje nedoločne in določne oblike zamejilo na moški spol ednine:

<i>mož, ki ø je dober</i>	→	<i>dobri mož</i>	→	<i>ta dobri (mož)</i>
<i>žena, ki ø je dobra</i>	→	<i>dobra žena</i>	→	<i>ta dobra (žena)</i>
<i>dete, ki ø je dobro</i>	→	<i>dobro dete</i>	→	<i>ta dobro (dete)</i>

Zborno zamejenost na moški spol ednine pa presega narečno vključevanje vseh treh spolov in števil za dodatnim določnim členom *ta*.

Viri in literatura

- Běličová, Helena in Sedláček Jan, 1990: *Slovanské souvětí*. Praha: Academia.
- Beite, Ann-Mari in Englund, Gertrud – Higelin, Siv – Hildeman, Nils-Gustav, 1970: *Basic Swedish Grammar*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Charaudeau, Patrick, 1992: *Grammaire du sens et de l'expression*. Paris: Hachette.
- Finžgar, Franc Saleški, 1959: *Izbrana dela I*. Celje: Mohorjeva družba v Celju.
- Isačenko, Aleksander Vasiljevič, 1939: *Narečje vasi Sele na Koroškem*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani.
- Jakop, Tjaša, 2015: (Ne)prevzetost izrazja v slovenskih narečjih (po gradivu za Slovenski lingvistični atlas). *Jezikoslovni zapiski*. 21 (1). 91–120.
- Kos, Janko, 1998: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kurkina, Ljubov' Viktorovna, 2003: Sistema prostranstvennyh predstavlenij (po materialam leksiki). V: *Slavjanskoe jazykoznanie. XIII Meždunarodnyj sjezd slavistov*. Ljubljana 2003. Doklady rossijskoj delegacii. Otv. red. A. Moldovan. Moskva: Indrik. 356–375.
- Logar, Tine, 1996: *Dialektološke in jezikovnozdgodovinske razprave*. Uredila Karmen Kenda-Jež. Ljubljana: ZRC SAZU – Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- Marušič, Franc in Žaucer, Rok, 2007: O določnem *ta* v pogovorni slovenščini (z navezavo na določno obliko pridevnika). *Slavistična revija*. 55 (1–2). 223–247.
- Nartnik, Vlado, 1997: Slovniško-slovarski vidiki štetja in sklanje v slovenščini. Rijeka: *Riječ*. 3.1. 83–87.
- Ramovš, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: DZS.
- SP 2001 = *Slovenski pravopis*. Jože Toporišič, predsednik Pravopisne komisije SAZU. Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU – Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- SSKJ IV 1985 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Četrta knjiga. Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU – DZS.

- SSKJ V 1991 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Peta knjiga in Dodatki. Ljubljana: SAZU – ZRC SAZU – DZS.
- Smoczyński, Wojciech, 1988: Języki bałtyckie. V: *Języki indoeuropejskie*. Pod redakcją L. Bednarczuka. Tom II. Warszawa: PWN: 817–906.
- Šemjakin, Fedor Nikolaevič, 1967: Jazyk i čuvstvennoe poznanie. V: *Jazyk i myšlenie*. Moskva: Nauka. 38–55.
- Škofic, Jožica, 2011: V033 prstanec (1/39). V: *Slovenski lingvistični atlas 1, Človek (telo, bolezen, družina)*. 2. Komentarji. Ljubljana: Založba ZRC. 115–116.
- Šmit, Jože, 1965: Vlak in predor. V: *Slovenske uganke*. Zbrala in uredila Darinka Petkovšek. Ljubljana: Mladinska knjiga, 102.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Vodnik, Valentin, 1988: *Zbrano delo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

PRVI SLOVENSKO-ITALIJANSKI SLOVAR VODNIKOVE PRIREDBE LINHARTOVE KOMEDIJE *VESELI DAN ALI MATIČEK SE ŽENI* V SLOVNICI *SAGGIO GRAMMATICALE ITALIANO- CRAGNOLINO* (1811) VINCENCA FRANULA DE WEISSENTHURNA

(OB FRANULOVU 200-LETNICI SMRTI)

IRENA OREL

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
irena.orel@ff.uni-lj.si

Povzetek

Obravnavana je prva didaktična slovensko-italijanska zbirka leksemov, besednih, stavčnih zvez in frazemov literarnega dela, Vodnikove jezikovne priredbe Linhartove prve slovenske komedije *Veseli Dan, ali Matiček se sheni* po francoski A. C. de Beaumarchaisa *La folle journée, ou le mariage de Figaro*, ki sestavlja praktični del prvega učbenika za učenje slovenščine za Italijane *Saggio grammaticale italiano-cragnolino* (Trst 1811), ki ga je na osnovi slovnice J. Kopitarja (1809) in s strokovno pomočjo V. Vodnika sestavil pravnik neslovenskega rodu Vincenc Franul pl. Weissenthurn (1771–1817). Iz Franulove korespondence neposredni delež pri pregledu zbirke ni razviden. Opisani so postopki izbora enobesednih, besednozveznih ali stavčnih kranjskih iztočnic iz besedila, njihovo navajanje in tipologija slovarskih sestavkov. Zbirka omogoča vpogled v starejše knjižne, ljudske, ekspresivne izraze, prislovne, členkovne zveze in pragmatične frazeme z začetka 19. stoletja.

Ključne besede: slovensko zgodovinsko slovaropisje, slovensko-italijanski slovar, slovar literarnega dela, jezikovni priročnik za tujce

Abstract

The article discusses the first didactic Slovene-Italian collection of lexemes, phrases, sentences and idioms of the literary work of Vodnik's linguistic adaptation of Linhart's first Slovene comedy *Veseli Dan, ali Matiček se sheni* (*The Merry Day or Matiček's Wedding*), adaptation of French *La folle journée, ou le mariage de Figaro* of A. C. de Beaumarchais, to be included in the practical part of the first course book teaching Slovene for Italians *Saggio grammaticale italiano-cragnolino* (1811), put together by Vincenzo Franul de Weissenthurn (1771–1817), a lawyer of non-Slovene descent, on the basis of Kopitar's grammar book *Grammatik der*

slavischen Sprache (1809) with the expert advice of V. Vodnik; however, based on Franul's correspondence, Vodnik's input in the reviewing of the glossary is not evident. The procedures for selecting single-word, multi-word or sentences of Carniolan headwords from texts, their citation and the typology of dictionary entries are all described. The collection gives an insight into older literary and folk expressions, expressive adjectival and article phrases, as well as pragmatic idioms from the beginning of the 19th century.

Key words: Slovene historical lexicography, slovene-italian dictionary, dictionary of literary work, Slovene grammar book for foreigners

1 Uvod

Slovensko-italijanska besedna zbirka, naslovljena *RACCOLTA delle parole, e frasi Cragnoline - Italiane contenute in questa Commedia, per lo studio pratico del nostro dialetto* (Franul 1811: 302–347), didaktično dopolnjuje Vodnikovo po knjižni normi začetka 19. stoletja jezikovno posodobljeno in prečiščeno priredbo dramskega dela *Veséli Dan, ali Matizhik se sheni. Comédia v' pět Djánjih, ponarejena po Franzóski. La folle journée, ou le mariage de Figaro, par Mr de Beaumarchais* (Franul 1811: 200–301) razsvetljenca in člana Zoisovega kroga A. T. Linhart, z naslovom *Ta VEŠSELI DAN, ali: MATIZHEK ŠE SHENI. ENA KOMEDIA v' PEŤ AKTIH. Obdelana po ti franzofski.*¹ *La folle journée, ou le mariage de Figaro par M. de Beaumarchais* (Ljubljana 1790). Sestavlja praktični del (Parte pratica) prvega² samostojnega slovnicega priročnika za učenje slovenščine kot tujega jezika v italijanskem jezikovnem območju *Saggio grammaticale italiano-cragolino* (Trst 1811) tržaškega pravnikar Vincenca Franula pl. Weissenthurna (Reka, 1771 – Trst, 1817).³

Franul je prvič teoretičnemu delu slovnice za Italijane, morda spodbujen s Kopitarjevimi priporočilom⁴ v slovnici *Grammatik der Slavischen Sprache* (1809), ki mu je služila za osnovo, česar ne omenja, dodal kot učni pripomoček za spoznavanje jezikovne zgradbe in leksike praktični del z leposlovnim zgledom, ki ga odlikujejo iskri dialogi, polni pragmatičnih prvin in besedja, vzeti iz žive spontane ljudske govorce. Za lažje

¹ Že v naslovu so opazne črkopisne in druge razlike (npr. izpust nedoločnega in določnega člana, zapis polglasnika z *i* v manjšalnem obrazilu *-ek* v osebnem imenu). Jezikovno primerjavo treh izdaj Linhartove komedije prim. v Toporišič 1986, Godini 1991, Marušič 2006, Orel 2006.

² Po kratkem slovniceu uvodu v Alasijevem slovarju *Vocabolario italiano, e schiauo* iz l. 1607 (prim. Ahačič, Šekli 2008).

³ Bil je albanskega rodu (od 16. stol. so predniki živeli v Lovranu, nato na Reki, ded je z dunajsko diplomom 1713 dobil viteško plemstvo), rodil in šolal (jezuitska šola, licej?) se je na Reki, v mladosti živel tudi v Ajdovščini, bil od l. 1798 v Trstu koncipient pri Aleksandru de Cronnestu, od l. 1803 notar, od l. 1808 še tržaški mestni plemič in svetovalec, l. 1815 je postal vladni nadzornik ilirsko-srbske zasebne šole v Trstu in tam umrl 2. 8. 1817 (Jereb 1892, Kidrič 1926, Jevnikar 1978).

⁴ Kopitar v svoji slovnici omenja: »Die Shupánova Mizka, und noch mehr der Matizhek unfers leider! zu früh verstorbenen geschichtschreibers Linhart verdienten, als die einzigen erwähnenswerthen Denkmahle unfer profanen Literatur, recht sehr eine zweyte verbeßferte Ausgabe.« (1809, 295, opomba *). Franul se na Kopitarjevo pomenljivo opombo o drugi izboljšani izdaji obeh Linhartovih slovenskih iger, zlasti Matička, ne sklicuje, a ju gotovo ni prezrl.

razumevanje in jezikovno protistavo je dodal zbirko kranjsko-italijanskih leksemov, besednih, stavčnih zvez in frazemov, vsebovanih v veseloigri.

V opombi k naslovu je poudaril razloge svoje izbire v italijansko-kranjskem učbeniku: »namesto pogovorov in slovarja«, ki so običajni v takih slovnica (Franul 1811: 200), ker jih ni sposoben sestaviti, in zaradi priljubljenosti komedije pri Italijanih (Franulovo 3. pismo, Trst, 20. 7. 1810). Brez imenovanja Vodnika je navedel, da je popravljena po sodobnem pravopisu in očiščena germanizmov, ki so jih sodobni pisci zavračali.⁵

1.1 Pomen leksikalne zbirke za slovensko slovaropisje

Zbirka predstavlja prvi, sicer nesamostojni dodatni in didaktični, dvojezični slovensko-italijanski slovar manjšega obsega s po dejanjih izpisanimi in uslovarjenimi kranjskimi leksemi, besednimi zvezami, stavki in italijansko leksikalno ali opisno razlago. Ker se omejuje na prvo priredbo prvega slovenskega natisnjenelega dramskega besedila, je prvi, vendar nepopoln, slovarček kakega literarnega dela, ki je poseben tudi po slovarski sestavi.

1.2 Dodani seznam poimenovanj o času v letu

Kot *Appendice* (Dodatek) je na zadnjih dveh straneh pred seznamom napak (*Errata*) dodan še slovensko-italijanski seznam nekaterih poimenovanj *Alcune denominazioni de' più memorabili tempi nell'anno* (Franul 1811: 348–349) o najpomembnejših časih v letu. Vsebuje enobesedna (1) in besednozvezna (2) poimenovanja praznikov, časa, dni v letu, mesecev, letnih časov, luninih men, vetrov, dejavnosti idr., ponekod je dodana podiztočnica (glasovna/oblikovna različica (3) ali sopomenski leksem (4)), npr.:

- (1) *pepelníza* il giorno delle ceneri; *oblétníza* l'anniversario; *tórik* martedì; *famànj* la fiera it. la sacra; *sór* il levante; *féver* la tramontana;
- (2) *šhmárni dan* la festa della Madonna; *tri zhetèrti ure* tre quarti d' ora; *sadni krajz* l' ultimo quarto;
- (3) *terjázhi (trojáci)* la SSma Trinità; *shétva (shétev)* il tempo della messe; la mietitura; *pomlaj pomlád* la primavera;
- (4) *tergatva (branje)* il tempo delle vendemmie; le vendemmie; *vérne dufhe (vernih dufh dàn)* il giorno de' morti.

1.3 Starejše omembe Franulove zbirke besed

Metelko (1825: Vorrede, XXV) v uvodu svoje slovnice pri omembi Franulove izpostavi natis Matička in seznam besed, ki sledi zaporedju po dejanjih.⁶

Kidrič (1925–1932: 187) poudarja, da je Franul sklenil »za vaje v čitanju dodati ponatis Linhartovega »Matička« z odgovarjajočim slov.-ital. slovarjem. Vodnik mu je v času od 22. maja 1810 do 7. avg. 1811 prečital in popravil ves slovniški tekst, priredil »Matička«, pregledal slovar in dal navodila za uvod.«

⁵ Vendar germanizmi kljub Vodnikovemu »čiščenju« še ostajajo: npr. *zimer*, *kanzlir*, *kušhnem*, *klanfiza*, *pobizh*, *šhpégel*, *varshet*, (*Vafha*) *Gnada*, celo ob svetovani boljši ustreznici slovanskega izvora v slovarskem delu: *jaga (meglio lov) caccia* (Franul 1811: 319), *mějninga* (meglio *sasdevanje*) opinione, un parere (Franul 1811: 336). Prim. še Toporišič 1986 (SBL), Godini 1991, Marušič 2006, Orel 2006.

⁶ »Im praktischen Theil ließ Franul Linharts Matizhik abdrucken, worauf ein Verzeichniß der Wörter und Phrasen, die im genannten Stücke vorkommen, nach der Reihe der Aufzüge folgt.«

Toporišič (1986: 525) v SBL pri Vodniku o slovarčku zapiše: »Skoraj gotovo je bila V-ova roka tudi pri Zbirki besed in rekov kranjsko-ital., vsebovanih v Matičku (str. 302–347) – to je neke vrste slovarček posameznih prizorov igre«.

Bonazza (1991: 349) omenja obsežnost slovarja, ne pa Vodnikove jezikovne predelave: »Franul de Weisenthurn je [...] ponatisnil v izvorniku Linhartovo besedilo z zelo obširnim slovarjem.«.

N. Godini (1991: 224) natančno predstavi slovarček, »izrecno namenjen razumevanju Matička«, navede tudi Franulove očitne prevajalske spodrseljaje in Vodnikovo sodelovanje.

Dolgan (2000: 115) ga omenja med učbeniki slovenskega jezika: »obenem je uresničil pedagoško zamisel, da kot bralna priloga služi Linhartov Matiček z dodano slovarsko obdelavo«.

Zemljarič Miklavčič o slovarskem delu slovnice, ki jo uvrsti v preglednico učbenikov za slovenščino kot tuji jezik s slovarji kot samostojno enoto in s tematskim sklopom, ki se nanaša na čas v letu (1999: 258), zapiše: »Franul si je za praktični del izposodil Linhartovega *Matička*. Dodal mu je slovar, v katerem prevaja besedo za besedo, kakor se pojavljajo v komediji, včasih pa prevede tudi besedno zvezo, npr.: *oblezhen kakor dekle* ali *smo si en malo svoji*.« (1999: 254).

Več avtorjev nenatančno povzema podatke o praktičnem delu Franulovega učbenika, brez omembe Vodnikovega deleža.

1.4 Vodnikova vloga pri nastajanju Praktičnega dela

Iz Franulove korespondence je znano (Kidrič 1926), da je Vodnik, ki je istega leta izdal dve šolski slovnici (za učenje slovenščine in francoščine), dobro leto sodeloval pri jezikovnem pregledu celotne slovnice.

O praktičnem delu je iz desetih ohranjenih Franulovih pisem Vodniku⁷ razvidno le, da mu je Vodnik od julija 1810 do natisa oktobra 1811 jezikovno posodobil Linhartovo komedijo in mu pregledal še slovarček. V 3. pismu (Trst, 20. 7. 1810) mu je predstavil svojo namero o dopolnitvi slovnice s posodobljeno Linhartovo komedijo in slovarčkom; ker se boji germaniziranja ali italijaniziranja, si ne upa razširiti slovnice s slovarčkom, pogovori ali pravimi kranjskimi sestavki. Ker se Linhartovo dramsko delo ne ujema z novim kranjskim pravopisom in tudi s pravopisnimi načeli v slovnici in ima precej germanizmov, mora izvorni način pisanja očistiti, da bi dosegel svoj namen. Zato mu pošilja komedijo z vloženiimi praznimi listi s prošnjo za jezikovno posodobitev, da nanje zapiše pravopisne izboljšave, besede in pomene, nato bo posebej sestavil italijanske opombe in razlage.

V 4. pismu (5. 9. 1810) se mu zahvaljuje za hitro pregledana ternija, ki mu ju je poslal v pismu s 30. julija, in mu pošilja štiri nove. Dodatek vsebuje željo po dodatnem pojasnilu o Vodnikovem popravku, s katerim se ni strinjal in komentar za nekatere izraze v slovarčku: oblikoslovní: dvomi o pravilnosti Vodnikove oblike *po tlah* namesto pričakovane *po tlih*, ki se ohrani v besedilu in slovarčku; pomenski: Vodniku razloži, da *hiša* v pomenu *izba* 'soba, prostor v hiši' pri njih ni v rabi, razen v prenesenem pomenu, temveč italijanizem *kamera*.⁸ Namesto *jegravci* (za Linhartov germanizem *Pershone*) predlaga

⁷ Transkripcijo desetih ohranjenih Franulovih v nemški gotici pisanih pisem iz knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani je napravil zgodovinar dr. Vanja Kočevar.

⁸ V komediji: *Hifha v' gradu* (202); prim. zgled (95).

izraz *djanzi*, ki v igri in zbirki ni zapisan, Vodnik uvede v seznamu oseb *Ponašhavzi*, v zbirki: *ponašháviz attore* (302), s popravkom naglasa *ponáshaviz* (Errata, 354).

5. pismo (27. 12. 1810) mu sporoča, da mora narediti le še izpis zadnjih dveh dejanj iz *Matička* in bo tako končal praktični del. V 6. pismu (8. 1. 1811) mu je poslal še ta del in pismo Kornu s sto natisnjenimi oznanili za prednaročnike.

Iz ohranjenih pisem in ob nepoznavanju Vodnikovih odgovorov se ne da razbrati stopnje Vodnikovega posega v sestavo slovarskega dela in ugotoviti, kakšne izboljšave oz. popravke je predlagal Franulu. Posamične napake pri določitvi osnovnih oblik kažejo, da ni uspel pregledati vsega.

2 Sestava leksikalne zbirke po Vodnikovi jezikovni priredbi Linhartovega *Matička*

2.1 Slovarska makrostruktura

2.1.1 Iztočnice

Zbirka vključuje izbrane uslovarjene slovenske lekseme, zveze in frazeme iz objavljenega dramskega besedila, tj. v osnovno obliko postavljene enobesedne ali citatno navedene večbesedne ali stavčne iztočnice v osrednjeslovenskem (kranjskem) izhodiščnem jeziku, ki so pravopisno posodobljene, pretežno onaglašene in razvrščene kot v igri po oštevilčenih delih in v ujemalnih razdelkih v zbirki znotraj dejanj in večinoma po prizorih oz. dveh ali treh prizorih skupaj, na začetku v 1. prizoru (»nastopu«) tudi znotraj prizora, npr.:

- (5) »DRUGO DJANJE. (1) (Franul 1811: 220) – DRUGHI NASTOP. (2) (222) – ZHETERTI NASTOP (3) (225) – PETI NASTOP (4) (227) – SEDMI NASTOP (5) (229) ipd.

Selektivnost se kaže v večinskem izpustu zaimkov, števnikov in drugih pričakovanih izrazov. V 1. prizoru I. dejanja (202–204) izpušča npr. (303–306):

- (6) samostalnike: *Baron, perjatelj, Gospod, dota, Gospa*, razen v navedku *gospó za híšhno der-shí – fhtéje* (244) in izpeljavi *gospéni gláf* (345);
(7) pridevnike: *velik, lubi*;
(8) zaimke: *moj, na njemu*;
(9) števnik: *tri*;
(10) redko glagole: *hoteti, zhes dati* (210, 211);
(11) prislove: *trikrat, lepo, lepshi*;
(12) predloge: *med idr.* (zajeti so v slovničnem delu in predložnih zvezah);
(13) medmete: *fmek*.

Mestoma je abecedno zaporedje dveh iztočnic v slovarju zamenjano, npr.:

- (14) *rosha, flannik* (202); *próltor, oblubim* (303–304).

Izbor iztočnic se omejuje na določene lekseme in (stalne) zveze, npr. iz seznama oseb so izpuščeni (med osebnimi imeni so le krstna imena, brez izvzdevčnih):

- (15) *komédia, po Franzóski, Gospá, Stúdent na vakanzah, shopanova hzhí, fant, deklízh, Smeshnava, Shushek, Budalo*.

Zajema tudi didaskalije. Zvečine ne ponavlja že uslovarjenih iztočnic v istem prizoru, a so nekatere v zbirki navedene večkrat: npr. v igri dvakrat uporabljeni glagol *isdarit* (249), *isdaril* (273) je zapisan dvakrat kot *jesdárím* (cavalcare) (319, 339); med štirimi ponovitvami členkovne zveze *kaj pa de* sta navedeni le dve (313).

Včasih se uslovarjena izrazna podoba razlikuje od zapisane v komediji:

- (16) v seznamu oseb *delaviz* – v zbirki *déloviz* (302); *bùdenz* (204) – *bùdeniz* (306), *fkusi* – *fkós*, *fkósi* (318).⁹

Iztočnice so pri imenskih besednih vrstah navadno postavljene v imenovalnik ednine, pridevnik je naveden v nedoločni ali določni obliki, npr.:

- (17) *Hijša, fiol, shpégel, rósha* (303);
(18) *terdovráten* (302), *pokóren* (333), *prekleti* (306).

Pri glagolih je izbrana 1. oseba ednine sedanjika, neujemalno z obliko v ciljnem jeziku, kjer je vedno naveden nedoločnik, v brezosebni rabi je v obeh jezikih oblika v 3. osebi sedanjika; velelniška oblika je samostojna iztočnica (v zgledu (20) je pri ustreznici razlika v številu) ali podiztočnica, npr.:

- (19) *mérim* misurare (303), *míflim* pensare (306), *fe sdí* pare, sembra (306);
(20) *vjédi fe doli* mettite a sedere (314); *poglédam* osservare, mirare ! it. esaminare – *poglej* ecco (303).

Prevladujejo enobesedne iztočnice vseh besednih vrst brez označenih slovničnih oblik ali oznak, pri glagolih na *-ovati -ujem* je sedanjiška oblika pogosto neknjižna analoška, npr.:

- (21) *jésik* (328), *rokava* (322) 'rokav', *savihanimi rokavi* (326) (v besedilu m. in ž.);
(22) *domazh, refnizhin, goli* (326);
(23) *mézhem, je savalím* (328); 'strahovam' 'strahujem' (331), *norzhuvam/norzhávam* (v drami *norzhujem*);
(24) *sútrej* (305), *okóli* (305); *ovbe!* (328), *mórebiti* (326), *nó* (329), *nà* (329).

Knjižnonormativni posegi se kažejo v črkopisu in pravopisu (npr. opuščena so podvrstična znamenja za ozki *e* (*ë*) po razsvetljenski tradiciji, povzeti po Pohlinu). Iztočnice so pretežno označene z naglasnimi znamenji: ostrivcem na dolgonaglašeni, s krativcem na kratkonaglašeni samoglasnikih in polglasniku. Glede na dramsko besedilo je naglas največkrat dodan, ker ga v besedilu ni (25), ali pa je ujemalen (26), redko izpuščen (27):

- (25) *vertnar* – *vèrtnar*; *okrogla* – *okrógel*; *perludna* – *perlúden*, *perpravna* – *perpráven*, *perlisneni* – *perlisnen*, *podloshish* – *podloshím*, *namashefh* – *namáshem* idr. (1. dejanje, (4) (307–308));
(26) *kóft* (307);
(27) *Djánjih* – *djanje* (302).

Besedne zveze (proste ali stalne) iz vseh besednih vrst so pogosto izpisane iz besedila v citatni obliki, samostalniške v predložnosklonski obliki kot prislovna določila, a ne vedno (npr. *pred shpéglam* (202) razveže v iztočnici *pred in shpégel* (303));

- (28) samostalniške: *ene papirze*; *vfe rezhí*; *eno vbíto káhlo* (329); *vetrinica pred obrazam* 'pah-ljača' (446 = 346), *bliso ene vafí* vicino ad una villa (303); *na gorén/kim* nel Cragno Superiore; *is dolén/kiga priatlíza* l' amica del Cragno inferiore (329);
(29) pridevniške: *priredna*; *sláhik*, *ino kífel* (327);
(30) glagolske: *pojva tedaj*; *dam nasaj* (322); *sim porok* (319); *sa slo jemlem* (329); *prav ima/sh* (305);

⁹ Tudi v teoretičnem delu je zapisana oblika *fkosi*.

- (31) predložne: *na méft* (319); *na fredí* (303);
- (32) prislovne: *na tanko* (318); *na pol* (303); *fáj do jutriga* (309);
- (33) vezniške: *ino takó rekózh* (346); *de lé* (325);
- (34) členkovne: *per moji veri* (329);
- (35) medmetne: *o jemine* (343).

Občasno je izvedena pretvorba stavka v besedno zvezo, večinoma pa ostaja polstavčna, eno- ali dvostavčna zgradba različnih vrst, npr.:

- (36) pretvorba stavka v samostalniko zvezo: *Barli bodo ti narvezhi – ti narvezhi barli i piu grandi spassi* (331);
- (37) deležniški polstavek: *oblézhen kakor deklé* (333);
- (38) neglagolski stavek: *vshé fpet ta prekleti fant* (346);
- (39) pripovedni stavek: *tukej je le; prav imašh* (305); *ne bom tebe kriviga délal* (323) – v drami: *de potler nebote mene kriviga delali* (243);¹⁰
- (40) vprašalni stavek: *kdó jim je pa néki to natvesil?; al vaf hudízh móti ?* (346) – v drami ujemalno (296);
- (41) železni stavek: *naj rekó oknó sadélat* (323);
- (42) vzklični stavek: *de bi legala!* (314); *de bi ga vunder!; aj ti tat!* (322, 343); *ta je dobra!* (347);
- (43) primerjalni stavek: *koker de bi is nébef perletél* (328);
- (44) večstavčna poved: *zhè jih bòl vùn gonim bòl nóter ríjejo* (330).

Poleg splošnega knjižnega besedja v veseloigri izstopa ekspresivna leksika: zanjo je značilen obširen repertoar ekspresivnih metadiskurzivnih medosebnih negativnih ali pozitivnih izrazov:

- (45) žaljivi vzdevki: *ferborítnik* (311), *shvína!* (346), *neflaniz* (329); *svijazh* 'sprevrčalec besed' (323), *tépiz* (336), *kúrba* (335), *kvanta* (311), *págloviz* (315, 343), *paperk* (311), *ftari lejgak* (307); *neframniza* (326); *slodjov fant!* (339); *gèrdi malovrednejh* (326); *kazha* 'zvi-tež' (333); *shéma* (345);
- (46) zmerjavke: *shéntej!* affé! per Dio!; *o! ti fhentana betica* (330); *de bi slodi;* (335); *prekleti* (306);
- (47) lastnosti: *sviazha* (309), *golufija*, *nevumnost* (336), *traparija* (32), *tumpàfti*, *trapàfti* (340), *nevumen*, *berlav*, *fhkilajt*, *fhkrbajt* (317); *fhmano* (335);
- (48) dejanja: *pojmehajem*, *kazhim*, *sabrédem*, *fposabim* (326); *fe jésam* (310), *naletim*, *shugam* (317), *fleparim* (311), *prekvantam* (431), *trape s' mano jégrájo* (331);
- (49) pozitivne lastnosti: *korenàk* (347), *koráshen*, *brihten* (313), *trésna gláva* (309);
- (50) pomilovalni izrazi: *bóshzhhek*, *firota*, *fromak*, *bóga fróta* (313).

Slovarček vsebuje številne ljudske stalne zveze in (pragmatične) frazeme (Agrež 2012), ki so v prevodu opisani ali izraženi z izvirmimi in nastopajo kot iztočnice, npr.:

- (51) *níma zvéinka*, e senza denaro (335);
- (52) *sim mófh beféda* sono uomo di parola (344);
- (53) *fáj vém*, per zhim sim almeno so, come che jto (345)
- (54) *ti fi dóbil kar ti gréde* ricevefti quello, che ti tocca. (347);
- (55) *bog s' vami*, addio; *bog s' nami!* o Dio! (335);
- (56) *bog obári!* Dio guardi! (312).

¹⁰ V osebku sta zamenjani 2. oseba s 1. in število, v osebnem zaimku premege predmeta pa 1. nadomesti 2.oseba.

2.1.2 Podvojene iztočnice

Iztočnice občasno dopolnjujejo izrazne dvojnice ali sopomenke, navedene za iztočnico v oklepaju ali/in za vejico, npr.:

- (57) glasovne: *pa, pak* ma (304); *sturím (strim)* (305); *kír, kér* (309); *kè, kò* 'ko' (329); *Srav, sdrav* (333);
- (58) oblikovne: *je mérslo (je mràs)* fa freddo (343);
- (59) pri glagolu sedanjik z različno pripono: *varovam (varijen)* (320);
- (60) vidski par: *vbijem, vbijam* irr. (319); iterativ: *shéntam, shentavam* (333);
- (61) pri nepravilnih glagolih včasih še deležnik na *-l* in nedoločnik (tudi v neknjižni obliki): *stojim, stal, ftati* (303); *povém, povél, povédati* (304); *morem, mogel, moreti* *dovere, it. potere.* (305);
- (62) besedotvorne različice: *fyatov/fhina, fyatovan/fhina* (330), *Lublanzhan, (Lublaniz)*¹¹ (321);
- (63) sopomenke: *mèrník (polovník, kasnéník)* un mezzo rubbio (335).

2.1.3 Podiztočnice

Pojavljajo se razdruženo za italijanskimi ustreznici, ločeno za pomišljajem ali vejico, in podobno kot podvojene iztočnice redkeje uvajajo različice, druge oblike glagolov ali so sopomenke ali podpomenke:

- (64) *shé, già, vshé digià* (305);
- (65) deležniška oblika: *gorim ardere – gorezh ardente* (325); velelniška: *poglédam [...] – poglej ecco* (303); zanikana: *fmém osare, dovere, nefmem non osare, non dovere* (304); deležniška in nedoločniška: *svijem, torcere, girare, verb. irreg. svil, svíti* (306);
- (66) *natura je premagala, la natura ha superato — narava, la natura* (335);
- (67) *vrata la porta maestra, duri le porte* (305).

2.2 Slovarska mikrostruktura

2.2.1 Zgradba slovarskega sestavka in vrste ustreznice

Slovarski sestavki nimajo enotne zgradbe. Navedeni so dvostolpčno zaporedoma po dejanjih in oštevilčenih enotah. Eno- ali večbesedni kranjski knjižni (in podvojeni) iztočnici sledi ena ali več italijanskih prevodnih ustreznice ali zvez, redko je navedena še tujejezična (latinska ali nemška) ustreznica. Sestavek je večkrat razširjen s ponazarjalnimi zvezami in povedmi iz dramskega besedila, ki so razložene z italijanskimi ustreznici. Ponekod ustreznico zaradi tipičnega slovenskega denotata nadomesti opis predmeta, drugod je dodan slovnici opis.

Osnovni tip sestavka predstavlja kranjska iztočnica, pisana kurzivno, in ena italijanska ustreznica, ki se redko korensko ujemata; med njima stoji vejica ali pa ni ločila, saj ju razločuje različna pisava; konča pa se s piko, npr.:

- (68) *mègla* la nebbia; *grosovíten* terribile; *blèd* pallido; *smámim* sbalordire (331); *kamílza* la camomilla (333); *zigan* uno zingano (335).

Italijanskih ustreznice, sopomenskih ali večpomenskih, je lahko tudi več, v (70) je v oklepaju dodana še latinska ustreznica, npr.:

¹¹ Besedotvorna podiztočnica je priključena citatni nagovorni iztočnici: *li nóter; li noter* entri, entri, *Lublanzhan, (Lublaniz)* un Lubianese, di Lubiana. (321) – v igri: *Li noter, li noter, Gospod Lublanzhan?* (225).

- (69) *faparza* l'allito, vapore, fumèa; *skáshem* provare, evincere (331); *posadim*, collocare, mettere (314);
- (70) *dno* il fondo, i t. suolo (humus) (318).

Ekspresivna iztočnica je lahko prevedena s frazemom ali več variantami frazema:

- (71) *krivoritim* scontorcersi, it. far lo smorfioso (320);
- (72) *repenzhim*, fare lo svogliato — il delicato — il prezioso — il savio — il conte (320).

Besednozveznim ali stavčnim iztočnicam ustreza italijanska besedna zveza ali stavčna zgradba, ki predstavlja del replike ali celo repliko, npr.:

- (73) *kaj me móti?* cosa mi tenta? (331);
- (74) *meni je shal*, mi dispiace (314);
- (75) *jih ne terpim, kratko ino maló né* non li soffro nè punto, ne poco (331);
- (76) *glej, de ga spravišh* fa, che se ne vada (323).

Leksikalne ustreznice posamično nadomeščajo oblikovne, besedotvorne, pomen-ske ali pragmatične opisne razlage, slovnični komentar oz. opomba o rabi oblike, npr.:

- (77) *Tak* (è un pleonasmo, serve a dar diù enfasi, al verbo ed equivale al tedesco *fo*) (319) – v oklepaju opiše iztočnico *tak* kot poudarjalni členek, ki ustreza nemškemu členu *so*;
- (78) *gofpod shlahtni — vajha gnada* (309) – doda razlago, da zanju v italijanščini ustreza termin *illustrissimo*, prvi se uporablja za neplemenite odličnike, drugi za plemenite;
- (79) *grafhínki* appartenente alla signoria, al feudo (302);
- (80) *le*, soltanto, pure it. parola enclita; un pleonasmo di eccitazione (315) – *le* v pomenu *samo* in naslonka, spodbujevalni členek;
- (81) *stojim, ftal, ftati* stare. Il part. pass. non è usitato, che nei composti. (303) – trpni deležnik je rabljen le v sestavljenkah;
- (82) *kír, kér* giacchè, sicco mechè, laddove, it. che (pronome relativo) (309).

Razširjeni slovarski sestavek vsebuje še za ustreznici in daljšo črto (pomišljajem) navedeno besedno, stavčno zvezo, frazem ali več zvez in frazemov, pri katerih je iztočnica jedro in so v vlogi ponazarjalnega gradiva iz dramskega dela, ki umešča iztočnico v sobesedilo in je prevedeno v italijanščino. Za posebno predmetnost (npr. značilna kranjska oblačila) je v italijanščini podan opis (91, 92), npr.:

- (83) *ftol* una sedia, *ftol sa naflonit* sedia d'appoggio (303); *ftópim [...]* — *nasaj ftópim [...]* — *ftopim blishe* (304);
- (84) *je leshézhe*, egli interessa — *na meni je velikó leshézhe*, sono persona, che preme, sono un soggetto importante (335);
- (85) *fim brihten*, risovvenirsi — *ko bi ti en malo bòl brihtna bla*, se avesti una memoria meno labile (313);
- (86) *vbijem* ammazzare — *kaj néki vupije?* cosa rida ma?¹² (346);
- (87) *vém* irreg. sapere — *je fmé vedít?* si puo sapere? (304);
- (88) *fékam* spaccare — *le fekaj befédo* sparlazza pure, slarga pure la tua bocca. (346);
- (89) *pójem, péł, péti* verb. irr. cantare, — *ta ne bó péla* o! così non la sarà, questa poi non anderà cosí. (304);

¹² Napaka in zamenjava iztočnice in ustreznice z glasovno podobno obliko glagola *ubijem* namesto *v(u)pijem*.

- (90) *interfat*, una sottocamicia delle cragnoline senza maniche it. una sottogonella, che le cragnoline portano coll' *oplétje*, ch' è una sopra camiseta delle villane (314);¹³
- (91) *pórték* il naftro, (negro di veluto che portano le cragnoline sulla fronte) (322).¹⁴

2.2.2 Kvalifikatorji

V slovarskih sestavkih se pojavljajo okrajšane oznake, pisane razprto, in so štirih vrst. S slovničnimi kvalifikatorji so označene glagolske iztočnice: nepravilni (*irr.*, *verb. irr.*, *irreg.*), povratni (*verb. recip.*) glagoli, redko glagolski vid (*imp.*), npr.:

- (92) *tepem irr.* bařtonare (345);
- (93) *zhévim irreg.* sedere rannicchiato (316);
- (94) *jegrám* giuocare, *verb. recip. imp. je jegrá* si rappresenta (303).

Večpomenke, homonime, sobesedilni, preneseni pomen iztočnice ob splošnem uvaja pomenski kvalifikator *it.* ob drugi ustreznici, ki ima pomen, izkazan v besedilu, pojavljuje se ok. tridesetkrat. Oznaka je morda latinska okrajšava *item*, itaque 'prav tako, tudi'.

- (95) *Hifha* la casa, it una camera, un' appartamento (303);
- (96) *zhével* la scarpa, it. il piede 'dolžinska mera' (303);
- (97) *sbrifan* forbito it. cancellato, it. accorto, avveduto (306);
- (98) *dòlg* il debito, it. lungo (309);
- (99) *smiram*, sempre it. in pace (313).

Enkrat nastopa besedotvorni kvalifikator za manjšalnico (*diminut.*) in dvakrat zvrstno-stilni (*poet.*), ki označuje narečno izrazno podobo iztočnice in ji nadreja knjižno obliko:

- (100) *Matízhe* diminut. *Matizhik*, (*) *Matia* (303);¹⁵
- (101) *fim v'ftano* poet. *fim v'ftanu* sono capace (321); *jèn* e poet.¹⁶ (321).

3 Sklep

Pomen slovarske zbirke se kaže v njeni leksikografski in leksikalni enkratnosti. Slovar je evidencialno številne pogovorne izraze, frazeme, členkovne zveze in z razlago v italijanščini približal pomenske tančine slovenskih leksemov na prelomu 18. v 19. stoletje, ki so uporabni tudi za sodobno razumevanje starejše leksike. Vodnikovega deleža pri pregledu slovarja ne opredelijo niti ohranjena Franulova pisma Vodniku.

¹³ SSKJ²: »zastar. nabrano spodnje krilo, ki se v pasu priveže«, Pleteršnikov slovar: »der Unterrock der Weiber«.

¹⁴ *Portek* 'čelni trak' ima Vorenčev in Pleteršnikov slovar.

¹⁵ Ob manjšalni obliki imena v opombi (*) razloži, da se v kranjščini za mlado in neporočeno osebo uporablja vedno manjšalnica.

¹⁶ V komediji je večinsko rabljena oblika *ino*, tudi *in*, *in'*, v teoretičnem delu navaja *ino*, po sinkopi *in*, *no*, *i* (195). S. Škrabec ugotavlja, da imata obliko *ino* Dajnko in Franul v *Saggio* [...], in meni, da bi morali tudi zdaj pisati tako (*Cvetje* 1915, XXXII.5, 1995: 604).

Viri in literatura

- Agrež, Maruška, 2012: Pragmatični frazemi v Linhartovi dramatik. *Slovenska dramatika*. Ur. M. Pezdirc Bartol. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 11–21.
- Bonazza, Sergio, 1991: Prisotnost italijanske kulture na Slovenskem konec 18. in v začetku 19. stoletja. *SR* 39.3. 347–353.
- Dolgan, Milan, 2000: Učbeniki slovenskega jezika. *Jezik in slovstvo* 46.3. 114–117.
- Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, 2014–, različica 3.0, www.fran.si (zadnji dostop 15. 1. 2018).
- Franul de Weissenthurn, Vincenzo, 1810–1812: Vodnikiana 806/1 (pisma Vodniku). Ljubljana: Narodni muzej.
- Franul de Weissenthurn, Vincenzo, 1811: *Saggio grammaticale italiano-cragnolino*. Trieste: Dalla Stamperia di Antonio Maldini. Dostopno na: <http://www.fran.si/>.
- Godini, Neva, 1991: Franulov Saggio grammaticale italiano-cragnolino iz leta 1811 in Vodnikov doprinos. V *Obdobje Slovenskega narodnega preporoda (Obdobja II)*. Ur. M. Kmecl. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 219–225.
- Jereb, Gregor 1892: Dr. Vincencij Franul de Weissenthurn, slovenski pisatelj. *LZ* 12.1. 34–37, 237–243.
- Jevnikar, Martin, 1978: Franul de Weissenthurn Vincenzo. *Primorski slovenski biografski leksikon* 5. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. 387–388.
- Kidrič, France, 1925–1932: Franul pl. Weissenthurn Vincenc. *Slovenski biografski leksikon I*. Ur. Iz. Cankar in F. K. Lukman. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 187–188.
- Kopitar, Jernej, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Laibach. Dostopno na: <http://www.fran.si/>.
- Kos, Janko, Toporišič, Jože, 1986: Vodnik, Valentin (1758–1819). *Slovenski biografski leksikon*, 14. zv. Ur. J. Munda. Ljubljana: SAZU. 509–528.
- Linhart, Anton Tomaž, 1790: *Ta VEŠSELI DAN, ali MATIZHEK ŠE SHĚNI, ENA KOMEDIA v' PEŤ AKTIH. Obdelana po ti franzofski: La folle journée, ou le mariage de Figaro par M. de Beaumarchais*. Ljubljana: Ignac Alojz Kleinmayr.
- Marušič, Tanja, 2006: *Jezikovna primerjava treh izdaj Linhartove drame Ta veseli dan ali Matiček se ženi*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta UL.
- Metelko, Franc Serafin, 1825: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen: nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrowsky*. Laibach: Leopold Eger.
- Orel, Irena, 2006: Jezikovne posodobitve Linhartove komedije *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* skozi čas. *Jezikovna predanost: akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*. Ljubljana: Slavistično društvo; SAZU. 572–584.
- Škrabec, Stanislav, 1995: Naša fonetika v prozi in poeziji. *Jezikoslovna dela* 3. Ur. J. Toporišič. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 604.
- Zemljarič Miklavčič, Jana, 1999, 2000: Slovenščina kot drugi/tuji jezik: zgodovina (od začetkov do 1850). *SR* 47.2, 48.2. 245–260; 219–220.

NEDOMINANTNA ROKA V KRAJEVNIH STAVKIH SLOVENSKEGA ZNAKOVNEGA JEZIKA

MATIC PAVLIČ

Inštitut za slovenski znakovni jezik – Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije
mato.pavlic@gmail.com

Povzetek

Uporabniki različnih znakovnih jezikov krajevni stavek praviloma začnejo s *podlago*, argumentom, glede na katerega bodo določili položaj drugega argumenta, *figure*. Vendar položaja figure ne vkodirajo z vezjo in predlogom, kot je to običajno v evropskih govornih jezikih, temveč z večmorfemskim klasifikatorskim predikatom. Kadar je ta odkretan le z eno, tj. dominantno roko, nedominantna roka pogosto ostane v položaju in obliki dlani, s katero je bila odkretana podlaga. Ta pojav, ki ga bom sledeč mednarodni literaturi imenoval *nedominantni ostanek*, bom v tem članku analiziral na primerih iz slovenskega znakovnega jezika (SZJ).

Ključne besede

Krajevni stavek, figura in podlaga, nedominantni ostanek, dominantna in nedominantna roka, slovenski znakovni jezik

Abstract

In sign languages, signers do not encode the relation between locative arguments by means of copula plus preposition, as it is attested in many European spoken languages. Instead, they sign the Ground (argument that provides spatial anchoring), the Figure (argument that receives spatial anchoring) and finally a classifier predicate that consists of several independent morphemes. If the latter is produced with one –dominant– hand, the other –non-dominant– hand may persevere the handshape that was used to articulate the Ground. In this article, I analyse such perseverations in Slovenian Sign Language (SZJ) locative constructions.

Key words

Locative construction, Figure and Ground, Perseveration, Dominant and Non-dominant hand, Slovenian Sign Language

1 Uvod¹

Kretnje so osnovne leksikalne enote znakovnih jezikov. Zaradi kretalno-vizualnega načina komunikacije se v nekaterih lastnostih razlikujejo od besed v govornih jezikih. Več artikulatorjev – roki, obraz, trup – omogoča določeno stopnjo simultanosti, ki v govornih jezikih ni mogoča (Stokoe 1960). Razpoložljivost dveh rok je predpogoj za simultanost dveh ročnih kretenj. Ročne kretnje so namreč eno- ali dvoročne in do simultanosti pride le, če je druga kretnja enoročna kretnja ali če je druga kretnja dvoročna kretnja, pri kateri je bila ena roka izpuščena.² Simultanost dveh ročnih kretenj torej nastopi kot ostanek oblike in položaja nedominantne roke predhodne eno- ali dvoročne kretnje, medtem ko dominantna roka že izvede naslednjo enoročno kretnjo. Nedominantni ostanek (oziroma *perseveration* v mednarodni literaturi, npr. v Miller 1994, Vermeerbergen idr. 2007 ter Pfau in Aboh 2012) je še posebej značilen in pogost v krajevnih stavkih.

1.2 Krajevni stavki v znakovnih jezikih

Pri izražanju kraja kretalci resnični položaj nanosnika preslikajo v koordinatni sistem, ki ga predstavlja kretalni prostor (zamejen s temenom kretalčeve glave zgoraj in z višino bokov spodaj ter z dolžino iztegnjenih rok spredaj, levo in desno). Položaj v prostoru lahko izrazijo s pomočjo krajevnega stavka. Termin *krajevni stavek* je v tem članku opredeljen kot struktura s *figuro*, argumentom, ki je prostorsko umeščen glede na *podlago* (argument, ki omogoča prostorsko umestitev), in sicer prek predikata, ki je v govornih jezikih pogosto vez, dopolnjena s predlogom, v znakovnih jezikih pa večmorfemski *klasifikatorski predikat*. Klasifikatorski predikat je kretnja, ki je sestavljena iz gibanja, značilnega za glagole (npr. BITI.LOCIRAN), ter oblike roke, ki je klasifikator (KL). Termin *klasifikator* v znakovnih jezikih opredeljuje tiste oblike roke, ki ikonično ponazarjajo določeno lastnost nanosnika, na katerega se nanaša glagolov argument. Ta lastnost je lahko velikost in oblika nanosnika, določena telesna značilnost nanosnika, značilen telesni del nanosnika ali način rokovanja z nanosnikom. Klasifikatorji torej nimajo konkretnih nanosnikov, ampak nanosnike le razvrščajo (klasificirajo) v razrede glede na njihove vizualne značilnosti (npr. velikost in obliko). Njihov pomen je neposredno razpoznaven iz oblike roke, s katero so odkretani; zato se obliko roke klasifikatorja navaja v oklepaju ob okrajšavi za klasifikator.

Primer (1) spodaj opisano prikaže v nizozemskem znakovnem jeziku, za katerega je značilen osnovni znakovni red osebek-predmet-glagol (Coerts 1994). Kretalci torej najprej odkretajo podlago (TABLE; miza), nato figuro (BALL; žoga) in nazadnje predikat (be.located-cl; biti lociran).³ Pri tem gibanje predikata prilagodijo glede na kretalna prostora mize in žoge, in sicer tako, da se začne v prostoru, kjer je bila odkretana žoga,

¹ Članek je nastal na podlagi nekaterih delov avtorjeve doktorske disertacije. Za vse koristne napotke in opombe se zahvaljujem anonimnemu recenzentu, uredniškemu odboru in poslušalstvu na deseti izvedbi konference Škrabčevi dnevi 2017. Za preostale pomanjkljivosti ali napake prevzemam odgovornost sam.

² Izpust nedominantne roke se v mednarodni literaturi imenuje *non-dominant hand drop*.

³ Tak znakovni red je značilen tudi za druge znakovne jezike z osnovnim redom osebek-predmet-glagol, na primer za irski (Johnston idr. 2007) in italijanski (Laudanna 1987) znakovni jezik, pa tudi za znakovne jezike z osnovnim redom osebek-glagol-predmet, med drugimi za ameriški (Liddell 1980), hrvaški (Milković 2005), ruski (Kimmelman 2012), slovenski (Pavlič 2016), avstralski in flamski (Johnston idr. 2007) znakovni jezik.

in konča v prostoru, kjer je bila odkretana miza. Spreminjanje začetne in končne točke gibanja pri artikulaciji predikata ne spreminja pomena samemu predikatu, ampak predstavlja ključ za razumevanje njegove argumentne strukture. Argumente namreč kretalci enoznačno povezujejo s prostorom, v katerem so bili odkretani.⁴ Ker se prek njihovega kretalnega prostora lahko nanje tudi sklicujejo, se ti kretalni prostori imenujejo referencialni prostori⁵ in služijo kot ujemalne oznake. Ko glagol svoje gibanje uskladi s kretalnima prostoroma dveh svojih argumentov, prevzame njune ujemalne oznake⁶ – z njima se ujema. Če gre za krajevni stavek s krajevnima argumentoma (podlago in figuro), tako prilagoditev glagola oziroma predikata imenujemo prostorsko ujemanje.

(1) TABLE BALL BE.LOCATED-CL

‘Žoga je pod mizo.’ (Nizozemski znakovni jezik; prilagojeno po Coerts 1994: 65)

1.3 Namen in struktura članka

Nekatere osnovne značilnosti in znakovni red krajevnih stavkov v slovenskem znakovnem jeziku (SZJ) sem predstavil v »Vpliv znanstvene slovnice na stik slovenščine s slovenskim znakovnim jezikom na primeru krajevnih stavkov« (Pavlič 2015). V tem članku pa bom podrobneje analiziral vlogo nedominantne roke, ki lahko vse do konca krajevnega stavka ostane v položaju in obliki, s katero je bila odkretana podlaga – pojav zato imenujem *nedominantni ostanek*.

Ali gre pri ostanku nedominantne roke za nepomenonosni vpliv predhodne kretnje na obliko figure in predikata – ali pa ima ostanek nedominantne roke določeno funkcijo v krajevnih stavkih SZJ? Po predstavitvi metodologije bom najprej analiziral kretalni prostor (2.1) in usmerjenost (2.2) nedominantnega ostanka med kretanjem figure in predikata. Pokazal bom, da je nedominantni ostanek med kretanjem figure res zgolj fonološki vpliv okolice, medtem ko med kretanjem predikata ima pomen: nanaša se na podlago, vendar ne označuje celotne podlage, temveč le tisti del podlage, ki je relevanten za določanje figurinega položaja. V (3) bom obravnaval tri posebnosti, ki sem jih zaznal v zajetih podatkih in ki v SZJ sicer niso vezane zgolj na krajevne stavke: pridržanje (3.1), spremembo vodilnosti (3.2) in pojav nerelevantnega dela podlage (3.3).

1.4 Metodologija

Primere, ki jih bom uporabil, sem pridobil s snemanjem sedmih rojenih gluhih kretalcev SZJ. Pri snemanju sem sledil uveljavljeni metodi opisa sličic/posnetkov,⁷ ki jo je v raziskovanje znakovnih jezikov vpeljala Virginia Volterra (1984) ob raziskovanju znakovnega reda italijanskega znakovnega jezika. Glede na to, da je posebno pozornost namenila krajevnim stavkom, je bila ta metoda še posebej primerna tudi za mojo raziskavo. Kljub temu pa nisem uporabil njenih stimulov, ampak sem jih ustvaril na novo. Tako sem lahko izbral take, ki so kretalce spodbudili k uporabi vseh različnih kombinacij eno- in dvoroč-

⁴ V besedilu in v primerih je kretalni prostor argumentov označen z indeksom ob koncu podnapisa, na primer SAMOSTALNIK_a.

⁵ Za opredelitev referencialnega prostora kot jezikovnega elementa, ki omogoča pozajmljanje, ter za njegovo jezikovno rabo v znakovnih jezikih glej Lillo Martin in Klima (1990).

⁶ V besedilu in primerih je kretalni prostor glagolov/predikatov oziroma začetek in konec glagolske/predikativne kretnje označen z indeksom ob začetku in/ali koncu podnapisa, na primer _aGLAGOL_b.

⁷ V mednarodni literaturi *Picture Description Task*.

nih kretenj, živih in neživih figur in podlag, kot tudi velikih in nepremičnih ter majhnih in premičnih figur in podlag. Na ta način sem upodobil tako tipične podlage (nežive, nepremične in večje), kot tudi tipične figure (žive, premične in manjše). Večinoma sem uporabil fotografije, ki v tem članku ob desnem robu spremljajo primere; opozarjam pa, da se s primeri ne ujemajo nujno ali do potankosti, saj so informanti videno lahko razumeli in vkodirali po svoje. Informantom sem fotografije prikazoval eno za drugo na računalniškem ekranu in jih prosil, naj prikazano kratko opišejo tolmaču oziroma gluhemu sokretalcu.

2 Ostanek nedominantne roke

V SZJ kretalci krajevne stavke začenjajo s podlago, ki jo označijo z dvignjenimi obrvmi, značilno mimiko topikaliziranih sestavnikov (Pavlič 2015, 2016).⁸ Za podlago napravijo prozodični premor, v katerem se obrvi vrnejo v nezaznamovan položaj, pogosto pa ga spremlja tudi enkratni spust glave in pomežik. Sledi figura in nazadnje klasifikatorski predikat, katerega začetna točka sovпада z referencialnim prostorom figure, končna pa ustreza referencialnemu prostoru podlage.

(2)

	
<p>topik MIZA_a</p> <p>DR: KOŠARA_b NR: KL_a.....</p>	<p>DR: _bBITI.LOGIRAN-KL_a NR: KL_a.....</p> <p>Stimul</p>

'Na mizi je košara.' (SZJ; m75)³⁴

Primer (2) kretalka torej začne s podlago: dvoročno kretljivo MIZA. Ko odkreta podlago, ☞-oblika nedominantne roke¹⁰ ostane nespremenjena vse do konca krajevnega stavka, kakor je razvidno iz zamrznjenih posnetkov, ki ilustrirajo primer. Kot bomo videli kasneje, nedominantni ostanek lahko nastopi le pod določenimi pogoji, in sicer če sta figura in predikat odkretana le z eno roko. To pomeni, da morata biti enoročni kretnji – kot na primer KOŠARA in BITI.LOGIRAN-KL(☞) v primeru (2); ali pa simetrični dvoročni kretnji, pri katerih se nedominantna roka lahko izpusti. V nadaljevanju bom analiziral kretalni prostor (2.1) in usmerjenost (2.2) nedominantnega ostanka med kretanjem figure in predikata.

2.1 Kretalni prostor

V primeru (2) je nedominantna roka po končanju kretanja podlage ostala v nespremenjeni obliki (☞-oblika) in položaju v prostoru (označen z indeksom »a«) vse do konca stavka. Nasprotno pa v primeru (3), položaj v prostoru zamenja kar dvakrat. Ko odkreta

⁸ Gre za t. i. *scene-setting topic*, s katero kretalci pojasnijo krajevne in časovne okoliščine dogodka, dogajanja oziroma stanja; v stavku služi kot prislovno določilo kraja oziroma časa.

⁹ Ta številka identificira primer znotraj korpusa primerov, ki sem jih zbral za potrebe svoje doktorske disertacije (Pavlič 2016).

¹⁰ V podnapisih je dominantna roka okrajšana kot DR, nedominantna roka pa kot NR.

podlago SKLEDA_a v referencialnem prostoru »a«, se nedominantna roka namreč pomakne rahlo navzdol v nevtralni kretalni prostor¹¹ in tam v stanju pripravljenosti čaka, da dominantna roka odkreta figuro PET JABOLK. Nato se nedominantna roka reaktivira in pomakne nazaj navzgor v kretalni prostor »a«, kjer ostane med kretanjem večkrat ponovljenega predikata BITI.LOCIRAN-KL()+++.¹² Sprememba položaja nedominantne roke med kretanjem figure in predikata potrjuje, da gre za dve kretnji; položaj nedominantne roke v nevtralnem prostoru med kretanjem figure nakazuje, da ostanek nedominantne roke med kretanjem figure nima nosnika; ponovna uporaba kretalnega prostora, ki pripada podlagi, pa nam pove, da se med kretanjem predikata nedominantna roka zopet nanaša na podlago oziroma – kot bomo videli v primeru (4) – na del podlage, ki je relevanten za določitev položaja figuri.

(3)

				
topik SKLEDA _a	DR: PET JABOLKO NR: KL _{n.k.p.}	DR: _b BITI.LOCIRAN-KL _a +++ NR: KL _a		Stimul

'V skledi je pet jabolk.' (SZJ; m42b)

V tem razdelku sem se posvetil nedominantni roki, ki po dvoročni podlagi praviloma ostane v isti obliki vse do konca stavka, če sta seveda kretnji za figuro in predikat enoročni kretnji. Kljub temu ne gre za enoten ostanek, saj se njegov kretalni prostor lahko spremeni: med kretanjem figure se ostanek praviloma pomakne v nevtralni kretalni prostor, kar nakazuje, da takrat nima nosnika, in je torej zgolj fonološki pojav.

2.2 Usmerjenost

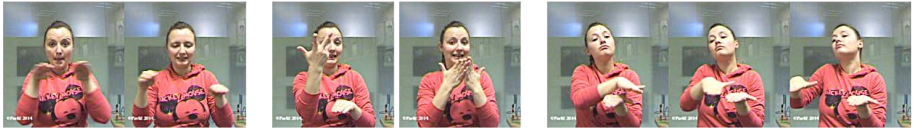
Analiza ostanka nedominantne roke kot več kretanj je še bolj očitna iz (4), saj se v tem primeru spremeni tudi usmerjenost roke, ne le njen položaj v prostoru. V (4) kretalka najprej odkreta mizo, ki predstavlja podlago. Nedominantna roka med kretanjem figure ostane v -obliki in v »a« referencialnem prostoru, vendar ne ves čas. Figuro namreč sestavljata dve kretnji: enoročni števniki TRI in dvoročni samostalnik KNJIGA. Slednji ne omogoča nadaljnjega obstanka nedominantne roke v položaju in obliki, ki sta značilni za mizo – in nedominantni ostanek se na tej točki prekine. Zato je še toliko bolj povedno, da se ponovno pojavi ob kretanju enoročnega predikata BITI.LOCIRAN-KL(). Predikat je, enako kot MIZA, odkretan z -obliko roke, ki je usmerjena navzdol, pri čemer se gibanje začne v referencialnem prostoru figure in konča v referencialnem prostoru podlage, nato pa se še dvakrat ponovi. Istočasno nedominantna roka v -obliki miruje v referencialnem prostoru podlage. Bistvena pa je njena orientacija: ker je obrnjena navzgor, se ne

¹¹ V podnapisih je nevtralni kretalni prostor označen z indeksom n. k. p.

¹² S ponavljanjem predikata (reduplikacija, v podnapisu označeno kot »+++«) je na predikatu izražena kvantifikacija: dogodek, ki ga predikat opisuje, se je zgodil večkrat zaporedoma v času, na več različnih krajih, več različnim udeležencem ali na več različnih delih enega udeleženca (Tovena 2008: 233).

nanaša na celotno podlago (MIZA), temveč označuje le tisti del podlage, ki je relevanten za določitev položaja figure – v primeru (4) je to zgornja površina mize. Ker se nedominantni ostanek nanaša na relevanten del podlage s pomočjo ikonične oblike roke, gre za klasifikator, ki ga imenujemo klasifikator osnega dela. Termin *osni del* zajema jezikovne izraze, kot so *vrh*, *dno*, *lice*, *hrbet*, *noga*, *nos* itd. Imajo podobne slovnične značilnosti kot poimenovanja za običajne dele nosnikov, ki se v mnogih govornih jezikih združujejo s samostalnikom v rodilniku (na primer 'nos letala' v slovenščini), vendar pa nimajo vnaprej določene oblike. Označujejo predel nosnika oziroma mejno ploskev nosnika, ki je določena glede na nosnikove simetrale. Simetrala, ki poteka od zgoraj navzdol, opredeljuje vrh in dno nosnika; simetrala, ki poteka od spredaj nazaj, v odvisnosti od gledišča opredeljuje lice in hrbet nosnika; medtem ko simetrala, ki poteka od leve proti desni opredeljuje levo in desno stran nosnika (Culicover in Jackendoff 1996:14).

(4)

		
topik MIZA_a	DR: TRI NR: KL_a KNJIGA	DR: KL(GOR) NR: _bBITI.LOCIRAN-KL(DOL)_{a+++}

'Na mizi so tri ležeče knjige.' (SZJ; m44)

V tem razdelku sem pokazal, da se med kretanjem predikata ostanku nedominantne roke lahko spremeni usmeritev – in sicer tako, da označi tisti del podlage, ki je relevanten za določitev položaja figuri (kasneje bom predstavil tudi primer (8), kjer se ostanek nedominantne roke ne nanaša na relevanten del podlage, ampak na nerelevantnega). Sprememba usmerjenosti nedominantne roke dodatno potrjuje, da je ostanek nedominantne roke le navidezno enoten, v resnici pa obsega več kretenj.

3 Posebnosti

V nadaljevanju bom prikazal nekaj posebnosti, do katerih lahko pride pri vkodiranju krajevnih stavkov v SZJ, čeprav niso omejene le na krajevne stavke: pridržanje (3.1), spremembo vodilnosti (3.2) in pojav nerelevantnega dela podlage (3.3).

3.1 Pridržanje

Primer (5) je pomensko in strukturno identičen primeru (2), le da v njem nedominantna roka ne ostane v referencialnem prostoru podlage in v njeni obliki roke vse do konca krajevnega stavka (čeprav so izpolnjeni pogoji za nedominantni ostanek). Ostanek nedominantne roke pa se niti med kretanjem predikata ne pojavi na novo, kot se je v primeru (4) zgoraj. Namesto tega se gibanje predikata konča s poudarjenim zaključkom in kratko zamrznitvijo oblike roke v prostoru in času. To imenujemo *pridržanje*¹³ in je v SZJ obvezno, kadar ostanek nedominantne roke izostane. Do podobne ugotovitve sta prišla tudi Pfau in Aboh (2012:99) za krajevne stavke nizozemskega znakovnega jezika. Najbolj

¹³ V mednarodni literaturi *hold*.

očitna razlika med jezicoma pa je, da se v nizozemskem znakovnem jeziku ostanek nedominantne roke pojavi le občasno, medtem ko se zdi v slovenskem znakovnem jeziku bolj pogost. Kljub temu tudi v SZJ lahko najdemo primer, kot je (5). Ostanek nedominantne roke do konca krajevnega stavka v SZJ torej ni obvezen, kar poleg primera (5) potrjujejo tudi jezikovne sodbe rojenih kretalcev.

(5)

			
topik MIZA_a	DR: KOŠAR_ab NR: - - - - -	DR: b.BITL.LOCIRAN-KL_a NR: - - - - -	Stimul

'Na mizi je košara.' (SZJ; m76)

3.2 Sprememba vodilnosti

S stavkoma (6) in (7) je kretalka upovedila dve različni situaciji. Prvi stavek ustreza sličici, ki prikazuje drevo in osebo, ki stoji ob drevesu na desno. Drugi stavek ustreza sličici, ki prikazuje isto drevo, le da tokrat oseba stoji nekoliko dlje od drevesa, in to na levo. V obeh primerih se stavek začne s podlago DREVO, ki je označena z mimiko za topikalizirane sestavnike (dvignjene obrvi) in ki ji sledi prozodični premor, v katerem se obrvi vrnejo v nevtralni položaj. Drevo je enoročna kretnja, zato predpostavljamo, da bi morala biti odkretana z dominantno roko. Nadalje sklepamo, da dominantna roka ne more do konca stavka obstati v obliki in referencialnem prostoru podlage, saj mora odkretati še figuro in predikat. Primera (6) in (7) kažeta, da ne držita ne prva ne druga predpostavka.

(6)

			
DREVO_a	DR: FANT NR: KL_a	DR: BITL.LOCIRAN-KL_b NR:	Stimul

'Nekoliko na desni od drevesa je fant.' (SZJ; loc25n)

(7)

			
DREVO_a	DR: KL_a NR: FANT	DR: NR: BITL.LOCIRAN-KL_b	Stimul

'Nekoliko na levo od drevesa je fant.' (SZJ; loc22n)

V (6) je podlaga odkretana z nedominantno roko, ki ostane v kretalnem prostoru »a« kot klasifikator za visoke in ozke predmete, stavek pa nadaljuje dominantna roka. V (7) je podlaga sicer odkretana dominantno roko, ki prav tako kot v (6) ostane v kretalnem prostoru »a« kot klasifikator za visoke in ozke predmete. A nato nastopi obrat vodilnosti, saj vlogo dominantne roke do konca stavka prevzame nedominantna roka. Zaključimo torej lahko, da pojav, ki ga imenujemo ostanek, ni omejen zgolj na dvoročne kretnje: tudi enoročne kretnje, odkretane ali z dominantno ali nedominantno roko lahko obstanejo in ohranijo obliko roke in referencialni prostor, medtem ko druga roka prevzame vlogo vodilne roke.

3.3 Pojav nerelevantnega dela podlage in razdalja med dominantno in nedominantno roko

Sedaj pa si oglejmo še predikata v primerih (6) in (7). V (6) podlagi sledi enoročna figura FANT, ki je odkretana z dominantno roko na dominantnih sencih. Spremlja jo klasifikator za osebe KL(☞), s katerim kretalka fanta 'postavi v prostor' oziroma mu pripiše referencialni prostor »b«. Nazadnje še vedno z dominantno roko odkreta predikat BITI.LOCIRAN-KL(☞). V (7) podlagi sledi enoročna figura FANT, ki je odkretana z nedominantno roko na nedominantnih sencih. Združena je s klasifikatorjem za osebe KL(☞), s katerim kretalka fantu pripiše referencialni prostor »b«. Nazadnje še vedno z nedominantno roko kretalka odkreta predikat BITI.LOCIRAN-KL(☞).

Razdalja, na kateri dominantna in dominantna roka v obeh primerih obmirujeta po koncu gibanja, predstavlja razdaljo med osebo in drevesom na sliki. Zato jo analiziram enako kot merski izraz, kot je na primer *nekoliko*, ki je v slovenskem stavku '*Fant je nekoliko na levo/desno od drevesa*' izražen s pomočjo merske zveze. Primer (6) torej upoveduje situacijo, v kateri je figura *nekoliko na desno od* podlage, primer (7) pa upoveduje situacijo, v kateri je figura *nekoliko na levo od* podlage. Vendar razdalja med dominantno in nedominantno roko pri kretanju krajevnega predikata ne predstavlja vedno razdalje med figuro in podlago. To je razvidno iz primera (8).

(8)

					
<p>topik ŽOGA_a</p>	<p>PINGVIN</p>	<p>DR: _bBITI.LOCIRAN-KL_a NR: KL_a</p>	<p>Stimul</p>		

'Na žogi je pingvin.' (SZJ; loc11n)

V (8) dvoročno kretnjo ŽOGA roki odkretata tako, da opišeta žogin obod; začneta pri vrhu in končata na dnu. Po prozodičnem premoru sledi dvoročna kretnja PINGVIN, ki predstavlja figuro. Stavek pa se zaključí s predikatom BITI.LOCIRAN-KL(☞). Gibanje predikata se začinja vertikalno nad podlago in končuje v kretalnem prostoru podlage, in sicer v tisti točki, kjer sta roki začeli kretati podlago, torej na vrhu žoge. Predikat spremlja ostanek nedominantne roke, ki se nanaša na žogino površino, vendar ne na tisti del, ki je relevanten za določitev položaja figuri. Ko se gibanje predikata zaključí, je med

dominantno in nedominantno roko še vedno razdalja (ki je enaka premeru dotične žoge), čeprav je razdalja med podlago in figuro enaka nič (kar potrjuje stimul, pa tudi dejstvo, da pingvini običajno ne lebdiyo nad žogami). Da bi naslovnik ustrezno razumel stavek, mora vzeti v obzir dejstvo, da je žoga okrogla, in glede na njen spodnji del (nerelevanten del podlage) vizualizirati njen zgornji del (relevanten del podlage), na katerem stoji pingvin, da lahko pravilno določi medsebojni položaj obeh nosilnikov v prostoru.

4 Sklep

V tem članku sem analiziral vlogo dominantne in nedominantne roke v krajevnih stavkih slovenskega znakovnega jezika. Nedominantna roka po enoročni ali dvoročni podlagi praviloma ostane navzoča tudi med kretanjem enoročne figure in/ali enoročnega predikata. Vendar pa je ta ostanek morfološko sestavljena kretnja, saj se ji lahko spreminja položaj v prostoru in orientacija; med kretanjem figure ostanek nima nosilnika, saj se lahko celo pomakne v nevtralni kretalni prostor, med kretanjem predikata pa se nanaša na tisti del podlage, ki je relevanten za določitev položaja figuri, saj ga ikonično ponazarja na primer s spremembo orientacije. Ostanek nedominantne roke do konca krajevnega stavka v SZJ ni obvezen – če umanjka, ga obvezno nadomesti pridržanje.

Literatura

- Culicover, Peter W. in Jackendoff, Ray, 1996: The architecture of the linguistic-spatial interface. *Language and Space*. Ur. P. Bloom, M. A. Peterson, L. Nadel in M. F. Garrett. Cambridge, MA: MIT Press. 1–30.
- Coerts, Jane, 1994: Constituent order in Sign Language of the Netherlands and the functions of orientations. *Perspectives on Sign Language Structure*. Ur. I. Ahlgren, B. Bergman in M. Brennan. Durham: ISLA. 69–88.
- Johnston, Trevor, Vermeerbergen, Myriam, Schembri, Adam in Leeson, Lorraine, 2007: Real data are messy: Considering cross-linguistic analysis of constituent ordering in Auslan, VGT, and ISL. *Visible variation: Comparative studies on Sign Language structure*. Ur. P. Perniss, R. Pfau in M. Steinbach. Berlin: Mouton de Gruyter. 163–205.
- Kimmelman, Vadim, 2011: Word order in Russian Sign Language. *Linguistics in Amsterdam* 5.1. Amsterdam: ACLC. 1–56.
- Laudanna, Alessandro, 1987: Ordine dei segni nella frase. *La Lingua Italiana dei Segni*. Ur. V. Volterra. Bologna: Il Mulino. 211–230.
- Laudanna, Alessandro in Volterra, Virginia, 1991: Order of words, sign and gestures: A first comparison. *Applied Psycholinguistics* 12. 135–150.
- Liddell, Scott K. Liddell, 1980: *American Sign Language Syntax*. Hague: Mouton Publishers.
- Lillo-Martin, Dianne in Klima Edward S., 1990: Pointing Out Differences: ASL Pronouns in Syntactic Theory. *Theoretical Issues in Sign Language Research* 1. 191–210.
- Miller, Christopher, 1994: Simultaneous constructions in Quebec Sign Language. *Word order issues in Sign Language* (Working papers of the workshop held in Durham 18–22 September 1991). Ur. M. Brennan in G. H. Turner. Durham: ISLA. 89–112.
- Milković, Marina, 2005: *Word order in Croatian Sign Language*. Zagreb: University of Zagreb. Diplomsko delo.
- Padden, Carol, 1983: *Interaction of Morphology and syntax in American Sign Language*. San Diego: University of California. Doktorska dizertacija.

- Pavlič, Matic, 2015: Vpliv znanstvene slovnice na stik slovenščine s slovenskim znakovnim jezikom na primeru krajevnih stavkov. *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis: Simpozij Obdobja* 34. Ur. M. Smolej. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, Ljubljana. 553–560.
- Pavlič, Matic, 2016: *The word order parameter in Slovenian Sign Language: Transitive, ditransitive, classifier and locative constructions*. Benetke: Università Ca' Foscari. Doktorska disertacija.
- Pfau, Roland in Aboh, Enoch O., 2012: On the syntax of spatial adpositions in Sign Languages. *MIT Working Papers in Linguistics* 68. 83–104.
- Stokoe, William C., 1960: Sign Language Structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf. *Studies in linguistics: Occasional papers* 8. 3–78.
- Tovena, L. M. (2008). Pluractional verbs that grammaticise number through the part-of relation. V *Romance Languages and Linguistic Theory*. Ur: B. Kampers-Manhe, R. Bok-Bennema in B. Hollebrandse. Amsterdam: John Benjamins. 233–248.
- Vermeerbergen, Myriam, 2004: The quest for basic word order in Flemish Sign Language. *La linguistique de la LSF: recherches actuelles*. Ur. A.-M. Bertonneau in G. Dal. Lille: Université de Lille 3. 257–267.
- Vermeerbergen, Myriam, Van Herreweghe, Mieke, Akach, Philemon in Matabane, Emily, 2007: Constituent order in Flemish Sign Language (VTG) and South African Sign Language (SASL): A crosslinguistic study. *Sign Language and Linguistics* 10.1. 25–54.
- Volterra, Virginia, Laudanna, Alessandro, Corazza, Serena, Radutzky, Elena in Natale, Francesco, 1984: Italian Sign Language: the order of elements in the declarative sentence. *Recent research on European Sign Languages*. Ur. F. Loncke in P. Boyes-Braem and Yvan Lebrun. Lisse: Swets and Zeitlinger. 19–48.

LEKSIKALNA SINONIMIJA V SINONIMNEM SLOVARJU

JERICA SNOJ

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

jerica.snoj@zrc-sazu.si

Povzetek

Prispevek izhaja iz praktičnih slovaropisnih izkušenj pri izdelavi *Sinonimnega slovarja slovenskega jezika* (2016). Izdelava slovarskega priročnika na osnovi gradiva vselej vključuje obvladovanje razmerja med besedilnim gradivom in slovarskim prikazom pomenskih danosti. Pri sinonimnem slovarju, v katerem se prikazujejo leksikalne enote glede na pomensko podobnost, je to razmerje prisotno na svojski način. Pojmovati ga je mogoče kot razdaljo, ki ločuje leksikalno sinonimijo (jezikovna danost znotraj ubeseditvene variantnosti) in slovarski prikaz v obliki navajanja leksikalnih sinonimov. Uzaveščenost te dvojnosti je bistvena tako pri načrtovanju sinonimnega slovarja kot pri ocenjevanju obstoječega sinonimnega priročnika.

Ključne besede: sinonimni slovar, leksikalna sinonimija, leksikalni sinonim, ubeseditvena variantnost, *Sinonimni slovar slovenskega jezika*

Abstract

The article issues from the practical lexicographic experiences gathered while planning and compiling the dictionary of Slovenian synonyms (*Sinonimni slovar slovenskega jezika*, Ljubljana, 2016). Making a new dictionary always involves defining the relation between the lexicographic evidence on the one hand and the lexicographic elaboration on the other. In the case of the dictionary of synonyms, this relation appears especially problematic, since there always remains an unavoidable gap between the synonymy as it exists in the actual language, and the possibilities of its presentation in the form of the theoretically grounded lexicographic work. Planning a new dictionary of synonyms demands a careful consideration of this crucial issue.

Key words: synonym dictionary, lexical synonymy, lexical synonym, verbalised variants, *Sinonimni slovar slovenskega jezika*

1 Uvod

Izhodišče prispevka je slovaropisno in povezano z izkušnjami pri pripravi Sinonimnega slovarja slovenskega jezika, prvega sinonimnega slovarja za slovenski jezik.¹ Vendar se v prispevku ne obravnava ta slovar, pač pa sinonimni slovar kot slovarski tip.

Iz naslova je razvidno, da se v prispevku ločuje dvoje danosti: (1) leksikalna sinonimija kot jezikovna danost, uresničena v besedilih, in (2) prikaz leksikalnih sinonimov v sinonimnem slovarju, tj. v praktičnem jezikovnem priročniku.

- (1) Leksikalna sinonimija kot jezikovna danost

... bomo videli, ali zna sicer izredno **bister** in urejen fantič sploh kaj risati.

... cifre vam lahko pove vsak povprečno **brihten** računovodja.

... Vsak pozna zgodbo o **intelligentnem**, zelo usposobljenem strokovnjaku.

⇓⇓

Leksikalni sinonimi v sinonimnem slovarju

bister -tra -o prid. |ki je sposoben hitro dojemati, prodorno misliti| *bister učenec*

☐ **intelligenten** ☐ knj.izroč. **bistroumen** ☐ pog. **pameten** ☐ knj.izroč. **bistroglav**

☐ knj.izroč. **bistrogled** ☐ knj.izroč. **bistrovid** ☐ knj.izroč. **bistroviden** ☐

pog. **brihten** ☐ knj.izroč. **ingeniozen** ...

Razmerju med izpostavljenima danostma se je mogoče približati tako, da se razišče bistvo postopka, ki omogoča nastanek sinonimnega slovarja. Namen prispevka namreč je, da se na osnovi praktičnih slovaropisnih izkušenj odgovori na vprašanje, v kakšnem razmerju so sinonimi, prikazani v sinonimnem slovarju, do leksikalne sinonimije kot ubeseditvene danosti.

2 Ubeseditvena variantnost, leksikalna sinonimija, leksikalni sinonimi

2.1 Na površinski, dogajalni ravni ima postopek priprave sinonimnega slovarja na začetku določeno razmeroma splošno, leksikografsko še neopredeljeno predstavo o tem, kaj so leksikalni sinonimi. To pojmovanje se mora v nadaljevanju prilagoditi pričakovanju, čemu naj bi služil načrtovani priročnik. Pri tem je ključnega pomena izdelava slovarske zasnove, ki s stališča namena slovarja oskrbi delovno definicijo, kaj je leksikalni sinonim, in v podrobnostih določi slovaropisne postopke, s katerimi se ugotavlja sinonime v gradivu, in slovarske rešitve, s katerimi se leksikalne sinonime prikaže v slovarju. V skladu z zasnovo se nato opravijo vsa potrebna dela do dokončanja slovarja.

2.2 Splošna značilnost slovarjev je, da prikazujejo jezikovno resničnost z določenega vidika in preko omejenega nabora slovaropisnih sredstev. Značilnost vsakega slovarja je, da je po svojem bistvu predelana, prirejena in v posredovani obvestilnosti omejena odslikava določene jezikovne resničnosti, kot jo vključuje besedilno gradivo, uporabljeno pri izdelavi slovarja. Pri sinonimnem slovarju se ta odslikava osredotoča na prikaz leksikalne sinonimije, medleksemskega pomenskega razmerja, določenega kot pomenska podobnost, in na svojski način kaže na dvojnost, ki obstoji med leksikalno sinonimijo kot jezikovno danostjo in med njenim leksikografsko organiziranim prikazom v slovarskem priročniku. Praktične izkušnje pri pripravi prvega sinonimnega slovarja slovenskega je-

¹ Snoj, Jerica, Ahlin, Martin, Lazar, Branka, Praznik, Zvonka, 2016: *Sinonimni slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC.

zika omogočajo načelni, splošni razmislek o tem, kaj sploh lahko je prikaz leksikalnih sinonimov v slovarskem priročniku.

2.3 Odgovor na zastavljeno vprašanje je smiselno graditi na širšem pogledu, ki osvetljuje vlogo leksikalnih sinonimov v jezikovem izražanju. Ne glede na to, katere vrste sinonimni slovar se načrtuje, se v slovaropisju leksikalna sinonimija obravnava znotraj ubeseditvene variantnosti. Jezik kot izrazno sredstvo ima to zmožnost, da določeno vsebino izraža na različne načine. S to zmožnostjo se jezik odziva na potrebo, da se določena vsebina ubeseduje različno glede na objektivne okoliščine in glede na osebno doživljanje ubesedovalca. Ubeseditvena variantnost je življenjsko okolje leksikalne sinonimije.

(2) Ubeseditvena variantnost in leksikalna sinonimija

Ubeseditvene variante, neodvisne od leksikalne sinonimije:

**V tistem trenutku mu niti na pamet ni padlo, da bi se vdal. –*

**Misel na vdajo je bila tedaj zelo daleč od njega. –*

**Vdaja je bila tisti čas zadnje, na kar bi pomislil.*

Ubeseditvene variante, vključujoče leksikalno sinonimijo

**Ob misli na poraz je občutil veliko žalost.*

/ ga je prevzela velika žalost.

*/ se je zelo **razžalostil**.*

*/ se je zelo **raztožil**.*

/ se mu je srce stisnilo od žalosti.

(3)

⇒

VSEBINA zunajjezikovna danost; uresničuje se kot neskončna množica vselej enkratnih ubeseditvenih potreb;

JEZIKOVNI SISTEM posrednik pri jezikovnem izražanju vsebin;

UBESEDITVENE VARIANTE različne jezikovne uresničitve, ki vključujejo leksikalno sinonimijo ali pa je ne vključujejo.

V gornji shemi se VSEBINA nanaša na zunajjezikovno stvarnost, ki je predmet ubeseditvev, v najširšem smislu. S stališča ubeseditvev predstavlja VSEBINA neskončno množico vselej enkratnih ubeseditvenih potreb. JEZIKOVNI SISTEM ima – zelo poenostavljeno izraženo – vlogo posrednika na poti od ubeseditvene potrebe do ubeseditve oz. ubeseditvev, ki so mogoče na osnovi ubeseditvene variantnosti. Ubeseditvena variantnost je kot jezikovna danost omogočena z različnimi medsebojno povezanimi jezikovnimi izraznimi sredstvi, od skladnje in leksikalnih sredstev do besedotvorja. Leksikalna sinonimija, vključujoča leksikalne sinonime in vse z njihovo pomensko uresničitvijo povezane jezikovne danosti, je samo ena vrsta teh sredstev. V gornjem ponazorilu je v ubeseditvenih variantah k povedi **Ob misli na poraz je občutil veliko žalost* poenostavljeno prikazano tudi to, da leksikalna sinonimija vključuje leksikalne sinonime kot potencialno zamenljive enote besedila (*Ob misli na poraz se je zelo razžalostil* – **Ob misli na poraz se je zelo raztožil*; *razžalostiti se* in *raztožiti se* (zastarelo) sta leksikalna sinonima) ali pa leksikalnih sinonimov, ki bi bili tako eksplicitno zamenljivi, ne vključuje (**Ob misli na poraz je občutil veliko žalost* – *Ob misli na poraz se mu je srce stisnilo od žalosti*). V tem pogledu na leksikalno sinonimijo je med drugim utemeljena splošna, poenostavljena definicija: »Sinonimi so besede in besedne zveze, ki so izrazno različne in pomensko podobne ter zamenljive v besedilu.«

2.4 Pri pripravljanju sinonimnega slovarja se pravkar navedena dejstva razumejo takole: Slovarnik ima na voljo besedilno gradivo, ki sestoji iz samih enkratnih ubeseditvenih variant. Vsaka ubeseditvev pomeni izbrano ubeseditveno varianto, v kateri so izmed leksikalnih variant izbrani izrazi za čim bolj natančno, čim bolj ustrezno ubeseditvev dane vsebine. Ob tem je pomembno upoštevati, da se ubeseditvena variantnost prilagaja neskončni množici različnih vsebin. Slovarnik v gradivu ugotavlja variantne leksikalne možnosti (npr. bister, brihten, inteligenten ipd.), ki so kandidati za leksikalne sinonime. Ugotovitvam iz gradiva nasproti stoji načrtovani sinonimni slovar, tj. slovarski priročnik, ki naj v formalizirani obliki prikazuje potencialno vse variantne leksikalne enote za določeni leksikalni pomen, vključno z opisi vseh okoliščin, ki so udeležene v uresničitvi danega sinonimnega razmerja. Prikaz v slovarju ima torej nalogo premostiti razdaljo med ubeseditveno realnostjo (jezikovni izrazi, ustrežajoči neskončnemu številu vsebin in ubeseditvenih potreb) na eni strani in formaliziranim, v izraznih možnostih nujno zelo omejenim slovarskim prikazom leksikalne sinonimije na drugi strani.

Uporabnik sinonimnega slovarja v vlogi tvorca sporočila se z opisanim položajem sooča v vprašanju: »Katero izbiro besed imam na voljo ta trenutek, ko ustvarjam to sporočilo in ubesedujem to vsebino?« Pred seboj pa ima sinonimni slovar, ki se sklicuje na definicijo: »Sinonimi so besede in besedne zveze s podobnim pomenom« ali katero podobno definicijo, ki je obremenjena z nejasnimi pojmi »pomen«, »podobni pomen«, »zamenljivost«. Uporabnik slovarja išče določeno besedo za najbolj ustrezno enkratno ubeseditvev dane vsebine, slovar pa je v soočenju s to potrebo obremenjen s tem, da je kot leksikografski izdelek odvisen od določenega pojmovanja sinonimije in določene leksikografske tehnike, kar pomeni mnoge omejitve pri tem, kaj kot priročnik sploh zmore prikazati.

Vprašanje torej je: Kako slovaropisno postopati, da bo v sinonimnem slovarju prikazana sinonimija vključevala potrebno mero verodostojnosti glede na ubeseditveno realnost in s tem zagotavljala praktično uporabnost slovarja? Kako si izoblikovati ustrežni pogled na leksikalno sinonimijo, ki bo omogočal izpolnitev te naloge? Pri iskanju odgovora na to vprašanje slovarnik praviloma išče pomoč v okviru širših jezikoslovnih spoznanj o leksikalni sinonimiji.

3. Teoretična obravnava sinonimije

3.1 O pomembnosti, aktualnosti in problematičnosti teoretičnega preučevanja sinonimije ustrezno govori povzetek M. Zorman v uvodu v monografijo *O sinonimiji* (Zorman 2000). Avtorica povzema, da je »sinonimija aktualno vprašanje, o katerem zelo odločno intuitivno razsojajo laiki, brez upanja, da bi spoznali bistvo problema, razmišljajo filozofi, proučujejo jo stilistiki, psiholingvisti, leksikologi, semantiki idr., vsi pa kljub dolgi raziskovalni tradiciji ostajajo na dveh diametralno nasprotnih pozicijah: eni obstoj sinonimije v jeziku zagovarjajo, drugi pa zanikajo«. Tako nasprotujoča si spoznanja so »nujna posledica razlik v teoretičnih predpostavkah, saj je sinonimija tema, ki je močno obremenjena s teorijo jezika. Dotika se namreč najbolj nejasnih vprašanj jezikoslovja, kot so: kakšen fenomen je jezik, kakšen je status jezikovnega znaka, kakšen bi moral biti ustrezeni koncept pomena v jeziku ipd.« (Zorman 2000: 9). Smisel pomenoslovne obravnave sinonimije sicer je, da pomenoslovna teorija pomaga empirično opredeliti razmerja, ki se pojavljajo med posameznimi členi sinonimnih nizov, ter opredeliti njihovo funkcijo na ravni besedila.

3.2 Definicije sinonimije se razvrščajo v zelo širokem in pestrem razponu od najbolj preprostih tipa »Sinonimi so besede, ki označujejo isto stvar« do množice zelo sofisticiranih, ki poskušajo v okviru različnih jezikoslovnih gledanj čim bolj popolno prikazati kompleksnost, včasih že kar nedoumljivost sinonimije kot jezikovne danosti. Skupna značilnost prav vseh definicij je, da se gibljejo znotraj prostora, določenega z dvema pojmom: eden od teh pojmov je identiteta v distribuciji oz. zamenljivost, drugi pojem je pomen kot koncept, pojem ali ideja v možganih govorečih. Razmerje med tema dvema pojmom znotraj posameznih definicij je različno, lahko je eden od njiju v dani definiciji celo izločen (npr. izločenost pomena pri obravnavi sinonimije znotraj korpusnega pristopa), vendar to ne vpliva na ključno vlogo dvojice.

Če se le nekoliko zamislimo nad dejstvom, da je v zgodovini pomenoslovja vsaka od jezikoslovnih smeri razvila svoj koncept jezikovnega pomena, ki pa v vseh primerih pokriva le določeni vidik kompleksnega pojma »jezikovna vsebina«, potem postane jasno, da obstoji velika raznolikost v teoretičnih pogledih na sinonimijo in da je vsakršno ukvarjanje s sinonimijo problematično, tudi slovaropisno. Za slovaropisca je koristno, če o tem področju čim več ve, ker mu teoretično poznavanje problematike omogoča, da ustrezneje dojema kompleksnost predmeta in je na tej osnovi primerno kritičen pri izbiranju slovarskih odločitev.

3.3 Glavna naloga slovarnika pa je, da za operativno rabo zgradi konsistentno predstavo sinonimnega razmerja – tako, ki omogoča enotno obravnavo sinonimnega razmerja ne glede na raznolikost gradiva. V ta namen je potrebno iz različnih teoretičnih pojmovanj izluščiti tisto, kar je bistveno pri obravnavi sinonimije ne glede na različnost teoretičnih usmeritev. Tej zahtevi je ustrezno tako, da se pri obravnavi leksikalne sinonimije dosledno upošteva trojica razmerij, ki so konstitutivna za obstoj sinonimije; ne le leksikalne sinonimije, pač pa sinonimije v najširšem smislu. Ta razmerja so: 1. jezikovni znak – stvar, 2. jezikovni znak – drugi jezikovni znak in 3. jezikovni znak – sobesedilo.

3.4 Navedena trojica razmerij mora biti upoštevana tudi v slovaropisju. Na leksikalni jezikovni ravni se uresničuje takole: 1. leksikalna enota (združba izraza in pomena) – pomen leksikalne enote, 2. leksikalna enota – izrazno različna leksikalna enota, 3. leksikalna enota – sobesedilo.

Z navedeno trojico razmerij se mora ukvarjati zasnova sinonimnega slovarja. Vloga zasnove je pri sinonimnem slovarju bistvena, saj mora ustrezno odgovoriti na vsa vprašanja, ki jih vključuje vsako od teh razmerij, in sicer odgovoriti tako, da zavzame določeno stališče do leksikalne sinonimije kot jezikovne danosti in da predvidi konkretne slovarske rešitve za prikaz leksikalnih sinonimov.

4 Slovarska zasnova in trojica razmerij, konstitutivnih za sinonimijo

Učinkovitost slovarske zasnove se zagotavlja z upoštevanjem omenjene trojice razmerij. V nadaljevanju je okvirno prikazano, katera slovaropisna problematika se rešuje znotraj katerega od njih.

4.1 Razmerje jezikovni znak – stvar oz. leksikalna enota – pomen leksikalne enote

Pri načrtovanju sinonimnega slovarja je potrebno določiti, katera jezikovna enota ima v sinonimnem slovarju vlogo jezikovnega znaka v smislu osnovne enote sinonimnega razmerja oz. katera jezikovna enota ima vlogo sinonima. Določitev je bistvena, saj odloča

o tem, med katerimi jezikovnimi enotami se ugotavlja in v slovarju prikazuje sinonimno razmerje.

Sama določitev, da se za sinonim šteje leksikalna enota, pri izdelavi sinonimnega slovarja ne zadošča. Natančneje je potrebno določiti, ali se v slovarju upoštevajo poleg enobesednih tudi večbesedne leksikalne enote in sinonimni morfemi. Pri abstrahiranju leksikalnih enot iz gradiva za SSSJ so se pojavljala različna vprašanja. Enotno so se lahko reševala samo tako, da je bilo v zasnovi slovarja na osnovi strukturalnega modela leksikalnega pomena jasno določeno, katere jezikovne danosti so udeležene v medpomenskih primerjavah in pri ugotavljanju pomenske podobnosti. Slovarska zasnova mora namreč precizirati, kaj se pojmuje kot pomen jezikovnega znaka, da se na tej osnovi določi operativni način ugotavljanja sinonimnih razmerij. Pojmovanje leksikalnega pomena je izhodišče za načrtovanje in preizkušanje praktičnih postopkov, s katerimi se ugotavlja pomenska podobnost kot glavno merilo za sinonimno razmerje. Pri izdelavi SSSJ je bil strukturalni model leksikalnega pomena, vključujoč denotativni pomen in kategorialni pomen kot obvezni sestavini leksikalnega pomena, uporabno orodje za presojanje medleksemskih pomenskih razmerij in za ugotavljanje pomenske podobnosti.

(4) Ugotavljanje pomenske podobnosti pri SSSJ

Sinonimni niz = S 1 {LE1 {*P}}, S 2 {LE2 {*P}}, S 2 {LE2 {*P}} ... S n {LEn {*P}}

*P = pomenske lastnosti, ki so skupne vsem sinonimom

	LE spoštováni -a -o prid.
• DENOTATIVNI POMEN	'izraža spoštovanje do imenovane osebe'
• KATEGORIALNI POMEN	pridevnik, kategorialna določnost
KONOTATIVNI POMEN*	/
• PRAGMATIČNI POMEN	v vljudnostnem nagovoru

*S: **cenjeni**, **blagorodni** (starinsko), **častiti** (starinsko) ...

Pomenska podobnost ← DENOTATIVNI POMEN, KATEGORIALNI POMEN, PRAGMATIČNI POMEN

4.2 Razmerje jezikovni znak – drugi, izrazno različni jezikovni znak oz. leksikalna enota glede na izraz – druga, izrazno različna leksikalna enota

To razmerje zahteva, da so v slovarski zasnovi določeni tipi izrazne različnosti, ki je razločevalna lastnost sinonimov. Izrazna različnost kot pogoj sinonimnega razmerja mora biti znotraj dane slovarske zasnove samostojno določena, ne glede na načelno leksikološko ločevanje npr. dvojničnih leksikalnih enot od sicer izrazno različnih leksikalnih enot. Poleg že omenjene različnosti na ravni enobesednost – večbesednost sinonimov mora biti v zasnovi določeno, ali se kot sinonimi upoštevajo besedotvorne variante; ali se kot sinonimi upoštevajo leksikalne enote, ki se medsebojno razlikujejo samo v pregibnostni paradigmi (npr. *pót* -a m (starinsko) – *pót* -í ž) ipd.

4.3 Razmerje jezikovni znak – sobesedilo oz. leksikalna enota v vlogi sinonima – sobesedilo

To razmerje je pri pripravi sinonimnega slovarja relevantno na dveh ravneh. Primarno je sobesedilo odločujoče pri izbiri gradiva, v katerem se ugotavljajo sinonimi za slovar, in nato še pri izbiri slovarskih ponazoril za posamezne sinonimne nize ali posamezne sinonime. Neposredno v pomenskem opisu posameznega sinonima pa je so-

besedilo upoštevano tako, da se natančno ugotavlja sobesedilne pogoje, ki so specifični pri besedilnih uresničitvah posameznega sinonima in morajo biti v slovarskem prikazu ustrezno navedeni. Opisovanje sobesedila v tem okviru vključuje navajanje družljivo-stnih omejitev (skladenjskih, leksikalnih) in celotni sistem zvrstno-stilnega opisovanja posameznih sinonimov. Od načina, kako je v slovarski zasnovi obravnavano razmerje jezikovni znak – sobesedilo, je v veliki meri odvisna obvestilnost in verodostojnost sinonimnega slovarja.

4.4 O tem, kako so v slovarski zasnovi obravnavana imenovana tri razmerja, sicer govori tudi zgradba slovarskega sestavka sama zase, in sicer z izbiro tipov pomenskoopisnih podatkov in z njihovo razvrstitvijo znotraj slovarske mikrostrukture. Primernost tipologije podatkov v slovarskem sestavku se lahko preverja tako, da se vsak podatkovni tip uvršča k nemu od trojice razmerij. To se ponazarjalno potrjuje pri branju npr. slovarskega sestavka pridevnika *prebrisan* -a -o prid. v SSSJ (gl. ponazorilo spodaj). V pomenski razlagi ('ki zna z iznajdljivostjo, bistrostjo, spretnim prikrivanjem doseči svoj namen; ki vsebuje, izraža to sposobnost') je leksikografsko izraženo, »uprizorjeno« razmerje jezikovni znak – stvar, na katero se znak nanaša. Navedeno slovarsko ponazorilo se nanaša na razmerje jezikovni znak – sobesedilo. Prav tako pri posameznih sinonimih navedene zvrstno-stilne oznake, ki povzemajo značaj besedilnega okolja, značilnega za vsak sinonim. V razmerje znak – sobesedilo se uvršča tudi samostojni razdelek Povedkovnik. Ta razdelek v SSSJ je namreč utemeljen v tem, da prikazuje zamenljivost v okviru sinonimije, ki je omejena na skladenjsko vlogo povedkovnika, tj. zamenljivost, ki vključuje skladenjsko družljivo-stno omejitev. Navedba sinonimnega razmerja *biti prebrisan – imeti jih za ušesi* ustreza zasnovni določitvi glede razmerja jezikovni znak – drugi jezikovni znak; ta določa, da se v SSSJ navajajo enakovredno enobesedni in večbesedni sinonimi, vendar v okviru pripadnosti isti globinski besedni vrsti.

Sinonimni slovarji se medsebojno zelo razlikujejo v pogledu podatkov, s katerimi opisujejo sinonimna razmerja (Landau 1989: 104–110). To raznolikost je mogoče razlagati prav s tem, da je slovarska zasnova pri upoštevanju trojice za sinonimijo konstitutivnih razmerij in pri zamisli tipskih podatkov za opis sinonimov lahko bolj ali manj zahtevna, v vsakem primeru pa odločujoča glede značaja sinonimnega slovarja.² Slovarska zasnova določa vse v načrtovanem in nato izdelanem slovarju: od generalnega pogleda na leksikalno sinonimijo, ki naj bi mu sledila uresničitev priročnika, do konkretizacije vsakega posameznega pomenskoopisnega podatka. V zasnovi slovarja mora biti poskrbljeno, da se posamezni podatki ustrezno medsebojno dopolnjujejo in kot celota posredujejo koherentno podobo leksikalne sinonimije.

(5) Trojica za sinonimijo konstitutivnih razmerij v zgradbi slovarskega sestavka

prebrisan -a -o prid. |ki zna z iznajdljivostjo, bistrostjo, spretnim prikrivanjem doseči svoj namen; ki vsebuje, izraža to sposobnost| *Prebrisan trgovec z lahkoto proda tudi slabše blago; imeti prebrisan izraz na obrazu* □ **zvijačen** □ **zvit** □ ekspr. **lisjaški** □ knj.

² Raznolikost med sinonimnimi slovarji s stališča strukturiranosti pomenskega opisa je zares tako rekoč brezmejnja. Kategoriji, poimenovani »sinonimni slovar«, ustrezajo tako goli sezname pomensko nedefiniranih leksemov kot tudi uporabno slovarsko predstavljeni sinonimni nizi pri posameznih pomenih ali pa slovar z zelo natančnim prikazom pomenskih in družljivo-stnih razlik med sinonimi, kakršen je ruski sinonimni slovar, izdelan pod vodstvom leksikologa J. D. Apresjana, ki ima pomenski opis organiziran v devetih skupinah in tridesetih podskupinah podatkov za pomenski opis sinonimov (Apresjan 2004).

izroč. **lokav** □ ekspr. **nabrit** □ pog. **prefrigan** □ ekspr. **prekanjen** □ zastar. **prepekan** □ ekspr. **prepreden** □ ekspr. **pretkan** □ knj.izroč. **prevejan** □ knj.izroč. **rafiniran** *rafiniran politik* □ star. **ukanljiv** □ ekspr. **zvitorep** □ **premeten** |ki s **prebrisanostjo** preseneča, vara|

♦ **biti prebrisan** □ ekspr. **imeti jih za ušesi**

POVEDKOVNIK 1. nabrisan, nasukan, navit, poln muh, presukan, previt, prežgan, zbrisan, zrel kot jagoda, zrel kot tepka, zvit kot kozji rog, zvit kot ovnov rog, z vsemi mavžami namazan, z vsemi žavbami namazan, vseh muh poln **2.** buča, kalin, lisica, lisjaček, lisjak, maček, podlasica, ptič, ptiček, sulec, stari maček, tič, tiček, tičko **3.** prebrisanec, prebrisana glava, prefriganec, prekanjenec, prepredenec, presukanec, pretkanec, prevejanec, zvitež, zvitorepec **4.** od hudiča, od zlodeja, od zlomka

GLEJ ŠE bister | bister povdk. 2

5 Sklep

Izhodišče vsakršnega slovaropisnega ukvarjanja s sinonimijo je ubeseditvena variantnost, znotraj katere je leksikalna sinonimija pomembno izrazno sredstvo. Ubeseditvena variantnost je materializirano izhodišče za razmišljanje o leksikalni sinonimiji in sama po sebi ni dostopna za uslovarjanje, saj je zavezana jezikovnemu izražanju v neposrednih, zmeraj novih ubeseditvenih potrebah. Za slovarski prikaz leksikalne sinonimije je poleg upoštevanja besedilnega gradiva potrebna abstraktna predstava, ki celovito obvladuje obstoj leksikalne sinonimije v povezavi z leksikalnim pomenom kot ključnim dejavnikom pri ugotavljanju pomenske podobnosti. To abstraktno predstavo mora za dani slovarski priročnik oskrbeti slovarska zasnova. Če se primerja vloga leksikalnih enot (ki so kandidati za sinonime) v ubeseditveni variantnosti in navajanje sinonimov v slovarju, se slovar izkaže kot intelektualni konstrukt, oddaljen od jezikovne resničnosti. Slovar sicer izhaja iz ubeseditvene variantnosti, prikazuje pa jo lahko samo abstrahirano, predelano v skladu s slovarsko zasnovo. V priročniku navedeni sinonimi ne morejo biti kar »besede, ki se nanašajo na isto stvar«. Sinonimi v slovarju so lahko samo »leksikalne enote s podobnim pomenom in v določenih okoliščinah zamenljive v besedilu«, ob čemer se je še vedno potrebno zavedati, da so pojmi »leksikalna enota«, »podobni pomen«, »zamenljivost v besedilu« s stališča ubeseditvene variantnosti nepopolno določeni. Slovar z upoštevanjem besedilnega gradiva sicer izhaja iz jezikovne realnosti, vendar je zaradi nujnega posredništva leksikografskih postopkov od nje tudi oddaljen. Koliko in kako je oddaljen, je odvisno od posamezne slovarske zasnove in izvedbe slovarja. To oddaljenost je potrebno upoštevati tako v primeru, da se želimo približati bistvu sinonimnega slovarja kot tipa leksikografskega izdelka, kot v primeru, da določeni sinonimni slovar ocenjujemo s stališča trenutne ubeseditvene potrebe.

Literatura

- Apresjan, Jurij Derenikovič, 2004: *Novyj ob "jasnitel'nyj slovar' sinonimov russkogo jazyka. Vtoroe izdanie, ispravlennoe i dopolnnoe.* Moskva – Vena: Jazyki slavjanskoj kul'tury, Wiener slawistischer almanach. Sonderband 60.
- Atkins, B. T. Sue, 2008: Theoretical Lexicography and its Relation to Dictionary-making. V *Practical lexicography. A Reader.* Ur. Thierry Fontenelle. Oxford: Oxford University Press. 31–50.
- Atkins, B. T. Sue in Michael Rundell, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography.* Oxford: Oxford University Press.

- Landau, Sidney I., 1982: *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, John, 1995: *Linguistic Semantics. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Snoj, Jerica, Ahlin, Martin, Lazar, Branka, Praznik, Zvonka, 2016: *Sinonimni slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Vidovič Muha, Ada, 2013²: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Zorman, Marina, 2000: *O sinonimiji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Zorman, Marina, 2000: Izbira med sinonimi v besedilu: O funkcijah in dejavnikih. *Razprave XVII*. Ljubljana: SAZU. 29–44.

Založba Univerze v Novi Gorici
2018

Ustanova
p a t r a
Stanislava
Š k r a b c a

